

Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών
Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής
Π.Μ.Σ. «Δημόσια Οικονομική & Πολιτική»

**Δημογραφικές μεταβολές στην Ελλάδα και η επίδραση τους στα
δημόσια οικονομικά, περίοδος 2000 - 2020**

Ηλιάδης Αντώνιος

Διπλωματική Εργασία υποβληθείσα στο Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής για την απόκτηση Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης στη Δημόσια Οικονομική και Πολιτική.

Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής
Σχολή Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών
Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής
Π.Μ.Σ. «Δημόσια Οικονομική & Πολιτική»

**Δημογραφικές μεταβολές στην Ελλάδα και η επίδραση τους στα
δημόσια οικονομικά, περίοδος 2000 - 2020**

Ηλιάδης Αντώνιος, ΑΜ:20014

Επιβλέπων: Αλίνα Χύζ, Καθηγήτρια, Πανεπιστήμιο Δυτικής Αττικής, Τμήμα Λογιστικής &
Χρηματοοικονομικής

Διπλωματική Εργασία υποβληθείσα στο Τμήμα Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής του
Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής για την απόκτηση Μεταπτυχιακού Διπλώματος Ειδίκευσης στη
Δημόσια Οικονομική και Πολιτική.

Αιγάλεω, 2022

University of West Attica
School of Administration, Economic, and Social Sciences
Department of Accounting & Finance
M.Sc. in Public Economics and Policy

**Demographic changes in Greece and their impact on public finances,
period 2000 - 2020**

Iliadis Antonios, R.N.:20014

Supervisor: Alina Hyz, Professor, University of West Attica, Dept. in
Accounting & Finance

Master Thesis submitted to the Department of Accounting & Finance of
the University of West Attica in partial fulfillment of the requirements for
the degree of M.Sc. in Public Economics and Policy

Aigaleo, Greece, 2022

Τίτλος εργασίας

«Δημογραφικές μεταβολές στην Ελλάδα και η επίδραση τους στα δημόσια οικονομικά, περίοδος 2000 - 2020»

Μέλη Εξεταστικής Επιτροπής

ΑΛΙΝΑ ΧΥΖ, ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΤΡΟΜΠΛΟΣ, ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΛ.ΣΤΑΤ

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΔΕΔΟΥΛΗ, ΕΠΙΚΟΥΡΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ

Εγκρίθηκε από την εξεταστική επιτροπή την 30/06/2022

A/α	ΟΝΟΜΑ ΕΠΩΝΥΜΟ	ΒΑΘΜΙΑΔΑ/ΙΔΙΟΤΗΤΑ	ΨΗΦΙΑΚΗ ΥΠΟΓΡΑΦΗ
1	ΑΛΙΝΑ ΧΥΖ	ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ	
2	ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΣΤΡΟΜΠΛΟΣ	ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΕΛ.ΣΤΑΤ	
3	ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗ ΔΕΔΟΥΛΗ	ΕΠΙΚΟΥΡΗ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΔΥΤΙΚΗΣ ΑΤΤΙΚΗΣ	

ΔΗΛΩΣΗ ΣΥΓΓΡΑΦΕΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗΣ ΕΡΓΑΣΙΑΣ

Ο κάτωθι υπογεγραμμένος Ηλιάδης Αντώνιος του Ηλία, με αριθμό μητρώου 20014 φοιτητής του Προγράμματος Μεταπτυχιακών Σπουδών Δημόσια Οικονομική & Πολιτική του Τμήματος Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής της Σχολής Διοικητικών, Οικονομικών και Κοινωνικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, δηλώνω ότι:

«Είμαι συγγραφέας αυτής της μεταπτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στην εργασία. Επίσης, οι όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε ακριβώς είτε παραφρασμένες, αναφέρονται στο σύνολό τους, με πλήρη αναφορά στους συγγραφείς, τον εκδοτικό οίκο ή το περιοδικό, συμπεριλαμβανομένων και των πηγών που ενδεχομένως χρησιμοποιήθηκαν από το διαδικτυο. Επίσης, βεβαιώνω ότι αυτή η εργασία έχει συγγραφεί από μένα αποκλειστικά και αποτελεί προϊόν πνευματικής ιδιοκτησίας τόσο δικής μου, όσο και του Ιδρύματος.

Παράβαση της ανωτέρω ακαδημαϊκής μου ευθύνης αποτελεί ουσιώδη λόγο για την ανάκληση του πτυχίου μου».

Ο Δηλών

Αφιέρωση

*Στον γιό μου Ηλία, στην σύζυγό μου Έφη και
στη μνήμη του πατέρα μου Ηλία.*

Ευχαριστίες

Με την ολοκλήρωση των μεταπτυχιακών μου σπουδών θα ήθελα να ευχαριστήσω την κα. Α. Χύζ, Καθηγήτρια του Τμήματος Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής του Πανεπιστημίου Δυτικής Αττικής, για την ανάθεση και την υποστήριξή της κατά την εκπόνηση της Διπλωματικής μου Εργασίας.

Ευχαριστώ πολύ όλους τους καθηγητές του μεταπτυχιακού προγράμματος Δημόσια Οικονομική και Πολιτική του Τμήματος Λογιστικής & Χρηματοοικονομικής για τις γνώσεις που μου πρόσφεραν παρ' όλες τις δυσκολίες λόγω της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης εν μέσω της πανδημίας του covid19.

Τέλος, ευχαριστώ το γιό μου Ηλία και την σύζυγο μου Έφη για την υπομονή που επέδειξαν κατά τη διάρκεια των σπουδών μου.

Πειραιάς, Ιούνιος 2022

Αντώνιος Ηλιάδης

Δημογραφικές μεταβολές στην Ελλάδα και η επίδραση τους στα δημόσια οικονομικά, περίοδος 2000 - 2020

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Τα δημογραφικά δεδομένα της Ελλάδας δείχνουν ότι πλέον το σοβαρότερο πρόβλημα το οποίο βρίσκεται σε εξέλιξη είναι το φαινόμενο της γήρανσης του πληθυσμού. Ενώ η αύξηση των θανάτων συμβαίνει συνεχώς από το 1951 και η μείωση των γεννήσεων από το 1981, το πρόβλημα δεν ήταν εμφανές διότι τόσο το φυσικό ισοζύγιο όσο και το μεταναστευτικό ισοζύγιο παρέμεναν θετικά. Λόγω της κρίσης (2009-2018), το μεταναστευτικό ισοζύγιο έγινε έντονα αρνητικό καθώς το μεταναστευτικό ρεύμα από Έλληνες και από αλλοδαπούς, προς το εξωτερικό αυξήθηκε ενώ οι εισροές μειώθηκαν. Η μείωση του πληθυσμού αρχίζει να αποτυπώνεται συνεχώς μετά το 2011 λόγω της ταυτόχρονης μείωσης των δυο κύριων παραγόντων μείωσης του πληθυσμού, του μεταναστευτικού και του φυσικού ισοζυγίου (μικρότερος αριθμός γεννήσεων από θανάτους). Οι προβλέψεις έως και το 2100, δείχνουν συνέχιση της τάσης μείωσης του πληθυσμού με μεγάλο ποσοστό αυτού να είναι άνω των 65 ετών. Η παρούσα εργασία έγινε με χρήση δευτερογενών δεδομένων και αφορά την περίοδο από το 2000-2020, μία χρονική περίοδος επαρκή για τη παρατήρηση και την καταγραφή των δημογραφικών και των δημοσιοοικονομικών αλλαγών. Για την συγκεκριμένη χρονική περίοδο παρουσιάζονται οι δημογραφικοί και οικονομικοί δείκτες με την λήψη στατιστικών στοιχείων από επίσημες πηγές. Διαπιστώθηκε η θετική σχέση της γονιμότητας με την οικονομική ανάπτυξη ενώ κύριος λόγος της μειωμένης γονιμότητας είναι η χρονική μετάθεση δημιουργίας οικογένειας και τεκνοποίησης. Ο δείκτης εξάρτησης έχει θετική σχέση με τις κοινωνικές παροχές και αρνητική με τις κοινωνικές εισφορές ως ποσοστό του ΑΕΠ. Η αύξηση του δείκτη εξάρτησης ηλικιωμένων αυξάνει τις συνολικές δαπάνες και την ανισότητα ενώ μειώνει τα φορολογικά έσοδα. Θα παρουσιαστούν οι δημογραφικές πολιτικές που εφαρμόζονται και οι αναγκαίες που θα πρέπει να εφαρμοστούν για την ανάσχεση των αιτιών και των επιπτώσεων της συνεχούς γήρανσης και συρρίκνωσης του πληθυσμού.

Λέξεις-κλειδιά : δημογραφία, γονιμότητα, προσδόκιμο ζωής, γήρανση, ασφαλιστικό σύστημα.

Demographic changes in Greece and their impact on public finances, period 2000 - 2020

ABSTRACT

The demographic data of Greece show that now the most serious problem that is in progress is the phenomenon of population ageing. While the increase in deaths has been happening continuously since 1951 and the decrease in births has been happening since 1981, the problem has not been apparent as both the natural balance and the immigration balance have remained positive. Due to the crisis (2009-2018), the immigration balance became strongly negative as the migratory flow from Greeks and foreigners increased while inflows decreased. The decrease in population begins to be reflected continuously after 2011 due to the simultaneous decrease of the two main factors of decrease of the population, the immigration and the natural balance (smaller number of births from deaths). Forecasts until 2100, show a continuation of the downward trend of the population with a large percentage of it being over 65 years.

This thesis was done using secondary data and concerns the period from 2000 - 2020, a period of time sufficient for the observation and recording of demographic and fiscal changes. For this period will be presented demographic and economic indicators by obtaining statistics from official sources.

The analysis confirmed the positive relationship between fertility and economic development, while the main reason for the reduced fertility is the postponement of childbearing and family creation. The dependency ratio has a positive relationship with social benefits and a negative one with social contributions as a percentage of GDP. Increasing the old-age dependency ratio increases overall public spending, reduces tax revenue and increases inequality. Will be presented the policies implemented and the necessary ones to be implemented to curb the causes and effects of the continuous ageing and shrinking of the population.

Key words: demography, fertility, life expectancy, ageing, insurance system.

Περιεχόμενα

ΠΕΡΙΛΗΨΗ.....	XV
ABSTRACT	XVII
ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	1
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Η ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑ.....	3
1.1 Εισαγωγή	3
1.2 Πληθυσμός.....	3
1.3 Η Επιστήμη της Δημογραφίας	4
1.4 Συλλογή των δημογραφικών και στατιστικών δεδομένων	6
1.5 Δημογραφικοί Δείκτες	9
1.6 Ανακεφαλαίωση.....	11
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟ	
ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ	13
2.1 Εισαγωγή	13
2.2 Πληθυσμιακές εξελίξεις παγκοσμίως και στην Ελλάδα	13
2.3 Δημογραφικά Χαρακτηριστικά του πληθυσμού Της Ελλάδας.....	16
2.3.1 Αναπαραγωγή και ανανέωση του πληθυσμού	17
2.3.2 Οι μεταναστευτικές ροές.....	23
2.3.3 Η δημογραφική γήρανση	25
2.3.4 Ο λόγος εξάρτησης	29
2.4 Η Δημοσιονομική κατάσταση της Ελλάδας	31
2.4.1 Ο Προϋπολογισμός.....	35
2.4.2 Τα δημόσια έσοδα.....	35
2.4.3 Τα Δημόσια έξοδα	38
2.4.4 Το Κοινωνικό κράτος.....	42
2.5 Ανακεφαλαίωση.....	50

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Ο ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ.....	51
3.1 Εισαγωγή	51
3.2 Οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης στα νοικοκυριά	51
3.3 Η επίδραση των δημογραφικών μεταβολών στα δημόσια οικονομικά.....	60
3.4 Προβλέψεις	69
3.5 Ανακεφαλαίωση.....	71
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΑΙΤΙΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΜΕΤΡΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΗΣ ΓΗΡΑΝΣΗΣ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ....	73
4.1 Εισαγωγή	73
4.2. Η γονιμότητα	73
4.3 Η μετανάστευση.....	76
4.4 Το προσδόκιμο ζωής.....	77
4.5 Οι επερχόμενες αλλαγές	79
4.6 Ανακεφαλαίωση.....	80
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	81
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	83
Ελληνική	83
Ξενόγλωσση	84
ΠΗΓΕΣ.....	85
ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ.....	88

Κατάλογος Πινάκων

Πίνακας 2.1: Γεννήσεις ζώντων – Θάνατοι – Φυσική μεταβολή.....	18
Πίνακας 2.2 : Στοιχεία γεννήσεων ζώντων για τα έτη 2012-2020.....	19
Πίνακας 2.3: Γάμοι και Σύμφωνα Συμβίωσης.....	21
Πίνακας 2.4 : Εισερχόμενοι – εξερχόμενοι μετανάστες, 1991 – 2020.....	25
Πίνακας 2.5 : Θάνατοι, Θνησιμότητα, Μέσο προσδόκιμο ζωής στη γέννηση	28
Πίνακας 2.6: Πληθυσμιακές ομάδες & Δείκτης εξάρτησης, Ελλάδα 2000 – 2020	30
Πίνακας 2.7 : Φόροι και εισφορές ως % ΑΕΠ.....	36
Πίνακας 2.8: Έμμεσοι φορολογικοί συντελεστές	37
Πίνακας 2.9 : Συνολικές δημόσιες δαπάνες ως % ΑΕΠ στην ΕΕ-15. 2014.....	41
Πίνακας 2.10 : Δαπάνες ως % του ΑΕΠ.....	46
Πίνακας 2.11 : Κλάδοι ασφάλισης και ποσοστά εισφορών, με βάση τον ν. 4670/2020.....	49
Πίνακας 2.12 : Κατηγορίες και ποσά εισφορών ελευθέρων επαγγελματιών και αυτοαπασχολούμενων βάσει του Ν. 4670/2020.....	50
Πίνακας 3.1 : Μέσος Μισθός, Ανεργία, Φτώχεια, Ανισότητα 2008-2018	53
Πίνακας 3.2 : Κατανομή του καθαρού πλούτου των νοικοκυριών του 1ου και 2ου κύματος της έρευνας HFCS.....	55
Πίνακας 3.3 : Κατανομή του ετήσιου μικτού εισοδήματος των νοικοκυριών των δύο κυμάτων της έρευνας HFCS.....	56
Πίνακας 3.4 : Κατανομή της συνολικής ετήσιας κατανάλωσης τροφίμων των νοικοκυριών των δύο κυμάτων της έρευνας HFCS.....	57
Πίνακας 3.5 : Δημογραφικοί δείκτες και κατανομή του πληθυσμού σε μεγάλες ηλικιακές ομάδες, Ελλάδα 2000-2020.....	64
Πίνακας 3.6 : Αναλογία απασχολούμενων, υποαπασχολούμενων, ανέργων στον πληθυσμό ηλικίας 15 ετών και άνω στην Ελλάδα, 2000-2020	65
Πίνακας 3.7 : Δαπάνες συνταξιοδοτικές και υγείας, Ελλάδα, 2000-2019	67
Πίνακας 3.8 : Κύριες δημογραφικές και μακροοικονομικές προβλέψεις για την Ελλάδα (2019– 2070)	70

Κατάλογος Διαγραμμάτων

Διάγραμμα 2.1 : Παγκόσμιος Πληθυσμός 1950-2100	14
Διάγραμμα 2.2 : Συνολικός Πληθυσμός Ευρώπης 1950-2100	14
Διάγραμμα 2.3: Συνολικός Πληθυσμός Ελλάδας 1950-2100	15
Διάγραμμα 2.4 Πληθυσμιακή πυραμίδα της Ελλάδας το 2000	16
Διάγραμμα 2.5 : Πληθυσμιακή πυραμίδα της Ελλάδας το 2020 (εκτίμηση)	17
Διάγραμμα 2.6 : Θάνατοι-Γεννήσεις (ζώντων) Ελλάδα 1950-2100 (εκτίμηση).....	18
Διάγραμμα 2.7 : Θάνατοι βρεφών ηλικίας κάτω του ενός έτους και γεννήσεις νεκρών ανά 1000 γεννήσεις ζώντων, 1932-2020.....	19
Διάγραμμα 2.8 : Δείκτης Γονιμότητας Ελλάδα 1950-2100(εκτίμηση).....	20
Διάγραμμα 2.9 : Εξέλιξη γάμων και συμφώνων συμβίωσης 1991 – 2020	22
Διάγραμμα 2.10 : Γεννήσεις ζώντων κατά ομάδες ηλικιών της μητέρας για τα έτη 1980, 2000, 2020.....	22
Διάγραμμα 2.11 : Υπολογιζόμενος Πληθυσμός κατά Φύλο και Περιφέρεια την 1η Ιανουαρίου 2021	23
Διάγραμμα 2.12 : Εισερχόμενοι – Εξερχόμενοι μετανάστες, 1991-2020	24
Διάγραμμα 2.13 : Υπολογιζόμενος πληθυσμός και Δείκτης Γήρανσης της Χώρας για τα έτη 1951-2011 και 2021	26
Διάγραμμα 2.14 : Μέση ηλικία κατά αστικότητα.....	26
Διάγραμμα 2.15 : Προσδόκιμο ζωής κατά τη γέννηση και ανά φύλλο 1950-2100 (μελλοντική εξέλιξη)	28
Διάγραμμα 2.16 : Πληθυσμός ανά ηλικιακές ομάδες φύλλο, Ελλάδα, 1950-2100 (μελλοντική εξέλιξη)	30
Διάγραμμα 2.17 : ΑΕΠ της Ελλάδας, 2000-2020 (δισ. δολάρια)	32
Διάγραμμα 2.18 : Ανεργία (%) στην Ελλάδα, 2004-2020	33
Διάγραμμα 2.21 : Δημόσιες δαπάνες και εισόδημα	39
Διάγραμμα 2.22 : Διάρθρωση των δημοσίων δαπανών ως ποσοστό του ΑΕΠ	40
Διάγραμμα 2.23 : Κατανομή εξόδων ΕΦΚΑ, 2018 (σε εκατ. €)	44
Διάγραμμα 2.24 : Η κατανομή των παροχών του ΕΦΚΑ σε χρήμα για το 2018.....	44
Διάγραμμα 2.25 : Συνταξιοδοτικές παροχές ΕΦΚΑ για το 2018. Αριστερά είναι το πλήθος και δεξιά οι συνολικές δαπάνες ανά κατηγορία	45
Διάγραμμα 2.26: Συνολικές δαπάνες Υγείας που επιβαρύνουν το δημόσιο και τον πολίτη/ ασθενή, (% του ΑΕΠ), ΕΕ	46
Διάγραμμα 2.29: Κατανομή εσόδων ΕΦΚΑ, 2018 (σε εκατ. €)	49
Διάγραμμα 3.1 : Πραγματικό ΑΕΠ της Ελλάδας (εκατ. €).....	53
Διάγραμμα 3.2: Ποσοστό πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας ή σε κοινωνικό αποκλεισμό: 2005, 2008 – 2019	54

Διάγραμμα 3.3: Πληθυσμός, Μετανάστευση, Ισοζύγιο γεννήσεων-θανάτων. Ελλάδα 1960-2050.....	59
Διάγραμμα 3.4: Ηλικιακή κατανομή Ελληνικού πληθυσμού, 1960-2020	60
Διάγραμμα 3.5: Δείκτης Γονιμότητας στην Ελλάδα, 2000-2020.....	61
Διάγραμμα 3.6: Δείκτης ηλικιακής εξάρτησης, Ελλάδα 2000-2020.....	62
Διάγραμμα 3.7 : Δείκτης γήρανσης, Ελλάδα 2000-2020	66
Διάγραμμα 3.8 : Συνολικές δαπάνες υγείας, Ελλάδα, Νότιες Χώρες, ΕΕ23, 2009-2019	68
Διάγραμμα 3.9: Κρατικές δαπάνες υγείας, Ελλάδα, Νότιες Χώρες, ΕΕ23, 2009-2019.....	68
Διάγραμμα 3.10 : Κρατική χρηματοδότηση για δαπάνες υγείας (% της συνολικής), Ελλάδα, Νότιες Χώρες, ΕΕ23, 2000-2019	69

Κατάλογος Εικόνων

Εικόνα 1.1 : Διαχρονική πορεία συλλογής δεδομένων πληθυσμού στην Ελλάδα.....	7
Εικόνα 2.1 : Χάρτης. Αναλογία πληθυσμού 65+ ως % του συνολικού πληθυσμού, 2019	27
Εικόνα 3.1 : Συνέπειες του brain drain στην Ελληνική Οικονομία	59

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Τις τελευταίες δεκαετίες στην Ελλάδα έχουν γίνει αξιοσημείωτες αλλαγές τόσο στα δημογραφικά χαρακτηριστικά όσο και στα δημόσια οικονομικά. Η εικοσαετία 2000-2020, που θα ληφθεί ως περίοδος αναφοράς της μελέτης του θέματος, θα πρέπει να διαχωριστεί χρονικά σε τρεις περιόδους με βάση την οικονομική και κοινωνική κρίση 2009-2018. Η πρώτη περίοδος είναι πριν τα μνημόνια συνεργασίας (ή προγράμματα προσαρμογής ή δέσμη οικονομικών μέτρων διάσωσης). Η δεύτερη περίοδος είναι κατά την διάρκεια εφαρμογής των οικονομικών μέτρων διάσωσης και η τρίτη είναι η περίοδος της συνεχούς εποπτείας, μετά τα μνημόνια.

Την τελευταία εικοσαετία, με βάση τα δημογραφικά στοιχεία, ο ελληνικός πληθυσμός γέρασε κατά 5,7 έτη και η διάμεση ηλικία του πληθυσμού (ηλικία που χωρίζει έναν πληθυσμό σε δύο αριθμητικά ίσες ομάδες του πληθυσμού), διαμορφώθηκε από τα 39,8 έτη το 2000 στα 45,5 έτη το 2020. Η άνοδος της διάμεσης ηλικίας, και η αύξηση των ατόμων άνω των 65 ετών και της μείωσης των ατόμων κάτω των 14 ετών συνοδεύτηκε με μεταναστευτικές εκροές που υπερκάλυψαν τις όποιες εισροές. Αποτέλεσμα των μεταβολών αυτών, η συνεχής γήρανση του πληθυσμού της χώρας.

Ενώ το φαινόμενο της γήρανσης του πληθυσμού προϋπήρχε της οικονομικής κρίσης, τα στατιστικά στοιχεία δείχνουν ότι κατά την διάρκεια αυτής εντάθηκε. Η οικονομική κρίση επηρέασε τόσο την κοινωνία όσο και την οικονομία. Το χρέος της Ελλάδας το 2020, παρά την επιβολή αυστηρής δημοσιονομικής πολιτικής από τους δανειστές, παρέμεινε στο ψηλό ποσοστό του 206,3% του ΑΕΠ. Σύμφωνα με την Eurostat, στην Ευρωζώνη το 2020 η Ελλάδα είχε το υψηλότερο χρέος και το δεύτερο υψηλότερο έλλειμμα. Το ΑΕΠ υπέστη σημαντική μείωση ενώ λόγω της γιγάντωσης της γήρανσης του πληθυσμού, προβλέπεται να υποστεί σημαντικές απώλειες.

Η παρούσα εργασία θα παρουσιάσει όλα τα ζητήματα που προκύπτουν από τις δημογραφικές μεταβολές και από τις μεταβολές στα δημοσιοοικονομικά μεγέθη. Θα παρουσιαστούν τα αποτελέσματα ερευνών που έχουν γίνει ενώ θα γίνει στατιστική επεξεργασία, απεικόνιση και σύγκριση των δημογραφικών και των δημοσιονομικών μεγεθών για την περίοδο 2000-2020 με τη χρήση πινάκων και διαγραμμάτων.

Θα εντοπιστούν οι δυνατότητες βιώσιμης κατάστασης για οικονομική και κοινωνική ισορροπία, και θα εντοπιστούν όποιες συνέπειες θα έχει η μακρόχρονη ελάττωση και γήρανση του πληθυσμού της χώρας.

Η παρούσα έρευνα έχει μεγάλη σημασία για την διαμόρφωση μιας δημογραφικής πολιτικής ώστε να αντιμετωπιστούν τα αίτια και οι συνέπειες της γήρανσης του πληθυσμού.

Η παρούσα εργασία αποτελείται από πέντε κεφάλαια. Στο πρώτο κεφάλαιο γίνεται περιγραφή της επιστήμης της δημογραφίας και παρουσιάζονται οι βασικοί δημογραφικοί δείκτες. Στο δεύτερο κεφάλαιο αναλύεται η δημογραφική και δημόσιο οικονομική κατάσταση της χώρας. Στο τρίτο κεφάλαιο ερευνάται ο δημογραφικός αντίκτυπος στην οικονομία. Στο τέταρτο κεφάλαιο παρουσιάζονται οι αιτίες και τα αναγκαία μέτρα αντιμετώπισης και ανάλυσης της γήρανσης του πληθυσμού. Στο πέμπτο κεφάλαιο καταγράφονται τα κύρια συμπεράσματα της παρούσας εργασίας. Η εργασία ολοκληρώνεται με την ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία τις πηγές και την νομολογία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1. Η ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΑ

1.1 Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο θα δοθεί η έννοια της Δημογραφίας και θα γίνει μια ιστορική αναφορά της επιστήμης της δημογραφίας. Θα αναφερθούν οι τρόποι και από ποιους γίνεται η συλλογή των δημογραφικών δεδομένων, ποια η σημασία τους και ποιους κλάδους της επιστήμης αφορούν.

Ενώ υπάρχουν δεδομένα για τον πληθυσμό από την αρχαιότητα αυτό δεν έγινε με συστηματική και γενικευμένη συλλογή και επεξεργασία δημογραφικών δεδομένων. Ακολούθησε η συστηματική και γενικευμένη συλλογή και επεξεργασία δημογραφικών δεδομένων όπου βελτιώθηκε με την γέννηση της στατιστικής επιστήμης

Στο κεφάλαιο θα παρουσιαστεί πως η δημογραφία, με επίκεντρο τον άνθρωπο, καθορίζει τις εξελίξεις στον κλάδο της κοινωνίας, της πολιτικής και κατ' επέκταση της οικονομίας. Καθώς και πώς συλλέγονται και επεξεργάζονται τα δεδομένα και τι μας λένε για το μέλλον. Θα παρουσιαστεί η διαχρονική δημογραφική κατάσταση της Ελλάδας.

1.2 Πληθυσμός

Προσπάθειες υπολογισμού του πληθυσμού πραγματοποιήθηκαν στην αρχαιότητα, στη ρωμαϊκή αυτοκρατορία και το βυζάντιο για διαφορετικούς λόγους.

Η σημασία του μεγέθους του πληθυσμού καταγράφεται από το Θουκυδίδη (460 π.Χ. - 399 π.Χ.) την περίοδο που εκτελούσε χρέη στρατηγού, αναφέροντας ότι *«οι άνδρες αποτελούν τις πόλεις και όχι τείχη και πλοία κενά ανδρών»*. Τόνισε την σημασία του πληθυσμού στο να εξασφαλίσει κάποιος την ελευθερία του απέναντι σε κινδύνους. Ο Περικλής, κατά την περίοδο του πελοποννησιακού πολέμου, αναφέρει ότι η τεκνοποιία (αναφερόμενος σε αυτούς που βρίσκονταν σε ηλικία τεκνοποιίας), ατομικά θα βοηθήσει να ξεχαστεί ο πόνος από τους νεκρούς τους, και ότι θα ωφεληθεί η πόλη διπλά με μη ελάττωση του πληθυσμού και με εξασφάλιση ασφάλειας. Κατά τον Πλάτωνα, το ιδανικό μέγεθος της πόλης ανέρχεται περί τους 5.000 κατοίκους (περίπου 60.000 με μέτοικους και δούλους), ενώ κατά τον Αριστοτέλη το ιδανικό μέγεθος πόλης προϋποθέτει ότι όλοι οι πολίτες πρέπει να γνωρίζονται φυσιογνωμικά μεταξύ τους.

Ο προσδιορισμός του ιδανικού μεγέθους του πληθυσμού οδήγησε σε δυσοίωνες θεωρίες ή “προβλέψεις” οι οποίες υποστήριζαν και υποστηρίζουν, ότι ο πληθυσμός

αυξάνεται με γεωμετρική πρόοδο ενώ τα τρόφιμα με αριθμητική πρόοδο με μελλοντικό αποτέλεσμα την φτώχεια και την ανέχεια. Ο οικονομολόγος *T. Malthus* (1766-1834), στο έργο του “*An Essay on the Principle of Population*” το 1798 πρότεινε έλεγχο του πληθυσμού προκειμένου να αποφευχθεί ο υπερπληθυσμός, κάτι το οποίο δέχθηκε έντονη κριτική από τους αυτούς που υποστήριζαν ότι υπάρχει αφθονία στην φύση για όλους ώστε να υπάρχει αρμονική συμβίωση ή ότι η δύναμη της γνώσης θα απελευθερώσει τους ανθρώπους (*N. Condorcet*, 1743-1794).

Η θεωρία της Δημογραφικής Μετάβασης που διατυπώθηκε το 1929 από τον *W. Thompson* (1887-1973), υποστηρίζει μια κίνηση όπου αρχικά τόσο η γεννητικότητα όσο και η θνησιμότητα είναι μεγάλες. Εφ’ όσον δεν υπάρχουν πόλεμοι, λοιμοί και φυσικές καταστροφές, ο πληθυσμός μεγεθύνεται λόγω βελτίωσης των συνθηκών διαβίωσης και μειώνεται η θνησιμότητα. Εν συνεχεία η γονιμότητα μειώνεται και συρρικνώνεται ο αριθμός των γεννήσεων. Τελικά ισορροπούν και οι δυο με χαμηλά ποσοστά. Με βάση την θεωρία του *Thompson* οι αναπτυσσόμενες κυρίως αλλά και οι αναπτυγμένες χώρες διανύουν το τρίτο στάδιο αυτό του λιγότερου αριθμού γεννήσεων από τους θανάτους.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1950 διατυπώθηκε το υπόδειγμα του ανθρωπίνου κεφαλαίου με τον οικονομολόγο *G. Becker* (1930-2014), να υποστηρίζει ότι οι άνθρωποι αξιολογούν ορθολογικά τα ωφέλη και το κόστος, που συνεπάγεται η γέννηση και η ανατροφή παιδιών. Προκειμένου να διατηρήσουν οι γονείς ένα δεδομένο επίπεδο ζωής, κάνουν λιγότερα παιδιά. Αποτέλεσμα οι ολιγομελείς οικογένειες να κυριαρχούν με αρνητικό αντίκτυπο στην αντικατάσταση γενεών στην αγορά εργασίας, ασφαλιστικό, συνταξιοδοτικό και γενικότερα στην ανάπτυξη της οικονομίας. Ένας περιορισμένος αριθμός παιδιών δυστυχώς πλέον παρουσιάζεται ως πλεονέκτημα της κοινωνικής ευημερίας αν και το “ανθρώπινο κεφάλαιο” εξακολουθεί να αποτελεί τον πιο σημαντικό παράγοντα ανάπτυξης μιας οικονομίας πέρα από το κεφάλαιο και τους φυσικούς πόρους.

1.3 Η Επιστήμη της Δημογραφίας

Οι έρευνες σχετικά με τα προβλήματα του πληθυσμού διευρύνθηκαν με την επέκταση των δημογραφικών στατιστικών περί το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα. Ο *J. Graunt* (1620-1674) πραγματοποίησε την πρώτη επιστημονική πληθυσμιακή έρευνα το 1662 στην Αγγλία ενώ εφαρμόστηκε για πρώτη φορά στη Σουηδία το 1749 η συστηματική συλλογή πληθυσμιακών δεδομένων από κρατικό φορέα. Ο όρος

Δημογραφία (*Demographie*) παρουσιάστηκε για πρώτη φορά από τον Γάλλο *Guillard* το 1855 στο τίτλο βιβλίου του “*Element de Statistique humaine, au demographie compare*”.

Η Δημογραφία ορίζεται ως η κοινωνική επιστήμη που μελετά το μέγεθος, τη σύνθεση και την εξέλιξη του ανθρώπινου πληθυσμού. Ο όρος προέρχεται από την σύνθεση των λέξεων Δήμος (πληθυσμός) και Γράφειν (περιγραφή) που σημαίνει περιγραφή του πληθυσμού. Η δυναμική του πληθυσμού καθορίζεται από δύο βασικούς δημογραφικούς παράγοντες, τη γεννητικότητα (γεννήσεις του πληθυσμού) και τη θνησιμότητα (θάνατοι του πληθυσμού).

Η δημογραφία εντάσσεται στον κλάδο των κοινωνικών επιστημών ενώ αγγίζει το επιστημονικό πεδίο της κοινωνιολογίας, της ανθρωπολογίας, της γεωγραφίας, της ιστορίας, των οικονομικών, της στατιστικής, της επιδημιολογίας, της βιολογίας, της γενετικής, της χωροταξίας και της οικολογίας. Ασχολείται με τη στατιστική μελέτη του ανθρώπινου πληθυσμού κυρίως, σε συγκεκριμένο τόπο και χρόνο προκειμένου να διαπιστώσει το σύνολο του πληθυσμού, τη δομή του και τις μεταβολές του.

Οι δημογράφοι είναι αυτοί που πραγματοποιούν τις δημογραφικές έρευνες, τις καταγραφές και τις αναλύσεις και κατέχουν ιδιαίτερες γνώσεις μαθηματικών και στατιστικής. Κύρια πηγή στοιχείων για τους δημογράφους είναι οι απογραφές πληθυσμού.

Με την μελέτη των δημογραφικών μεταβολών συνάγονται συμπεράσματα για την κατάσταση του πληθυσμού και προκύπτει η ανάγκη για λήψη αποφάσεων και άσκηση αναγκαίας πολιτικής. Οι πολιτικές διαφέρουν από χώρα σε χώρα και μπορεί να στοχεύουν σε μη περαιτέρω αύξηση του πληθυσμού, όπως συμβαίνει στην Κίνα, η σε αύξηση του πληθυσμού με ενίσχυση της γονιμότητας και προσέλκυσης εργατικού δυναμικού όπως συμβαίνει σε πολλές Ευρωπαϊκές χώρες. Η υπογεννητικότητα, η μετανάστευση και η αύξηση του προσδόκιμου ζωής στο σύνολο του πληθυσμού, αποτελούν το σημαντικότερο πρόβλημα στις περισσότερες αναπτυσσόμενες και ανεπτυγμένες χώρες.

Η εξέταση των συνιστωσών της ανανέωσης των πληθυσμών γίνεται με τη δημογραφική ανάλυση όπου είναι ένας τύπος στατιστικής ανάλυσης προσαρμοσμένης στη μελέτη των ανθρώπινων πληθυσμών. Διακρίνεται ανάλογα με τον τρόπο προσέγγισης του αντικείμενου της μελέτης, στη μαθηματική δημογραφία (ανάπτυξη των τεχνικών και μεθόδων της επιστήμης), στην πληθυσμιακή ανάλυση (περιλαμβάνει κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες) και στην εφαρμοσμένη δημογραφία (προς

λήψη αποφάσεων και άσκηση πολιτικής). Η ανάλυση χρησιμοποιεί τα αδρά δεδομένα και εκπονεί πληθυσμιακές προβολές για την εκτίμηση της εξέλιξης του πληθυσμού είτε σε παγκόσμιο είτε σε εθνικό επίπεδο

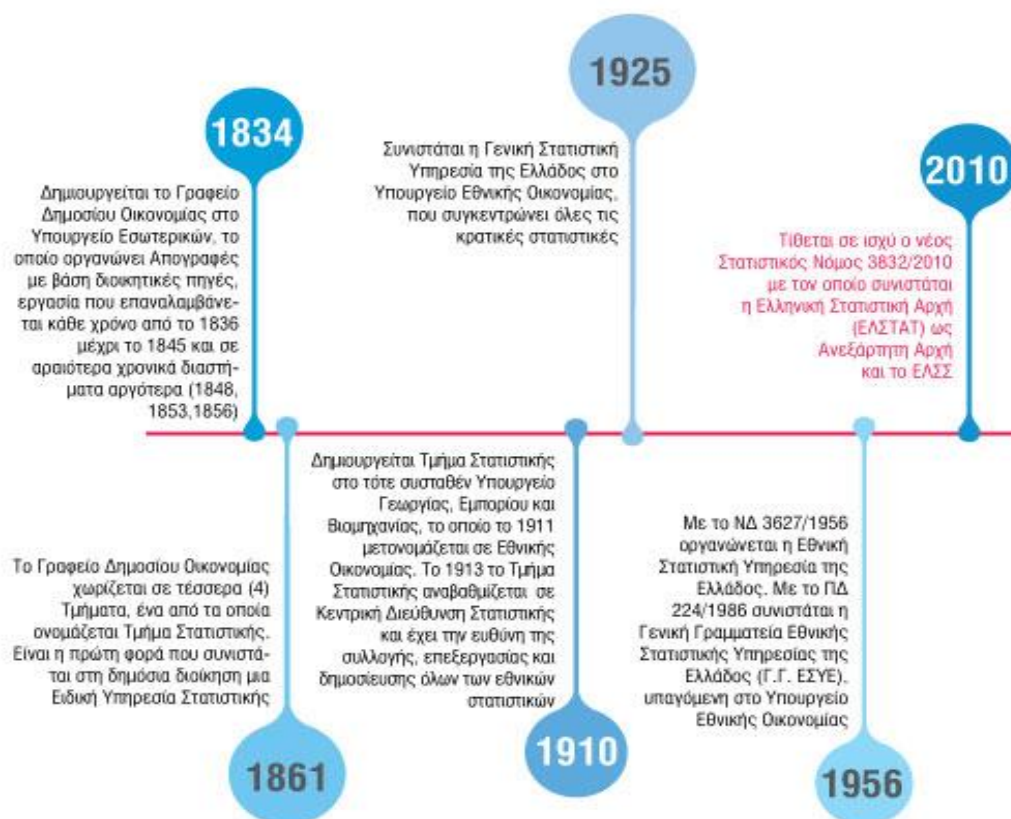
1.4 Συλλογή των δημογραφικών και στατιστικών δεδομένων

Την συλλογή δεδομένων πληθυσμού παλαιότερα την αναλάμβανε άλλοτε η πολιτεία και άλλοτε οι ιερείς. Τις τελευταίες δεκαετίες την υποχρέωση συλλογής, καταγραφής και επεξεργασίας των δεδομένων του πληθυσμού, ανέλαβαν οι εθνικές στατιστικές υπηρεσίες.

Κύρια πηγή δημογραφικών δεδομένων αποτελούν οι περιοδικές απογραφές πληθυσμού, οι απογραφές βάση μητρώων της φυσικής και μεταναστευτικής κίνησης του πληθυσμού καθώς και διάφορες δειγματοληπτικές έρευνες. Σύμφωνα με τους Τραγάκη Α κα. (2015), απογραφή του πληθυσμού είναι μια μαζική και επαναλαμβανόμενη εθνική έρευνα που αποτελεί τη βάση κάθε εθνικού στατιστικού συστήματος. Ως πληθυσμός θεωρείται στη Δημογραφία ο ανθρώπινος πληθυσμός ενώ στην στατιστική ένα σύνολο στοιχείων.

Στην Ελλάδα η ΕΛ.ΣΤΑ.Τ είναι η αρμόδια ανεξάρτητη αρχή που πραγματοποιεί την απογραφή του πληθυσμού η οποία γίνεται κάθε 10 χρόνια. Περιλαμβάνει στοιχεία του πληθυσμού και των κατοικιών (ως προς τις ανέσεις, της υγιεινής και την ανάπτυξη φυσιολογικών συνθηκών διαβίωσης). Η Τελευταία απογραφή πραγματοποιήθηκε το 2021 ενώ τα τελευταία διαθέσιμα στοιχεία είναι της απογραφής του 2011. Η διαχρονική πορεία συλλογής δεδομένων πληθυσμού στην Ελλάδα έως τη σημερινή Στατιστική υπηρεσία φαίνεται στην εικόνα 1.1.

Εικόνα 1.1 : Διαχρονική πορεία συλλογής δεδομένων πληθυσμού στην Ελλάδα

Πηγή : ΕΛ.ΣΤΑΤ, <https://www.statistics.gr/el/history>

Με βάση τον κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 763/2008 του ευρωπαϊκού κοινοβουλίου και των τροποποιήσεων αυτού σχετικά με τις απογραφές πληθυσμού και στέγασης καθώς και το νέο στατιστικό Νόμο 3832/2010 και των τροποποιήσεων που ακολούθησαν από το 2010 έως σήμερα, ισχύουν τα ακόλουθα:

- Συνιστάται η Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ) ως ανεξάρτητη Αρχή.
- Δημιουργείται το Ελληνικό Στατιστικό Σύστημα (ΕΛΣΣ).
- Συνιστώνται το Συμβούλιο του Ελληνικού Στατιστικού Συστήματος (ΣΥΕΛΣΣ) και η Συμβουλευτική Επιτροπή Ορθής Πρακτικής. Έργο της τελευταίας είναι η κατάρτιση ετήσιας έκθεσης σχετικά με την εφαρμογή των αρχών 1-6 (θεσμικό πλαίσιο), στο ΕΛΣΣ, του Κώδικα Ορθής Πρακτικής για τις Ευρωπαϊκές Στατιστικές.
- Καθορίζονται οι αρχές που πρέπει να διέπουν τις εργασίες της ΕΛΣΤΑΤ και των λοιπών φορέων του ΕΛΣΣ για την ανάπτυξη, παραγωγή και διάδοση των στατιστικών, σύμφωνα με τις διατάξεις του Κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 223/2009 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, και όπως αυτές αναπτύσσονται

στον Κώδικα Ορθής Πρακτικής για τις Ευρωπαϊκές Στατιστικές, που προβλέπεται στο άρθρο 11 του ιδίου Κανονισμού, όπως κάθε φορά ισχύουν.

- Ανατίθεται στην ΕΛΣΤΑΤ ο συντονισμός των δραστηριοτήτων των λοιπών φορέων του ΕΛΣΣ, οι οποίες αφορούν στην ανάπτυξη, παραγωγή και διάδοση των επίσημων στατιστικών της Χώρας, καθώς και η πιστοποίηση ως «επίσημων», στατιστικών που έχουν καταρτιστεί από άλλους φορείς του ΕΛΣΣ.

Θα πρέπει να τονιστεί η σημαντικότητα της αξιόπιστης πηγής των δεδομένων. Η Ελληνική Στατιστική Αρχή το 2009 αποδείχθηκε ότι παρείχε ψευδή δημοσιονομικά στοιχεία (*Greek statistics*) κρύβοντας τις πραγματικές αδυναμίες της ελληνικής οικονομίας (το έλλειμμα του προϋπολογισμού ήταν 15,4% και όχι 6%). Η συνέπεια ήταν η επιβολή προγραμμάτων λιτότητας από τους δανειστές με δραματικές κοινωνικές επιπτώσεις. Εκ των υστέρων βέβαια τα προγράμματα αποδεδείχθηκαν λάθος (λάθος μοντέλο) όπως παραδέχτηκε ο Γάλλος επικεφαλής οικονομολόγος του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου *O. Blanchard* με θητεία από 09/2008 έως 09/2015.

Άλλοι βασικοί φορείς δεδομένων και στατιστικών στην Ελλάδα εκτός από την ΕΛΣΤΑΤ αποτελούν το Υπουργείο Εργασίας, ο Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού (ΟΑΕΔ), η Γενική Συνομοσπονδία Εργατών Ελλάδας (ΓΣΕΕ) και ο Σύνδεσμος Ελλήνων Βιομηχάνων (ΣΕΒ), οι οποίοι συντάσσουν περιοδικές εκθέσεις που αφορούν τον Πληθυσμό και τομείς της κοινωνίας και της οικονομίας.

Ο Ευρωπαϊκός φορέας στατιστικών στοιχείων είναι η *Eurostat*. Σύμφωνα με τον Κανονισμό (ΕΚ) αριθ. 763/2008 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 9ης Ιουλίου 2008, τα κράτη μέλη υποβάλλουν στην Επιτροπή (*Eurostat*) στοιχεία σχετικά με τον πληθυσμό τα οποία καλύπτουν καθορισμένα δημογραφικά, κοινωνικά και οικονομικά χαρακτηριστικά ατόμων, οικογενειών και νοικοκυριών, καθώς και σχετικά με τη στέγαση σε εθνικό, περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Περιέχει στατιστικά στοιχεία όλων των κρατών μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης αλλά και κρατών του Ενιαίου Ευρωπαϊκού Χώρου.

Άλλες πηγές δεδομένων και στατιστικών στοιχείων είναι :

- Η Παγκόσμια Τράπεζα (*World Bank*) παρέχει στατιστικά στοιχεία για πάνω από 200 χώρες και παρουσιάζει τα πιο πρόσφατα και ακριβή διαθέσιμα δεδομένα παρέχοντας εθνικές, περιφερειακές και παγκόσμιες εκτιμήσεις.

- Ο Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΟΣΑ) δημοσιεύει δεδομένα για τις οικονομίες που ανήκουν σε αυτόν με εξαιρετικής σημασίας περιοδικές εκθέσεις
- Το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (ΔΝΤ). είναι ένας οργανισμός 189 χωρών, παρέχοντας στατιστικά δεδομένα για συγκεκριμένους τομείς των οικονομιών.

1.5 Δημογραφικοί Δείκτες

Οι δημογραφικοί δείκτες μας δείχνουν την μεταβολή του πληθυσμού ως προς το μέγεθος του, τη σύνθεση του και την δυναμική του η οποία καθορίζεται από τις γεννήσεις, τους θανάτους και τη γεωγραφική κινητικότητα.

Οι βασικοί δημογραφικοί δείκτες είναι οι ακόλουθοι :

- Γεννητικότητα (*birthrate*) είναι ο λόγος των γεννήσεων προς το πληθυσμό της χώρας. Ο δείκτης γεννητικότητας ορίζεται ως ο λόγος των γεννήσεων επί 1.000 σε ένα έτος, προς τον πληθυσμό στο μέσο του ίδιου έτους (αδρό ποσοστό). Ο αριθμός γεννήσεων σε ένα πληθυσμό ανά περιόδους επηρεάζεται από την κατά ηλικία και κατά φύλο σύνθεση του πληθυσμού, τη γαμηλιότητα, και άλλα χαρακτηριστικά όπως κοινωνικά, οικονομικά, περιβατολογικά, επίπεδο εκπαίδευσης, εισόδημα, θρήσκευμα. Τα δεδομένα του δείκτη προέρχονται από τις απογραφές πληθυσμού και από τις επίσημες ληξιαρχικές καταγραφές γεννήσεων.
- Θνησιμότητα (*Mortality Rate*) είναι ο λόγος των θανάτων προς το πληθυσμό της χώρας. Ο δείκτης θνησιμότητας ορίζεται ως ο λόγος των θανάτων επί 1.000 σε ένα έτος, προς τον πληθυσμό στο μέσο του ίδιου έτους(αδρό ποσοστό). Ο δείκτης μας δείχνει το επίπεδο υγείας του πληθυσμού και κατ' επέκταση την κατάσταση της δημόσιας υγείας. Η διαφορά μεταξύ των δεικτών γεννητικότητας και θνησιμότητας μας δίνει ο φυσικό ισοζύγιο πληθυσμού, το οποίο είναι θετικό όταν υπερτερούν οι γεννήσεις από τους θανάτους και αρνητικό όταν συμβαίνει το αντίθετο.
- Δείκτης βρεφικής θνησιμότητας (*Infant Mortality Rate*) : ο λόγος των θανάτων των βρεφών ηλικίας κάτω του ενός έτους προς τον αριθμό των γεννήσεων ζώντων βρεφών, κατά τη διάρκεια του έτους αναφοράς. Η αναλογία εκφράζεται ανά 1.000 γεννήσεις ζώντων
- Γονιμότητα (*fertility*) κατά τη βιολογική έννοια είναι η αναπαραγωγική ικανότητα και κατά τη δημογραφική έννοια είναι η αναπαραγωγική δραστηριότητα του γυναικείου πληθυσμού και αναφέρεται ως αδρό ποσοστό ή δείκτης ή συντελεστής

γονιμότητας. Ο δείκτης ορίζεται ως ο αριθμός των γεννηθέντων ζώντων τέκνων εντός ενός έτους, που αντιστοιχούν σε 1000 γυναίκες αναπαραγωγικής ηλικίας 15-49 ετών προς τον μέσο γυναικείο πληθυσμό αναπαραγωγικής ηλικίας κατά τη διάρκεια του ίδιου έτους.

Ο δείκτης αυτός μας δίνει μια αδρή εικόνα του επιπέδου γονιμότητας μιας και στον παρονομαστή δεν λαμβάνεται ο συνολικός πληθυσμός ανεξαρτήτως φύλου (όπως στον αδρό δείκτη γεννητικότητας), αλλά ούτε και συνολικός γυναικείος πληθυσμός. Με αυτόν τον δείκτη έχει οριστεί ο ελάχιστος αριθμός των 2,1 παιδιών ανά γυναίκα ως το όριο για να υπάρξει αντικατάσταση γενεών. Η μελέτη της γονιμότητας, αποτελεί τη βάση για την εκτίμηση του μεγέθους του πληθυσμού στο μέλλον και την διαμόρφωση της κοινωνικής και οικονομικής πολιτικής.

- Ο δείκτης της μέσης ηλικίας της γυναίκας κατά την γέννηση του πρώτου παιδιού υπολογίζεται με βάση τον πίνακα γονιμότητας και είναι ο μέσος σταθμισμένος των ποσοστών γονιμότητας του πίνακα αυτού εκφραζόμενος σε έτη
- Ο δείκτης του μεταναστευτικού ισοζυγίου ορίζεται ως η διαφορά μεταξύ των εισερχομένων και εξερχομένων ανθρώπων από ένα τόπο. Η εσωτερική μετανάστευση που δεν περιλαμβάνεται στο δείκτη, μας δείχνει το μέγεθος αστικοποίησης ή μη του πληθυσμού. Η μετανάστευση έχει μεγάλο ρόλο στη αύξηση ή τη μείωση του πληθυσμού.
- Το προσδόκιμο ζωής (*Life Expectancy*) είναι ο μέσος αριθμός των ετών, που εκτιμάται, ότι θα ζήσουν τα άτομα μιας γενιάς. Ο δείκτης δείχνει το επίπεδο εξέλιξης του τομέα της υγείας και ασφάλειας.
- Η μέση η διάμεση ηλικία είναι η ηλικία όπου αριθμός του πληθυσμού πάνω και κάτω από αυτή είναι ισόποσος.
- Ο δείκτης γήρανσης είναι η αναλογία του πληθυσμού ηλικίας 65 ετών και άνω προς 100 άτομα ηλικίας 0 - 14 ετών. Ο δείκτης τονίζει το πρόβλημα της γονιμότητας παρά την φυσική αύξηση ηλικιωμένων ατόμων.
- Ο βαθμός δημογραφικής γήρανσης είναι η αναλογία του πληθυσμού ηλικίας 65 ετών και άνω προς τον συνολικό πληθυσμό. Ο δείκτης τονίζει το πρόβλημα της δυναμικής του πληθυσμού.
- Ο δείκτης ή αναλογία εξάρτησης (*dependency ratio*) είναι η αναλογία των εξαρτημένων ατόμων ηλικίας 0-14 & 65 και άνω, προς 100 μη εξαρτημένων ατόμων ηλικίας 15-64. Ο δείκτης αποτελείται από την αναλογία εξάρτησης νέων ήτοι ηλικίες

0-14 προς ηλικίες 15-64 ετών και την αναλογία εξάρτησης ηλικιωμένων (Old-age dependency ratio) ήτοι ηλικίες 65 και άνω προς ηλικίες 15-64 ετών. Ο δείκτης εξάρτησης για οικονομικούς λόγους συνήθως υπολογίζει τον λόγο ατόμων ηλικίας 65 και άνω προς τους απασχολούμενους ηλικίας 15-64 και είναι βασικός δείκτης προσδιορισμού της βιωσιμότητας του ασφαλιστικού συστήματος.

1.6 Ανακεφαλαίωση

Στο κεφάλαιο αυτό αναφέρθηκε πως εξελίχθηκε η επιστήμη της Δημογραφίας έως σήμερα. Έγινε περιγραφή των κυριότερων δημογραφικών πηγών, πώς γίνεται η συλλογή των δημογραφικών και στατιστικών δεδομένων και από ποιους επεξεργάζονται. Δόθηκαν οι ορισμοί των κύριων δημογραφικών δεικτών οι οποίοι θα χρησιμοποιηθούν στην παρούσα εργασία.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2. ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΗ ΚΑΙ ΔΗΜΟΣΙΟ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΑΝΑΛΥΣΗ

2.1 Εισαγωγή

Στο κεφάλαιο θα γίνει αναφορά στην δημογραφική κατάσταση που επικρατεί παγκοσμίως και στην Ελλάδα. Θα γίνει περιγραφή των δημογραφικών και δημόσιο οικονομικών δεδομένων της Ελλάδας για την περίοδο 2000-2020, με χρήση πινάκων και διαγραμμάτων.

Τα κύρια δημογραφικά μεγέθη που θα ερευνηθούν είναι η γεννητικότητα, η Θνησιμότητα, η γονιμότητα, η μετανάστευση, η ηλικιακή σύνθεση του πληθυσμού κατά φύλο και κατά ηλικιακές ομάδες, ο λόγος εξάρτησης και ο δείκτης γήρανσης. Τα δημοσιονομικά μεγέθη που θα ερευνηθούν είναι τα δημόσια έσοδα, τα δημόσια έξοδα, οι κοινωνικές εισφορές και οι κοινωνικές παροχές, ενώ θα εμφανίζονται σε απόλυτους αριθμούς ή ως ποσοστό του ΑΕΠ.

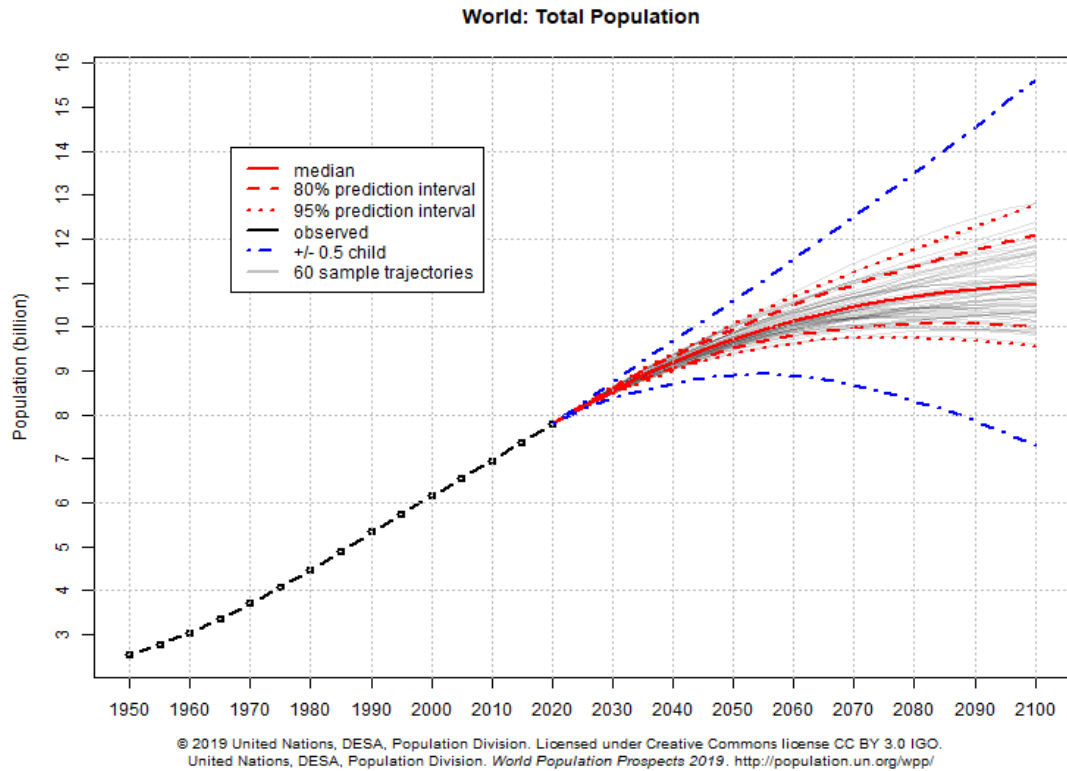
2.2 Πληθυσμιακές εξελίξεις παγκοσμίως και στην Ελλάδα

Ο παγκόσμιος πληθυσμός για πρώτη φορά στην ιστορία του αυξήθηκε στο ένα δισεκατομμύριο το 1804, ενώ στα δυο δισεκατομμύρια έφτασε το 1927 δηλαδή σε μόλις 23 χρόνια μετά. Τα τελευταία 200 χρόνια ο πληθυσμός, αυξήθηκε σχεδόν κατά οκτώ φορές και σήμερα ανέρχεται σε περίπου 7,93 δισεκατομμύρια¹ και αναμένεται να αυξηθεί σε περίπου 8,5 δισ. το 2030, σε 9,7 δισ. το 2050 και σε 10,9 δισ. το 2100 (εκτιμήσεις ΟΗΕ 2019).

Αύξηση του πληθυσμού αναμένεται κυρίως στις υπανάπτυχτες χώρες (Τρίτος Κόσμος) ενώ στις αναπτυσσόμενες και αναπτυγμένες βιομηχανικά χώρες αναμένεται μείωση του πληθυσμού. Οι εκτιμήσεις και οι πιθανολογικές προβολές του παγκόσμιου πληθυσμού (διάγραμμα 2.1) και του ευρωπαϊκού πληθυσμού (διάγραμμα 2.2) έως το 2100, δείχνουν αύξηση του παγκόσμιου πληθυσμού και μείωση του ευρωπαϊκού πληθυσμού και βασίζονται στις πιθανολογικές προβλέψεις της γονιμότητας και του προσδόκιμου ζωής κατά την γέννηση.

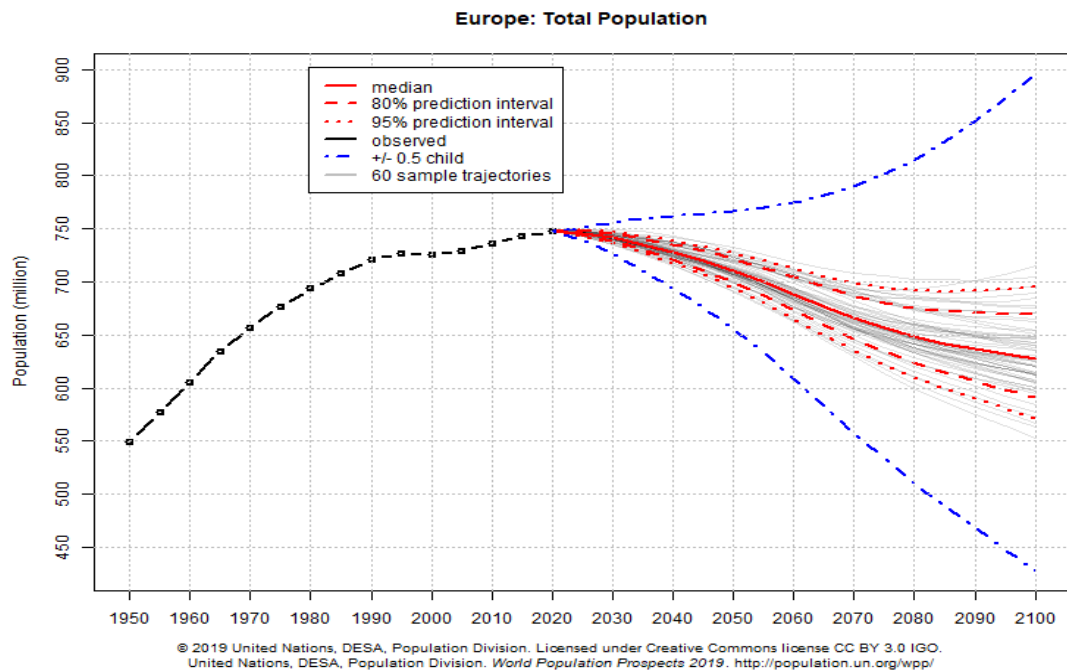
---

¹ <https://www.worldometers.info/gr>

Πηγή: *UN World Population Prospects*

Διάγραμμα 2.1 : Παγκόσμιος Πληθυσμός 1950-2100

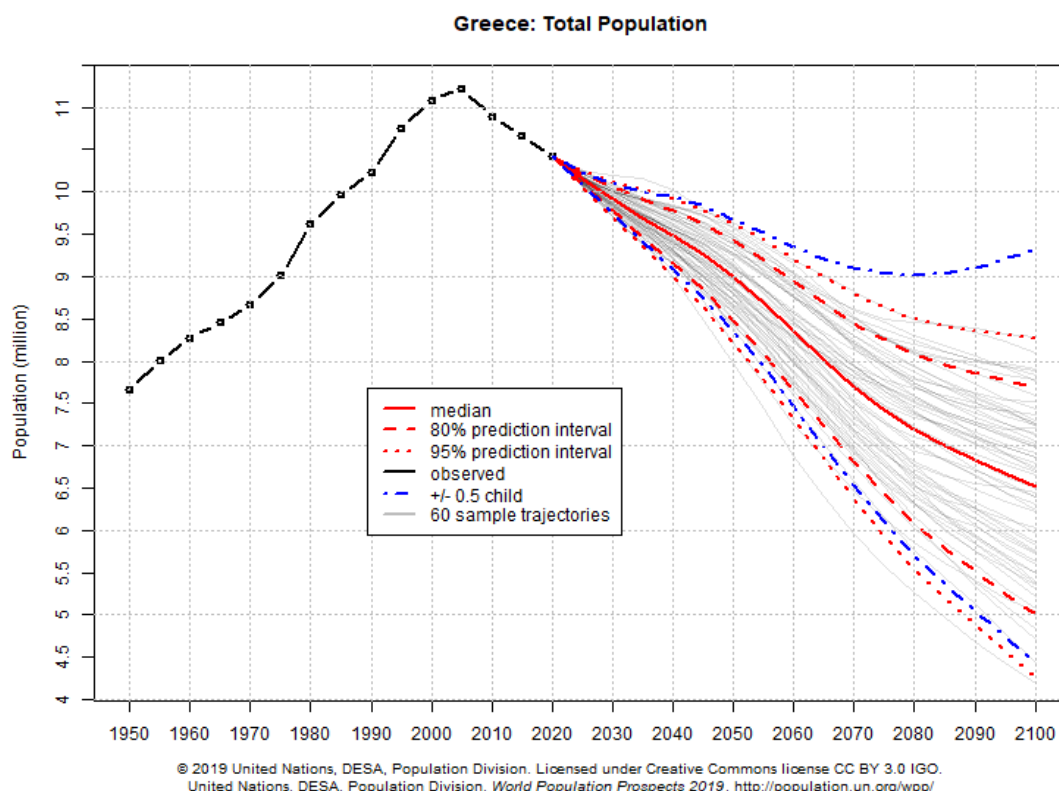

Πηγή: *UN World Population Prospects*

Διάγραμμα 2.2 : Συνολικός Πληθυσμός Ευρώπης 1950-2100

Τα πρώτα διαθέσιμα στοιχεία του πληθυσμού της Ελλάδας είναι από την απογραφή του 1828 επί Καποδίστρια. Κατόπιν έγιναν απογραφές κατά τα έτη 1889, 1896, 1907, 1920, 1928, 1940 και από το 1951 και έπειτα ανά δεκαετία. Από το 1951 εδαφικά η Ελλάδα είναι ίδια με σήμερα για αυτό και αποτελεί σημείο αναφοράς. Ο Ελληνικός πληθυσμός αυξήθηκε από 7,6 εκατομμύρια (απογραφή 1951) σε 11,1 εκατομμύρια (απογραφή 2011) και κατόπιν κινείται συνεχώς μειούμενος και το 2020 υπολογίζεται στα 10,6 εκατ.²

Οι εκτιμήσεις και οι πιθανολογικές προβολές του Ελληνικού πληθυσμού έως το 2100 (διάγραμμα 2.3) δείχνουν συνεχή μείωση του πληθυσμού και βασίζονται στις πιθανολογικές προβλέψεις της γονιμότητας και του προσδόκιμου ζωής κατά την γέννηση.

Πηγή: *UN World Population Prospects*

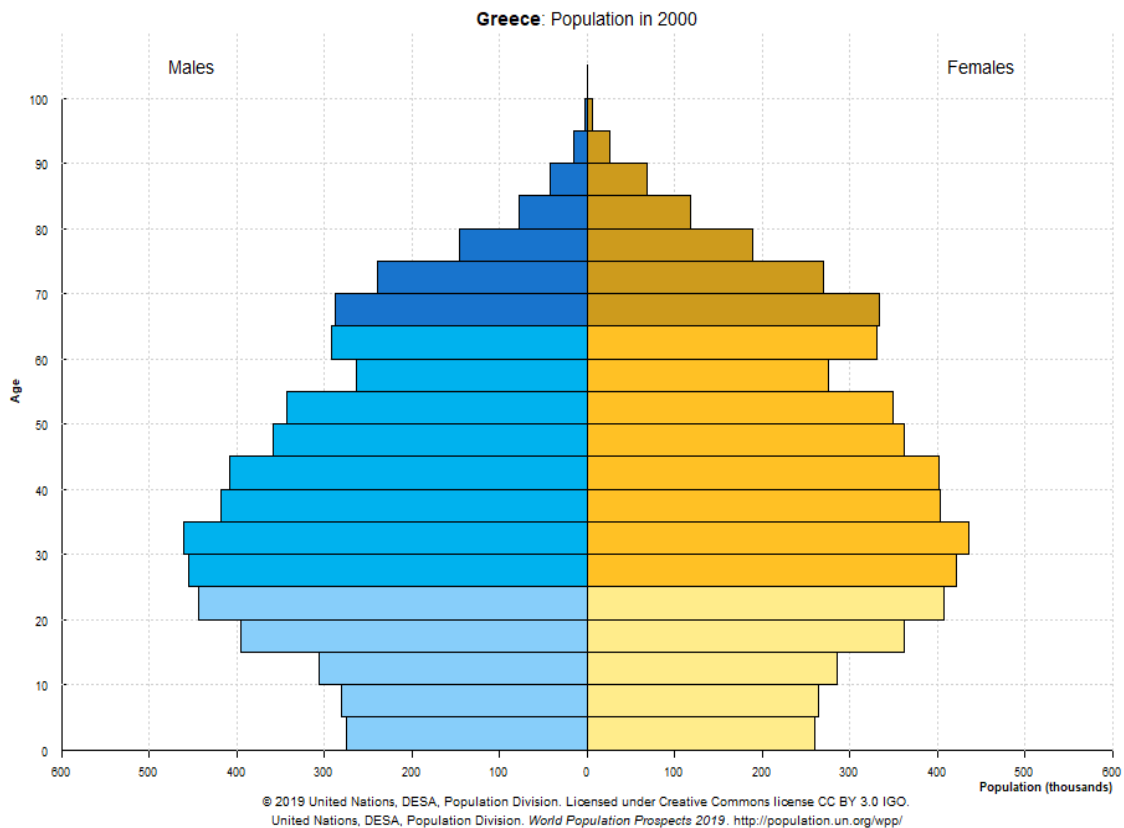
Διάγραμμα 2.3: Συνολικός Πληθυσμός Ελλάδας 1950-2100

² Στατιστικό Ληξιαρχικών Πράξεων ΠΣΜΗΠΟΛ, Τελευταία Ενημέρωση 28-01-2022, 11:00

2.3 Δημογραφικά Χαρακτηριστικά του πληθυσμού Της Ελλάδας

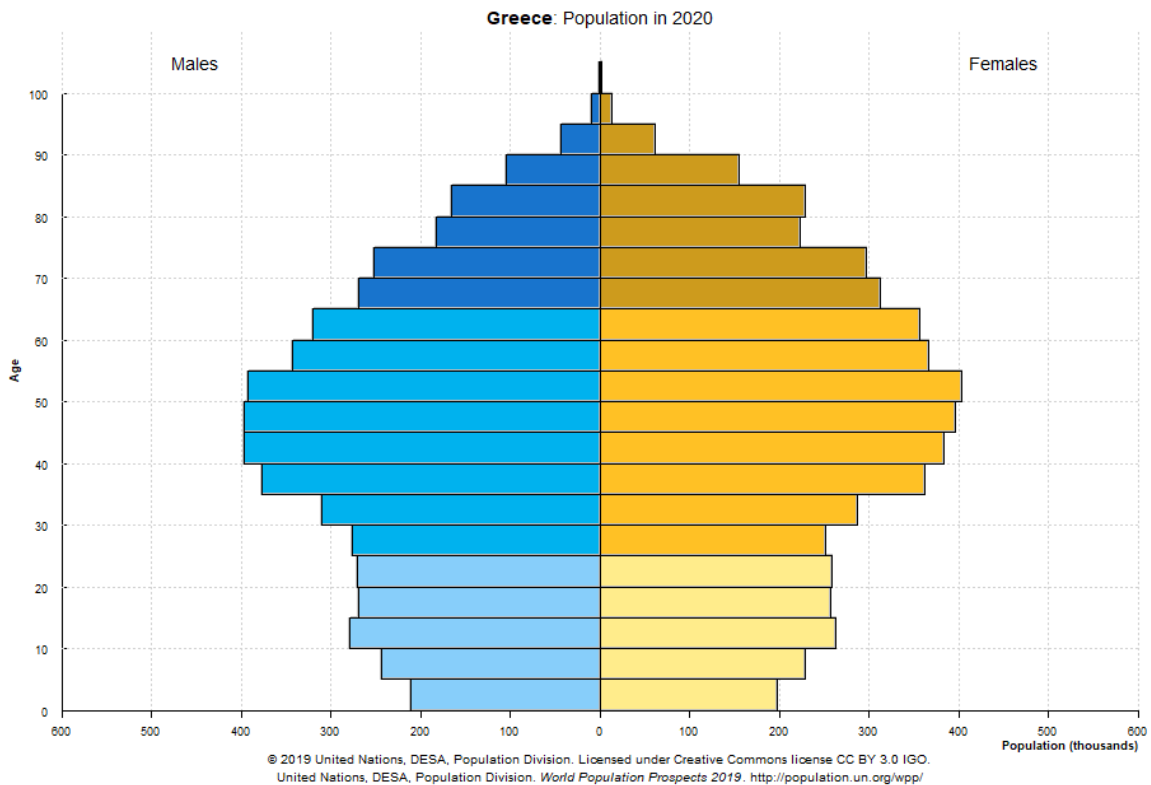
Τα δεδομένα που θα χρησιμοποιηθούν για την αποτύπωση της δημογραφικής κατάστασης της Ελλάδας, έχουν συλλεχθεί από την Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία, την Eurostat, την Παγκόσμια τράπεζα και τον ΟΟΣΑ.

Στην δομή του πληθυσμού της Ελλάδας από το 2000 έως σήμερα έχουν γίνει αξιοσημείωτες αλλαγές επηρεάζοντας βασικά κοινωνικοοικονομικά ζητήματα. Οι αλλαγές, στην ηλικιακή δομή του πληθυσμού της Ελλάδας κατά φύλο και κατά ηλικία, είναι εμφανείς στις πληθυσμιακές πυραμίδες (διάγραμμα 2.4 και 2.5).

Πηγή : *UN World Population Prospects*

Διάγραμμα 2.4 Πληθυσμιακή πυραμίδα της Ελλάδας το 2000

Πηγή : *UN World Population Prospects*

Διάγραμμα 2.5 : Πληθυσμιακή πυραμίδα της Ελλάδας το 2020 (εκτίμηση)

Ο συνολικός πληθυσμός από 10,81 εκατομμύρια το 2000 μειώθηκε σε 10,70 εκατομμύρια το 2020. Οι παράγοντες μείωσης του πληθυσμού είναι ο μεγαλύτερος αριθμός θανάτων από τις γεννήσεις και η μεγαλύτερη μεταναστευτική ροή προς το εξωτερικό. Συγκρίνοντας τις δυο πυραμίδες του 2000 και του 2020, είναι εμφανείς η μείωση του πληθυσμού στην βάση που αντιπροσωπεύει το νέο πληθυσμό (κάτω των 20 ετών) και αύξηση του πληθυσμού στη κορυφή που αντιπροσωπεύει τον μεγαλύτερης ηλικίας πληθυσμό (65 ετών και άνω).

Η συρρίκνωση του νεαρού πληθυσμού και η αύξηση του ηλικιωμένου παράλληλα με τη μείωση του συνολικού πληθυσμού δείχνει την ραγδαία αύξηση της γήρανση του συνολικού πληθυσμού. Τα αίτια της ταχείας γήρανσης καθώς και οι συνέπειες στην κοινωνία και κατά συνέπεια στην οικονομία θα αποτυπωθούν στην συνέχεια αναλύοντας τους κύριους δημογραφικούς και οικονομικούς δείκτες.

2.3.1 Αναπαραγωγή και ανανέωση του πληθυσμού

Οι γεννήσεις στην Ελλάδα τα τελευταία χρόνια παρουσίασαν καθοδική πορεία και παράλληλα οι θάνατοι κινήθηκαν ανοδικά όπως φαίνεται στον πίνακα 2.1. Από το 2011

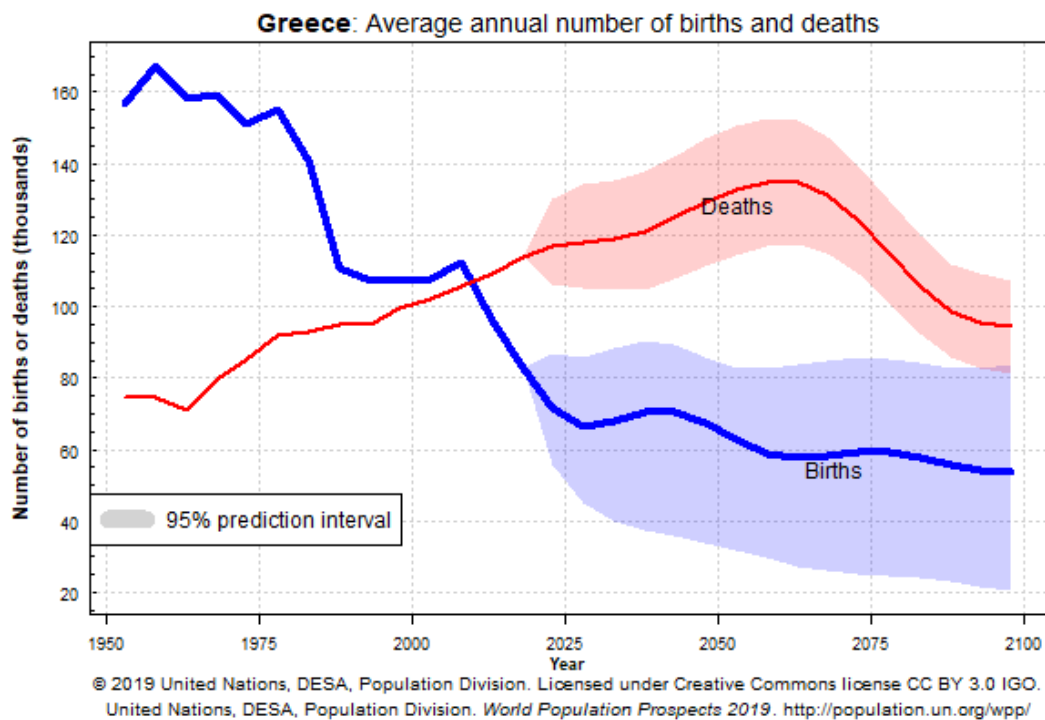
έως σήμερα, όπως φαίνεται στο διάγραμμα 2.6 (σημείο τομής), οι θάνατοι υπερτερούν των γεννήσεων και προβλέπεται να συμβαίνει συνεχώς έως το 2100.

Πίνακας 2.1: Γεννήσεις ζώντων – Θάνατοι – Φυσική μεταβολή

	ΓΕΝΝΗΣΕΙΣ	ΘΑΝΑΤΟΙ	ΦΥΣΙΚΗ ΜΕΤΑΒΟΛΗ
1932	185.523	117.593	67.930
1940	179.500	93.830	85.670
1960	157.239	60.563	96.676
1965	151.448	67.269	84.179
1970	144.928	74.009	70.919
1975	142.273	80.077	62.196
1980	148.134	87.282	60.852
1985	116.481	92.886	23.595
1990	102.229	94.152	8.077
1995	101.495	100.158	1.337
2000	103.274	105.170	-1.896
2005	107.545	105.091	2.454
2010	114.766	109.084	5.682
2015	91.847	121.183	-29.336
2016	92.898	118.788	-25.890
2017	88.553	124.495	-35.942
2018	86.440	120.296	-33.856
2019	83.763	124.954*	-41.191
2020	84.767	131.084	-46,317

*Αναθεωρημένα στοιχεία

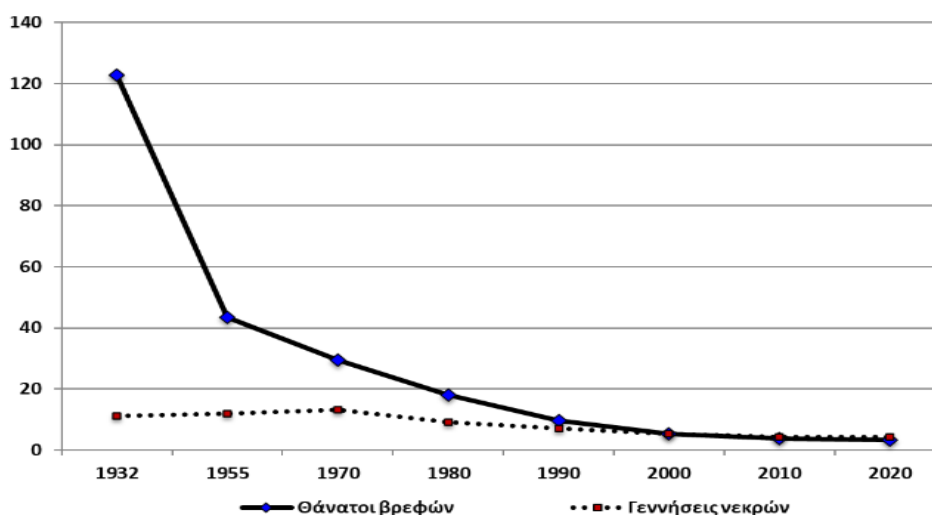
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Στοιχεία φυσικής κίνησης του πληθυσμού της Ελλάδος, 01-10-2021

Πηγή : UN World Population Prospects

Διάγραμμα 2.6 : Θάνατοι-Γεννήσεις (ζώντων) Ελλάδα 1950-2100 (εκτίμηση)

Παρατηρείται σημαντική μεταβολή των γεννήσεων και των θανάτων την περίοδο 2000-2020. Το 2020 οι γεννήσεις ήταν 84.767 σημειώνοντας μείωση κατά 18.507 ή 17,9% συγκριτικά με το 2000 που ήταν 103.274. Οι θάνατοι το 2020 ήταν 131.084 αυξημένοι κατά 25.914 ή 19,77% συγκριτικά με το 2000 που ήταν 105.170. Οι αυξημένοι θάνατοι σε σχέση με τις γεννήσεις θα συνεχιστούν τουλάχιστον έως το 2100. Η βρεφική θνησιμότητα παραμένει εξίσου μειωμένη όπως η γεννητικότητα.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ. Στοιχεία φυσικής κίνησης του πληθυσμού της Ελλάδος.

Διάγραμμα 2.7 : Θάνατοι βρεφών ηλικίας κάτω του ενός έτους και γεννήσεις νεκρών ανά 1000 γεννήσεις ζώντων, 1932-2020

Πίνακας 2.2 : Στοιχεία γεννήσεων ζώντων για τα έτη 2012-2020

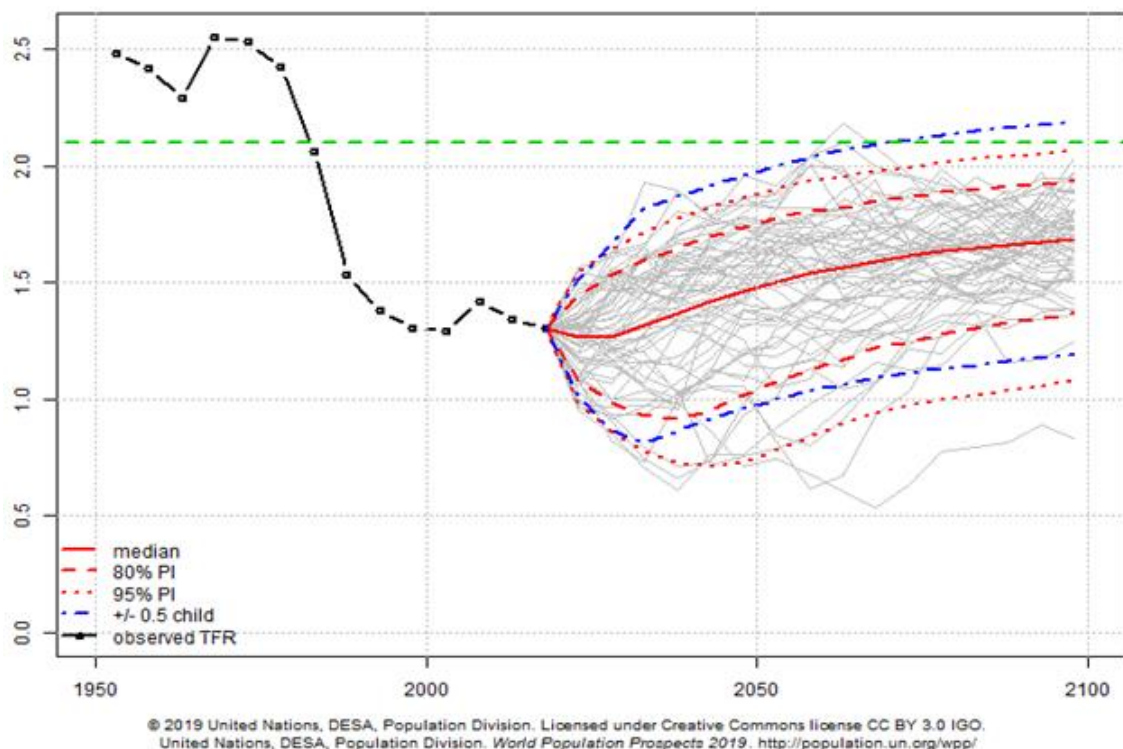
	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
ΓΕΝΝΗΣΕΙΣ ΖΩΝΤΩΝ	100.371	94.134	92.149	91.847	92.898	88.553	86.440	83.763	84.767
Άρρενες	51.654	48.430	47.384	47.294	47.882	45.686	44.525	42.945	43.534
Θήλειες	48.717	45.704	44.765	44.553	45.016	42.867	41.915	40.818	41.233
Ελληνίδες μητέρες	84.868	80.938	79.985	79.919	80.166	76.177	74.121	71.700	72.251
% Συμμετοχή	84,6	86,0	86,8	87,0	86,3	86,0	85,7	85,6	85,2
Αλλοδαπές μητέρες	15.502	13.183	12.152	11.924	12.724	12.371	12.316	12.055	12.515
% Συμμετοχή	15,4	14,0	13,2	13,0	13,7	14,0	14,3	14,4	14,8
Άγνωστης υπηκοότητας	1	13	12	4	8	5	3	8	1
Γεννήσεις εντός γάμου*	92.732	87.797	84.984	84.454	85.373	81.094	78.871	76.170	76.996
% Συμμετοχή	92,4	93,3	92,2	92,0	91,9	91,6	91,2	90,9	90,8
Γεννήσεις εκτός γάμου	7.639	6.337	7.165	7.393	7.525	7.459	7.569	7.593	7.771
% Συμμετοχή	7,6	6,7	7,8	8,0	8,1	8,4	8,8	9,1	9,2
Μέση ηλικία της μητέρας	30,7	30,9	31,0	31,3	31,3	31,4	31,5	31,6	31,6

*Περιλαμβάνονται και οι γεννήσεις εντός Συμφώνων Συμβίωσης

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ. Στοιχεία φυσικής κίνησης του πληθυσμού της Ελλάδος

Την περίοδο 2000-2010 παρατηρείται μια αύξηση των γεννήσεων κατά 10 % κάτι το οποίο συνέβη κατά τον Κοτζαμάνη όχι επειδή οι γυναίκες αποφάσισαν να κάνουν περισσότερα παιδιά ή έγιναν περισσότερες οι γυναίκες αναπαραγωγικής ηλικίας (15-49 ετών), αλλά λόγω της μετάθεσης της τεκνογονίας, δηλαδή αύξηση της μέσης ηλικίας τεκνοποίησης, και για αυτό τον λόγω ανακόπηκε στη πορεία.

Στην Ελλάδα από την δεκαετία του 80' έως σήμερα είναι συνεχής η μείωση της γονιμότητας. Ο δείκτης γονιμότητας περιορίζεται στο επίπεδο του 1,3 με 1,4 παιδιά ανά γυναίκα και πολύ χαμηλότερα από τον ελάχιστο αριθμό αντικατάστασης των γενεών, που κατά τον ΟΗΕ είναι τα 2,1 παιδιά ανά γυναίκα. Στην Ευρώπη ο μέσος όρος είναι 1,55 παιδιά ανά γυναίκα ενώ προβλέπεται το 2050 να είναι 1,72 και στην Ελλάδα 1,46.. Σε ψηλές θέσεις βρίσκεται η Γαλλία με 1,88, η Σουηδία 1,76, η Ρουμανία με 1,76, η Ισλανδία με 1,71, η Δανία με 1,73, η Τσεχία με 1,71 και το Βέλγιο με 1,62 παιδιά. Η γονιμότητα στην Ελλάδα από το 2000 ως το 2003 ήταν ιδιαίτερα χαμηλή με 1,26 και 1,29 παιδιά ανά γυναίκα, κάτω από το όριο των 1.3 παιδιών που αποτελεί επίσημα το καθορισμένο «κατώφλι της υπογεννητικότητας».

Πηγή : UN *World Population Prospects*

Διάγραμμα 2.8 : Δείκτης Γονιμότητας Ελλάδα 1950-2100(εκτίμηση)

Η δημιουργία οικογένειας στην Ελλάδα ως παραδοσιακή χώρα, πραγματοποιείται με γάμο και η τεκνοποίηση εντός αυτού αν και αποτελεί βέβαια διεθνώς αναγνωρισμένο δικαίωμα το νέο ζευγάρι να αποφασίσει πότε και πόσα παιδιά θα αποκτήσει. Στο σύνολο των γεννήσεων, το 97% συμβαίνει εντός γάμου όταν στην Ευρωπαϊκή ένωση το ποσοστό κυμαίνεται περί το 67% (Eurostat). Την τελευταία εικοσαετία παρατηρείται μια μείωση γάμων κάτι που απεικονίζει τις κοινωνικές μεταβολές και την μεταβολή της, έννοιας του γάμου όπως αυτή αναγνωρίζεται από το δίκαιο ως την ένωση ανδρός και γυναικός με θρησκευτικό ή πολιτικό γάμο.

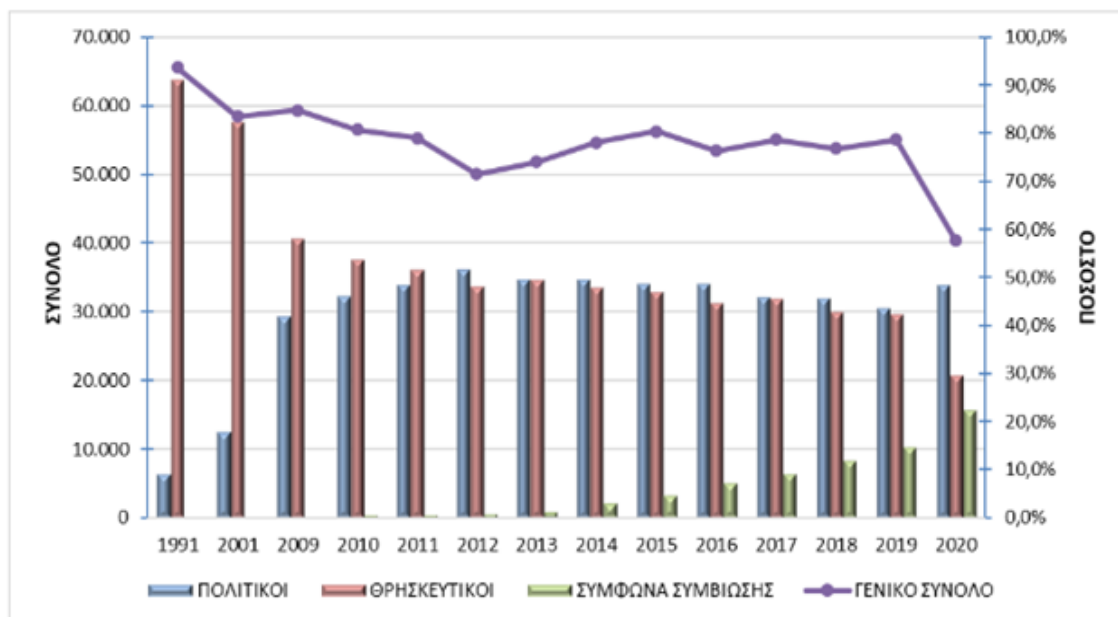
Οι γάμοι³ το 2019 ανήλθαν σε 47.137 (23.278 θρησκευτικοί και 23.859 πολιτικοί) παρουσιάζοντας μείωση κατά 19,41% σε σχέση με το 2001, κατά το οποίο είχαν πραγματοποιηθεί 58.491 (48.087 θρησκευτικοί και 10.404 πολιτικοί). Τα σύμφωνα συμβίωσης το 2019 ανήλθαν σε 7.924 αποτελώντας το 14,4% του γενικού συνόλου, γάμων και συμφώνων, ενώ στα σύμφωνα συμβίωσης του έτους 2020 περιλαμβάνονται 172 σύμφωνα συμβίωσης μεταξύ ανδρών και 64 μεταξύ γυναικών.

Πίνακας 2.3: Γάμοι και Σύμφωνα Συμβίωσης

ΈΤΟΣ	ΓΕΝΙΚΟ ΣΥΝΟΛΟ	ΣΥΝΟΛΟ ΓΑΜΩΝ	ΘΡΗΣΚΕΥΤΙΚΟΙ		ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ		ΣΥΜΦΩΝΑ ΣΥΜΒΙΩΣΗΣ	
			ΑΡΙΘΜΟΣ	ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ %	ΑΡΙΘΜΟΣ	ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ %	ΑΡΙΘΜΟΣ	ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ %
2001	58.491	58.491	48.087	82,2	10.404	17,8	-	-
2009	59.373	59.212	34.375	57,9	24.837	41,8	161	0,3
2010	56.518	56.338	30.327	53,7	26.011	46,0	180	0,3
2011	55.284	55.099	28.472	51,5	26.627	48,2	185	0,3
2012	50.019	49.705	23.980	48,0	25.725	51,4	314	0,6
2013	51.837	51.256	25.624	49,4	25.632	49,5	581	1,1
2014	54.678	53.105	26.152	47,8	26.953	49,3	1.573	2,9
2015	56.283	53.672	26.419	47,0	27.253	48,4	2.611	4,6
2016	53.431	49.632	23.778	44,5	25.854	48,4	3.799	7,1
2017	55.059	50.138	24.975	45,4	25.163	45,7	4.921	8,9
2018	53.797	47.428	23.010	42,8	24.418	45,4	6.369	11,8
2019	55.061	47.137	23.278	42,3	23.859	43,3	7.924	14,4

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ. Στοιχεία φυσικής κίνησης του πληθυσμού της Ελλάδος. Δελτίο Τύπου 01-10-2020

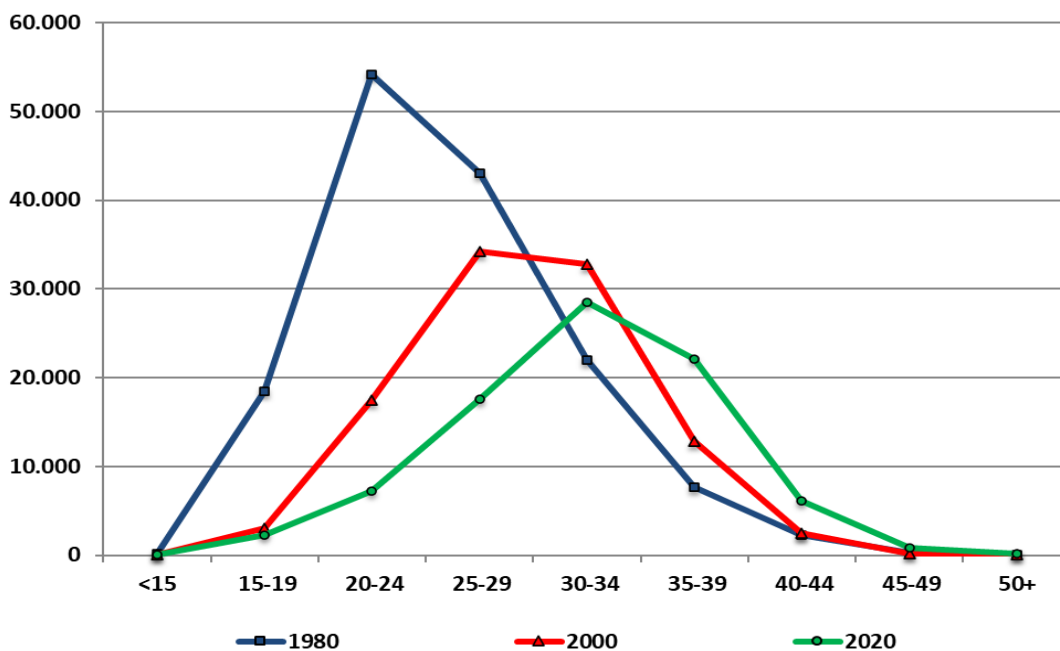
³ Στις περιπτώσεις τέλεσης γάμων και των δύο τύπων (θρησκευτικοί και πολιτικοί) καταγράφεται μόνον ο γάμος που τελέστηκε πρώτος

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ. Στοιχεία φυσικής κίνησης του πληθυσμού της Ελλάδος. Δελτίο Τύπου 01-10-2021..

Διάγραμμα 2.9 : Εξέλιξη γάμων και συμφώνων συμβίωσης 1991 – 2020

Στην Ελλάδα η μετάθεση απόκτησης του πρώτου παιδιού σε όλο και μεγαλύτερη ηλικία, έχει διαμορφώσει τη μέση ηλικία της γυναίκας που αποκτά το πρώτο της παιδί, από τα 27,9 έτη το 2000 στα 31,6 έτη το 2020 ενώ προβλέπεται το 2030 να είναι 32,4 έτη και το 2050 33,8 έτη.

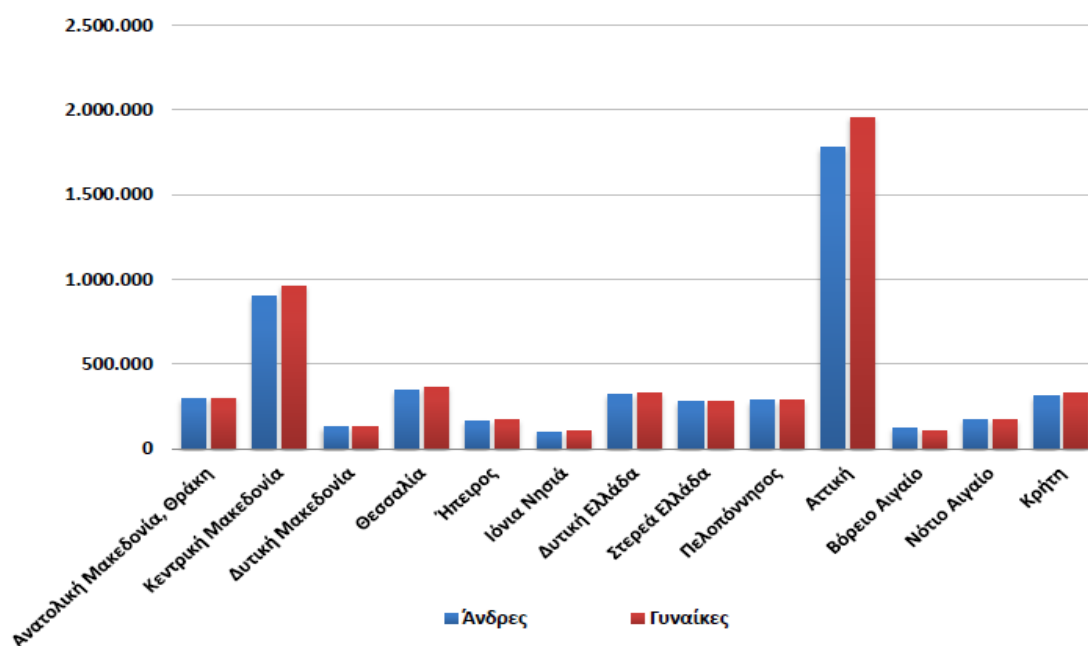
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ. Στοιχεία φυσικής κίνησης του πληθυσμού της Ελλάδος, 2020

Διάγραμμα 2.10 : Γεννήσεις ζώντων κατά ομάδες ηλικιών της μητέρας για τα έτη 1980, 2000, 2020

Η αναβολή τεκνοποίησης σε μεγαλύτερη ηλικία (postponement of childbearing) οφείλεται στη νοοτροπία των βιομηχανικά ανεπτυγμένων χωρών και κυρίως στις ανάγκες εκπαίδευσης και επαγγελματικής σταδιοδρομίας (Berrington, Pattaro, 2014). Το επίπεδο εκπαίδευσης προσδίδει λιγότερες πιθανότητες οικονομικής αβεβαιότητας, ανεργίας και φτώχειας και καλύτερες συνθήκες εργασίας με καλύτερο μισθό σύμφωνα με έρευνες της *EU-SILC*⁴. Έχει παρατηρηθεί στις χώρες του ευρωπαϊκού νότου όπου ανήκει και η Ελλάδα, ότι το ψηλό επίπεδο εκπαίδευσης στις γυναίκες συνδέεται με χαμηλά ποσοστά γονιμότητας εξαιτίας της αδυναμίας συνδυασμού οικογένειας και επαγγελματικής ζωής, κάτι που δεν συναντάται στις Σκανδιναβικές χώρες.

2.3.2 Οι μεταναστευτικές ροές

Η εσωτερική μετανάστευση πληθυσμού από αγροτικές και ημιαστικές περιοχές (λιγότεροι από 10.000 κατοίκους) σε αστικές (περισσότεροι από 10.000 κατοίκους) η οποία κορυφώθηκε την δεκαετία του 1970 οδήγησε στην αστικοποίηση (*Urbanization*). Επήλθε ερημοποίηση της υπαίθρου και οι μετακινηθέντες προσαρμόστηκαν σε συγκεκριμένο πρότυπο διαβίωσης με κύριο χαρακτηριστικό την κοστολόγηση όλων των λειτουργιών της ζωής.

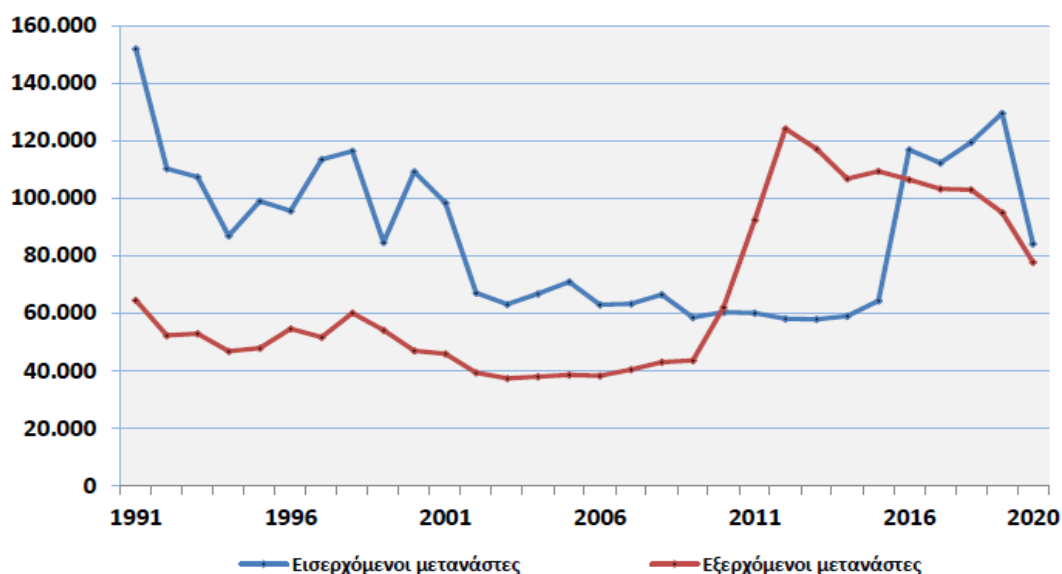
Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ. (2021) Υπολογιζόμενος Πληθυσμός (1.1.2021) & Μεταναστευτικές Ροές (2020).

Διάγραμμα 2.11 : Υπολογιζόμενος Πληθυσμός κατά Φύλο και Περιφέρεια την 1η Ιανουαρίου 2021

⁴ *EU-SILC, European Union Statistics on Income and Living Conditions*. Διεξάγει έρευνες εισοδήματος και συνθηκών διαβίωσης των νοικοκυριών.

Οι μεταναστευτικές ροές από και προς το εξωτερικό επέδρασαν στην αυξομείωση του πληθυσμού. Σε προσέγγιση της υπογεννητικότητας η Ευρωπαϊκή επιτροπή σε έκθεση της το 2005, αναφέρει εκτός των άλλων: «Σε πολλές χώρες η εγκατάσταση μεταναστών είναι ζωτική σημασίας αφού συμβάλλει στην αύξηση του πληθυσμού» (European Commission 2005:2), ενώ δεν γίνεται αναφορά σε ποιους και πόσους μετανάστες χρειάζεται κάθε χώρα.

Στην Ελλάδα την περίοδο της κρίσης η μεταναστευτική ροή προς το εξωτερικό ήταν έντονη (διάγραμμα 2.12) και το μεταναστευτικό ισοζύγιο ήταν με αρνητικό πρόσημο από το 2010-2015. Συνυπολογίζοντας την αρνητική καθαρή μετανάστευση και το αρνητικό φυσικό ισοζύγιο είναι προφανής η επιδείνωση του μεγέθους και της δομής του πληθυσμού.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Διάγραμμα 2.12 : Εισερχόμενοι – Εξερχόμενοι μετανάστες, 1991-2020

Πίνακας 2.4 : Εισερχόμενοι – εξερχόμενοι μετανάστες, 1991 – 2020

Έτος	Εισερχόμενοι μετανάστες	Εξερχόμενοι μετανάστες	Καθαρή μετανάστευση
2000	109.251	46.993	62.258
2001	98.471	45.909	52.562
2002	67.220	39.378	27.842
2003	63.141	37.433	25.708
2004	66.871	38.041	28.830
2005	70.933	38.583	32.350
2006	63.094	38.368	24.726
2007	63.298	40.400	22.898
2008	66.529	43.044	23.485
2009	58.613	43.686	14.927
2010	60.462	62.041	-1.579
2011	60.089	92.404	-32.315
2012	58.200	124.194	-65.994
2013	57.946	117.094	-59.148
2014	59.014	106.804	-47.790
2015	64.446	109.351	-44.905
2016	116.867	106.535	10.332
2017	112.247	103.327	8.920
2018	119.489	103.049	16.440
2019	129.459	95.020	34.439
2020	84.221	77.837	6.384
Σύνολο	1.649.861	1.509.491	140.370

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ. Ίδιοι υπολογισμοί

2.3.3 Η δημογραφική γήρανση

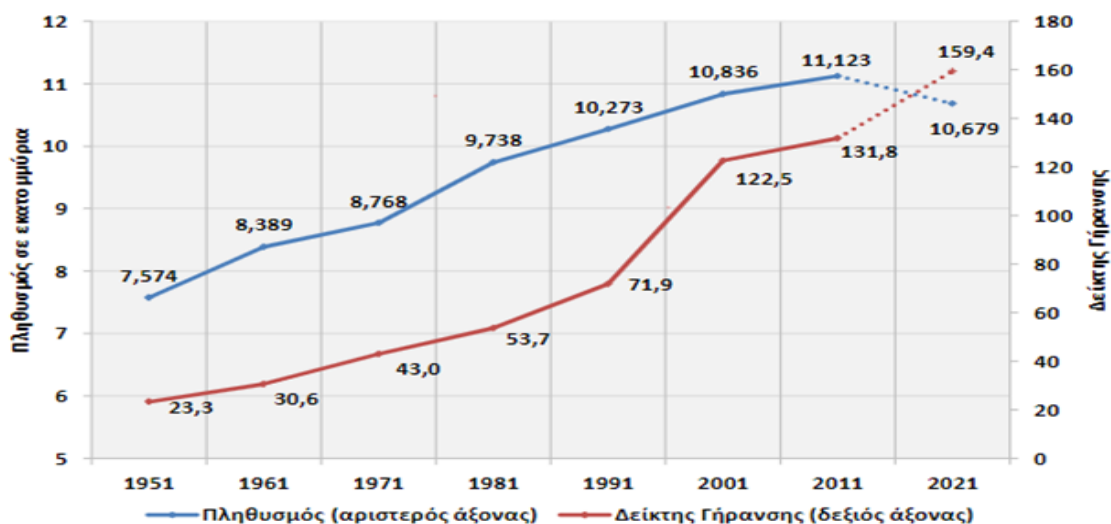
Η συνεχής αύξηση της αναλογίας των ατόμων άνω των 65 ετών στο συνολικό πληθυσμό, δεν θα πρέπει να συγχέεται με το γήρας, αλλά με την μείωση του πληθυσμού ως αποτέλεσμα της ταυτόχρονης μείωσης της γονιμότητας, και της θνησιμότητας, την αύξηση του προσδόκιμου ζωής αλλά και της αρνητικής καθαρής μετανάστευσης.

Σύμφωνα με τον ΟΗΕ μια χώρα θεωρείται γερασμένη όταν το 7% του συνολικού πληθυσμού είναι άνω των 65 ετών. Στην Ελλάδα το 2000 το ποσοστό ήταν 16.45%, το 2011 ήταν 19,40%, το 2020 ήταν 22,28% και το 2030 περίπου ένας στους τέσσερις Έλληνες θα είναι άνω των 65 ετών⁵. Ο δείκτης γήρανσης που υπολογίζει τα άτομα άνω

⁵European Commission 2014, σ. 387

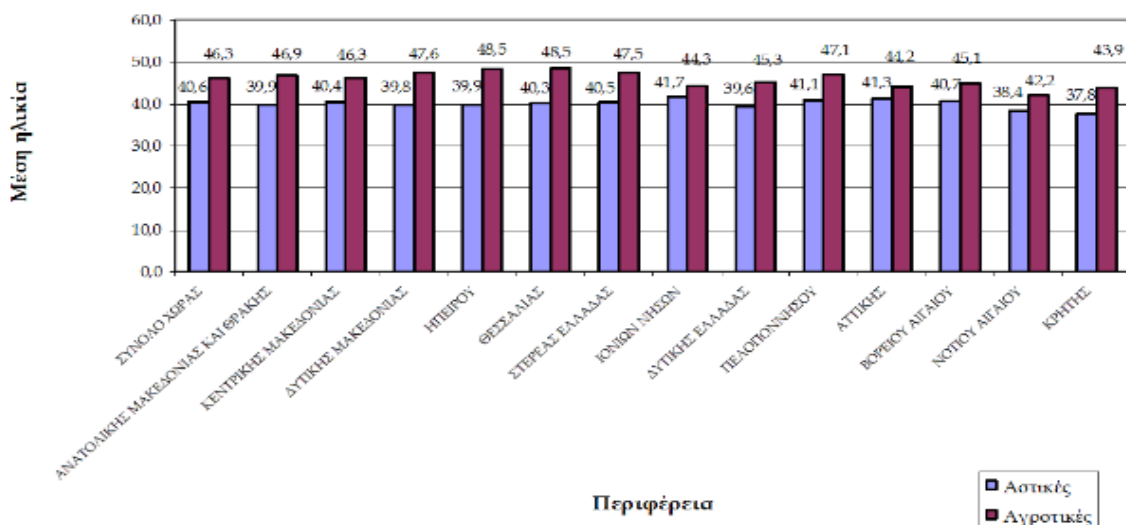
των 65 ετών προς 100 άτομα ηλικίας 0-14 ετών, τονίζει το μεγάλο πρόβλημα της γονιμότητας παρά την φυσική αύξηση ηλικιωμένων ατόμων. Στην Ελλάδα ο δείκτης γήρανσης (διάγραμμα 2.13) αυξάνεται συνεχώς από το 1951 ενώ από το 2011 ο πληθυσμός συνεχώς μειώνεται.

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ

Διάγραμμα 2.13 : Υπολογιζόμενος πληθυσμός και Δείκτης Γήρανσης της Χώρας για τα έτη 1951-2011 και 2021

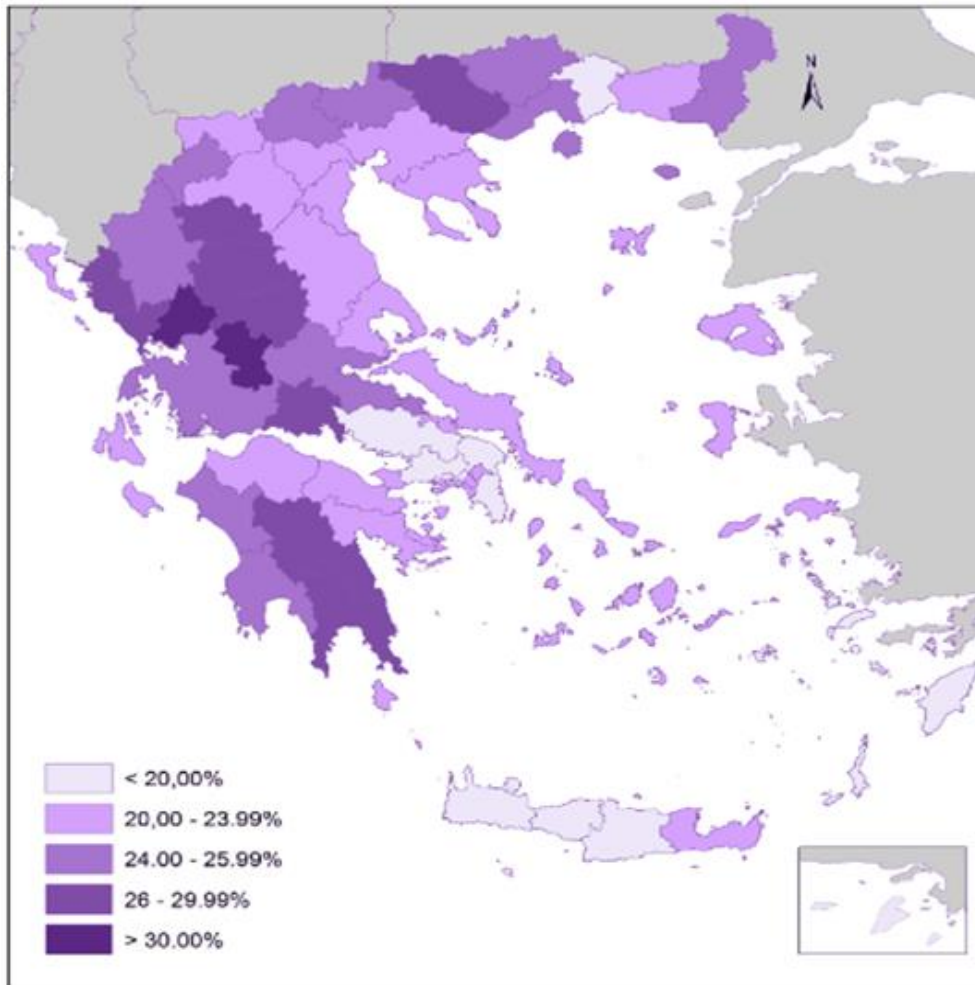
Έχει παρατηρηθεί ότι η αναλογία γήρανσης είναι αντιστρόφως ανάλογη του μεγέθους του οικισμού. Στις αγροτικές περιοχές σε σχέση με τις αστικές περιοχές κατοικούν άτομα μεγαλύτερης ηλικίας Αυτό συμβαίνει διότι οι νέες ηλικίες κυρίως μεταναστεύουν προς τα αστικά κέντρα η στο εξωτερικό με αποτέλεσμα να παραμένουν οι γηραιότεροι.

Πηγή : ΕΛΣΤΑΤ, 2014

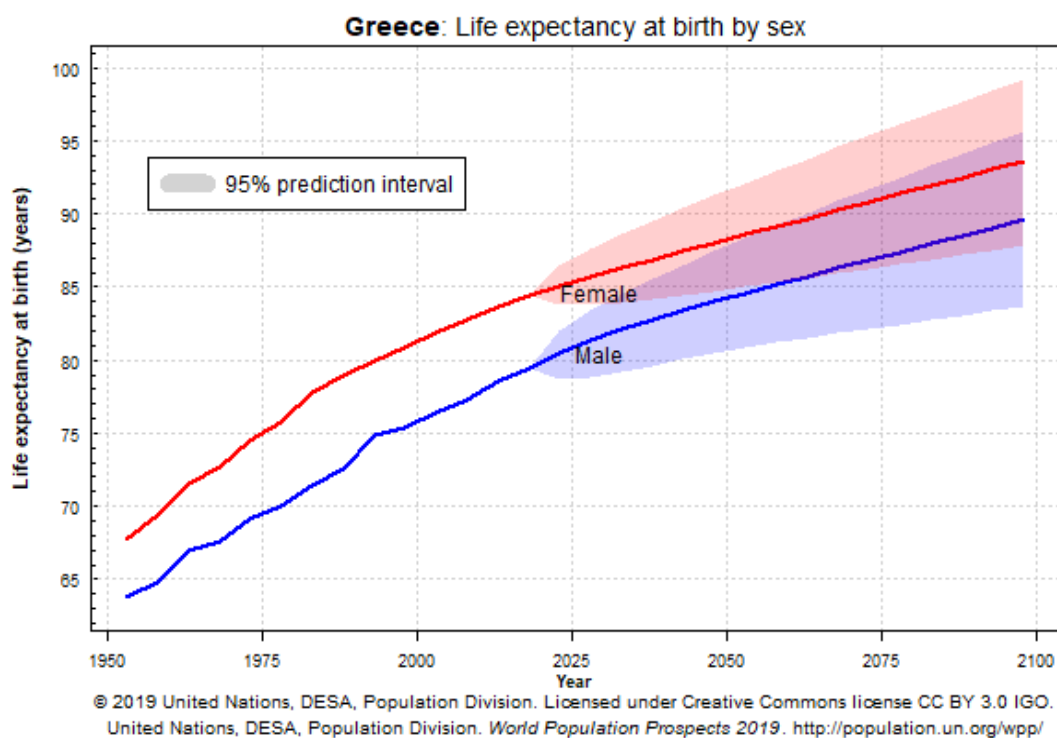
Διάγραμμα 2 .14 : Μέση ηλικία κατά αστικότητα

Εικόνα 2.1 : Χάρτης. Αναλογία πληθυσμού 65+ ως % του συνολικού πληθυσμού, 2019

Πηγή : ΙΜΕ ΓΣΕΒΕΕ

Σε άμεση σύνδεση με την γήρανση του πληθυσμού είναι η αύξηση του προσδόκιμου ζωής και η αύξηση της μέσης ηλικίας. Το προσδόκιμο ζωής (*Life expectancy*) του πληθυσμού, παρά την αύξηση των θανάτων, το 2019 διαμορφώθηκε για τους άνδρες στα 79,2 έτη (από 75,6 έτη το 2000) και για τις γυναίκες 84,2 έτη (από 80,9 έτη το 2000) ενώ προβλέπεται να φτάσει το 2050 τα 86,5 και τα 90,3 έτη αντίστοιχα.

Πηγή: Ο.Η.Ε.

Διάγραμμα 2.15 : Προσδόκιμο ζωής κατά τη γέννηση και ανά φύλλο 1950-2100 (μελλοντική εξέλιξη)

Πίνακας 2.5 : Θάνατοι, Θνησιμότητα, Μέσο προσδόκιμο ζωής στη γέννηση

Έτος	Θάνατοι (χιλ.)	Θάνατοι <έτους	Αδρός Δείκτης Θνησιμότητας	Βρεφική Θνησιμότητα	Προσδοκώμενη Ζωή στη γέννηση (έτη)/ Άνδρες	Προσδοκώμενη Ζωή στη γέννηση (έτη) Γυναίκες
2000	105,2	561	9,63	5,43	75,6	80,9
2010	109,1	436	9,65	3,80	77,8	82,8
2011	111,1	357	9,99	3,35	78,0	83,1
2012	116,7	293	10,52	2,92	78,3	83,4
2013	111,8	347	10,20	3,66	78,7	84,0
2014	113,7	346	10,41	3,74	78,8	84,1
2015	121,2	364	11,16	3,96	78,5	83,7
2016	118,8	387	11,02	4,17	78,9	84,0
2017	124,5	306	11,56	3,46	78,8	83,9
2018	120,3	300	11,20	3,47	79,3	84,4
2019	125,0	314	11,65	3,75	79,2	84,2

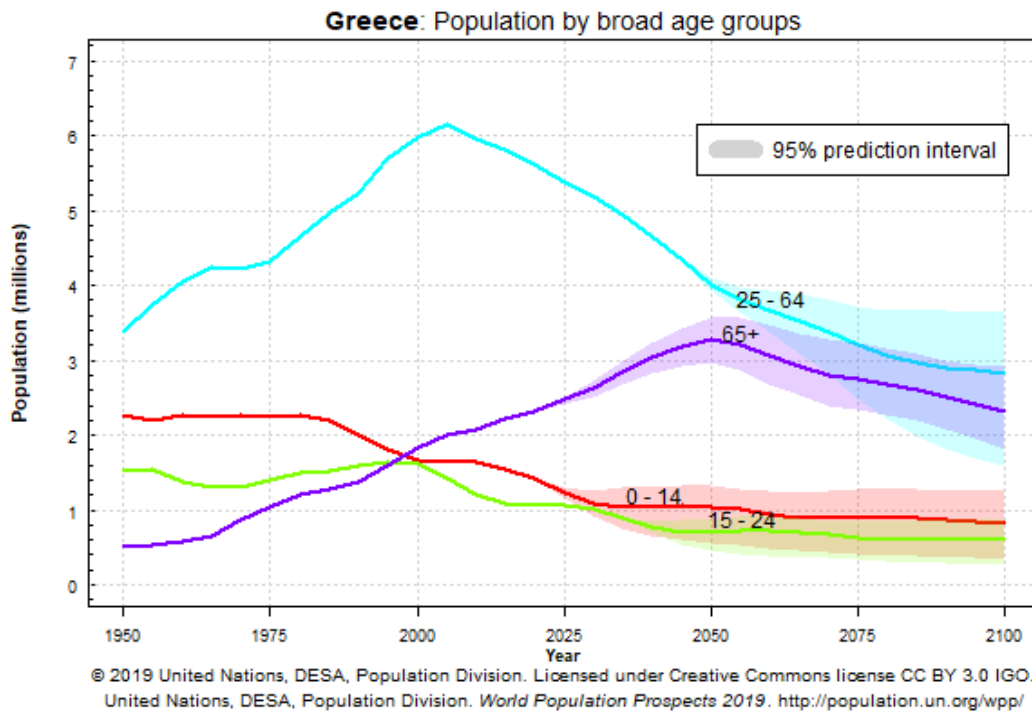
Πηγή : ΕΛΣΤΑΤ

Η μέση ηλικία πληθυσμού το 2000 ήταν 39,8 έτη, το 2011 τα 41,5 έτη, και το 2020 τα 44,5 έτη. Δηλαδή την τελευταία εικοσαετία ο ελληνικός πληθυσμός γέρασε κατά 4,7 έτη. Η μέση ηλικία και το προσδόκιμο ζωής των γυναικών είναι μεγαλύτερα από τους άνδρες και κυμαίνονται στα περί τα 5 έτη. Σήμερα το 22,28% του πληθυσμού είναι άνω των 65 ετών (16,45% το 2000) και κάτω των 14 ετών είναι μόλις το 13,66% (15,08 το 2000) του συνολικού πληθυσμού.

2.3.4 Ο λόγος εξάρτησης

Ο λόγος ή δείκτης εξάρτησης μας δείχνει πως κατανέμονται με δημογραφικούς όρους, τα κοινωνικά βάρη από τα εξαρτώμενα μέλη ηλικίας 0-14 και 65 ετών και άνω στα παραγωγικά μέλη ηλικίας 15-64 ετών. Ο Σιάμπος αναφέρει ότι αν προστεθούν στα εξαρτώμενα μέλη, οι ηλικιακές ομάδες εργάσιμης ηλικίας που παρατείνουν τις σπουδές τους λόγω των ψηλών ποσοστών ανεργίας και επιλογής απόκτηση περισσότερων προσόντων για μελλοντική εξασφάλιση σταθερής και καλύτερα αμειβόμενης εργασίας, και οι αποχωρήσαντες από την ενεργό οικονομική ζωή κάτω των 65 ετών, τα βάρη επί του παραγωγικού πληθυσμού είναι μεγαλύτερα. Οι *Blossfeld* και *Huinink* (1991) αναφέρουν ότι κατά τον χρόνο σπουδών τους τα άτομα που παρατείνουν τις σπουδές τους εξαρτώνται οικονομικά κυρίως από τους γονείς τους και αφαιρούνται από την αναλογία εργατικού δυναμικού και ηλικιωμένων δημιουργώντας αναπόφευκτα πρόβλημα στην οικονομία, στην παραγωγή και στο ασφαλιστικό σύστημα.

Στην Ελλάδα την περίοδο 2000-2020, η μείωση του παιδικού πληθυσμού ηλικίας 0-14 ετών αντισταθμίστηκε από την αύξηση των ατόμων ηλικίας 65 ετών και άνω, ενώ ο πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας 15-64 ετών μειώθηκε (διάγραμμα 2.16).

Πηγή: Ο.Η.Ε.

Διάγραμμα 2.16 : Πληθυσμός ανά ηλικιακές ομάδες φύλλο, Ελλάδα, 1950-2100
(μελλοντική εξέλιξη)

Ο Πληθυσμός ηλικίας 0-14 και 65 και άνω ετών από 3,4 εκατ. το 2000 αυξήθηκε στα 3,8 εκατ. το 2020 ενώ ο πληθυσμός ηλικίας 15-64 ετών από 7.4 εκατ. το 2000 μειώθηκε στα 6.8 εκατ. το 2020 με σημαντική μείωση του ενεργού πληθυσμού. Η ηλικιακή ομάδα 15-24 που περιλαμβάνεται, στο μη εξαρτώμενο πληθυσμό και θα έπρεπε να εξαιρεθεί, υπολογίζεται στο 1.1 εκατ. περίπου ή 10% του συνολικού πληθυσμού.

Ο δείκτης εξάρτησης από 46,05 το 2000 έχει αυξηθεί στο 56,1 το 2020. Αυτό σημαίνει ότι τα χρηματοδοτούμενα εξαρτώμενα μέλη αυξήθηκαν σε σχέση με τα μη εξαρτώμενα μέλη. Τα εξαρτώμενα ηλικιωμένα μέλη αυξήθηκαν σημαντικά σε σχέση με τα μειούμενα παραγωγικά μέλη, και η ομάδα των ηλικιωμένων ‘στιγματίστηκε’ εξαιτίας της θεωρούμενης απουσίας συλλογικής χρησιμότητάς τους (Κοτζαμάνης, 1993). Οι προβλέψεις για το μέλλον δείχνουν ότι για σχεδόν κάθε ενεργό άτομο θα υπάρχει ένα ανενεργό, δηλαδή αυτός που παράγει θα πρέπει να παράγει για δύο, τον εαυτό του και το παιδί ή τον ηλικιωμένο.

Πίνακας 2.6: Πληθυσμιακές ομάδες & Δείκτης εξάρτησης, Ελλάδα 2000 – 2020

Έτη	0-14	15-64	65+	Δείκτης εξάρτησης συνολικός (%)
2000	1.629.581	7.398.619	1.777.608	46,05
2001	1.619.969	7.415.408	1.826.755	46,48
2002	1.615.342	7.415.638	1.871.042	47,01
2003	1.614.737	7.404.147	1.909.185	47,59
2004	1.616.378	7.397.183	1.941.580	48,10
2005	1.618.266	7.400.877	1.968.170	48,46
2006	1.628.385	7.383.789	2.008.188	49,25
2007	1.641.432	7.368.441	2.038.600	49,94
2008	1.656.127	7.356.513	2.065.201	50,59
2009	1.668.694	7.343.262	2.095.061	51,25
2010	1.674.313	7.317.088	2.129.940	51,99
2011	1.671.338	7.279.540	2.154.021	52,55
2012	1.652.358	7.214.133	2.178.520	53,10
2013	1.624.733	7.136.265	2.204.213	53,65
2014	1.598.531	7.063.412	2.230.470	54,21
2015	1.575.504	6.992.363	2.253.017	54,75
2016	1.546.920	6.952.093	2.276.958	55,00
2017	1.527.681	6.925.566	2.301.432	55,29
2018	1.510.250	6.898.397	2.324.235	55,59
2019	1.489.935	6.879.174	2.352.473	55,86
2020	1.461.259	6.854.743	2.384.554	56,10

Πηγή : Παγκόσμια Τράπεζα. Ίδιοι υπολογισμοί

2.4 Η Δημοσιονομική κατάσταση της Ελλάδας

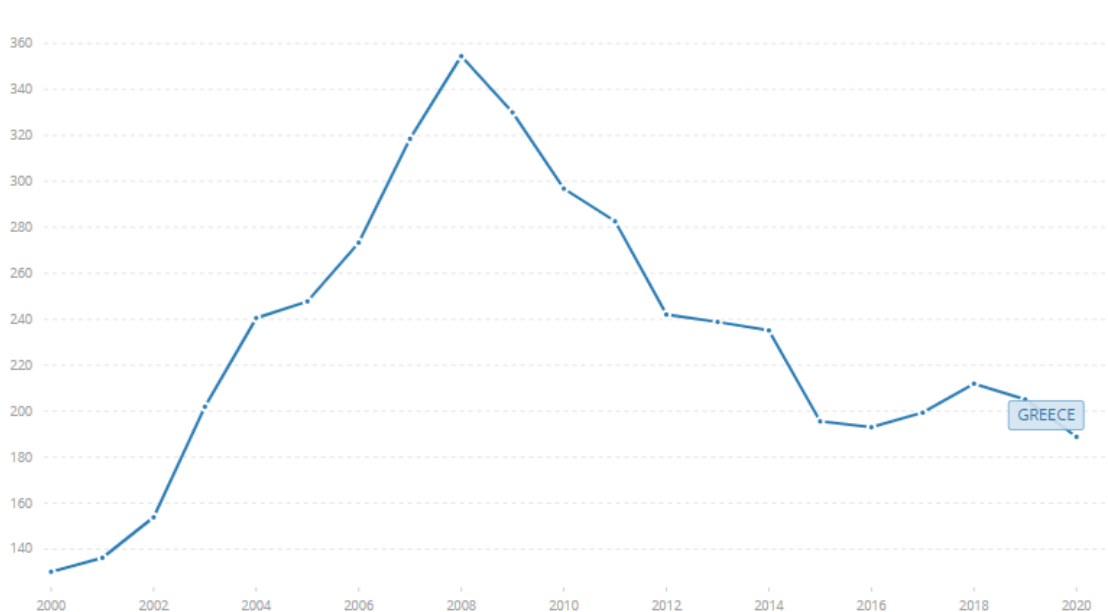
Τα δεδομένα που θα χρησιμοποιηθούν θα αντληθούν από την Ελληνική Στατιστική Αρχή (ΕΛΣΤΑΤ), την Τράπεζα της Ελλάδας (ΤτΕ), το Υπουργείο Οικονομικών, το Ίδρυμα Οικονομικών και Βιομηχανικών Ερευνών (ΙΟΒΕ), την Eurostat, τον ΟΗΕ, την Παγκόσμια Τράπεζα, την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Ανασυγκρότησης και Ανάπτυξης και τον Οργανισμό Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης (ΟΑΣΑ)

Το Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (ΑΕΠ) από τη διάσκεψη του *Bretton Woods*, το 1944, αποτελεί τον κύριο δείκτη μέτρησης του συνολικού μεγέθους της οικονομίας. Είναι η αξία του συνόλου των τελικών προϊόντων και υπηρεσιών που παράγονται σε μια οικονομία σε δεδομένη χρονική περίοδο. Υπάρχουν τρεις τρόποι υπολογισμού που δίνουν το ίδιο μέτρο του ΑΕΠ⁶. Με προσέγγιση του προϊόντος, με προσέγγιση της

⁶ ΑΕΠ πραγματικό ή σε σταθερές τιμές έτους βάσης υπολογίζεται βάση του παραγόμενου προϊόντος. ΑΕΠ ονομαστικό ή σε τρέχουσες τιμές υπολογίζεται βάση της τιμής του προϊόντος. Στο έτος βάσης το ονομαστικό είναι ίδιο με το πραγματικό ΑΕΠ.

δαπάνης και με προσέγγιση του εισοδήματος. Επειδή ότι παράγεται στην χώρα, θα δαπανηθεί από το υπάρχον διαθέσιμο εισόδημα ισχύει η σχέση $Y=C+I+G+NX$. Αριστερά της ισότητας το Y είναι το ΑΕΠ ή η συνολική παραγωγή ή το συνολικό εισόδημα και δεξιά είναι η συνολική δαπάνη όπου C η συνολική κατανάλωση, I οι επενδύσεις, G οι δαπάνες και NX οι καθαρές εξαγωγές (εξαγωγές μείον τις εισαγωγές αγαθών και υπηρεσιών).

Το ΑΕΠ της Ελλάδας τις περιόδους 2000-2007 και 2017-2019 ήταν ανοδικό, ενώ το 2008-2016 είχε πτωτική τάση με την κορύφωση της καθόδου του να συμβαίνει την πρώτη περίοδο της δημοσιονομικής προσαρμογής (2009-2013), όπου πραγματοποιήθηκαν οι μεγαλύτερες και οι περισσότερες διαρθρωτικές αλλαγές. Το ΑΕΠ από τα 242 δισ. ευρώ το 2008 μειώθηκε στα 166 δισ. το 2020 (-76 δισ. ευρώ), με την οικονομική δραστηριότητα να μειώνεται κατά 8,2% του ΑΕΠ. Τα θετικά έτη, από άποψη οικονομικής μεγέθυνσης, ήταν το 2014 με μεγέθυνση 0,5% του ΑΕΠ, το 2017 με 1,1%, το 2018 με 1,7% και το 2019 με 1,9% του ΑΕΠ.

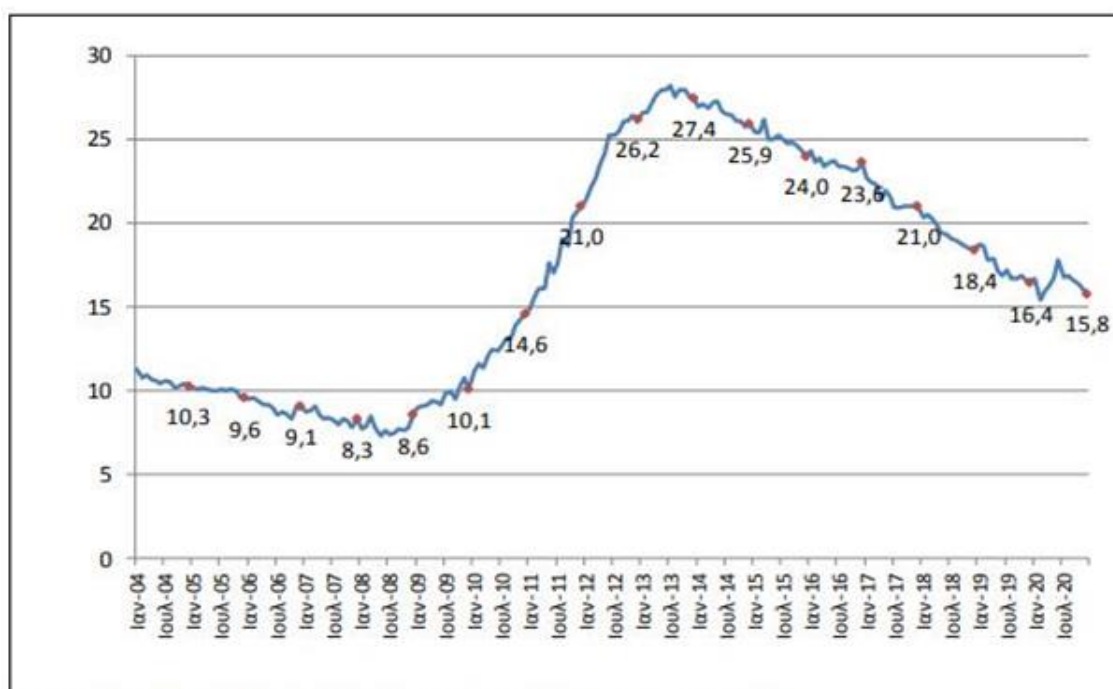

Πηγή: *Worldbank*

Διάγραμμα 2.17 : ΑΕΠ της Ελλάδας, 2000-2020 (δισ. δολάρια)

Όπως φαίνεται από το διάγραμμα 2.17, το ΑΕΠ της ελληνικής οικονομίας έχει επιστρέψει στο έτος 2002. Την περίοδο εφαρμογής των προγραμμάτων προσαρμογής και εσωτερικής υποτίμησης από το 2008 έως το 2015, το ΑΕΠ υποχώρησε σε σταθερές

τιμές συσφρευτικά κατά 23,5% και το κατά κεφαλή⁷ ΑΕΠ υποχώρησε κατά 17,8% (από 19.769 ευρώ σε 16.250 ευρώ). Η ραγδαία συρρίκνωση του παραγόμενου προϊόντος συνοδεύτηκε από αυξημένη φορολογία και πτώση των μισθών, των εισοδημάτων, της απασχόλησης και με αύξηση της ανεργίας και των ανισοτήτων. Την πτώση των μισθών δεν ακολούθησε η πτώση των τιμών που αναμενόταν, με αποτέλεσμα την αύξηση της ανεργίας και της μείωσης των απασχολουμένων. Από το 2008 έως το 2013, η ανεργία⁸ στην Ελλάδα αυξήθηκε κατά 20 ποσοστιαίες μονάδες με το τρίτο τρίμηνο του 2013 να καταγράφεται η μεγαλύτερη διαχρονικά τιμή της 28,2%. Ο αριθμός των μακροχρόνια ανέργων αυξήθηκε από 192.198 το πρώτο τρίμηνο του 2008 σε 839.840 άτομα το αντίστοιχο τρίμηνο του 2016 (ποσοστό αύξησης 336%), αποτελώντας το 70,3%, στο σύνολο του πληθυσμού των ανέργων. Το μεγαλύτερο μέρος τους συγκεντρώνεται στις ηλικίες 30-65 ετών, δηλαδή σε εκείνες τις ηλικίες με τη μεγαλύτερη συνεισφορά στην απασχόληση χωρίς να υπάρχουν σημαντικές διαφορές μεταξύ ανδρών και γυναικών.

Οι τιμές που σημειώνονται στη καμπύλη αναφέρονται στο μήνα Δεκέμβριο κάθε έτους

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Δελτίο Τύπου Έρευνα Εργατικού Δυναμικού, Δεκέμβριος 2020

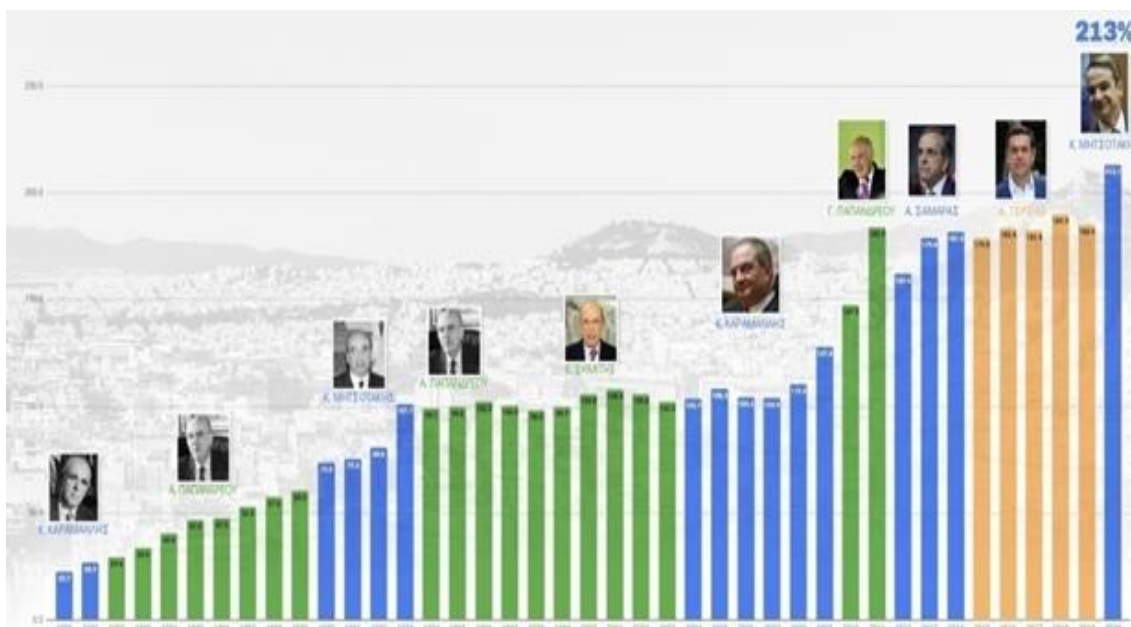
Διάγραμμα 2.18 : Ανεργία (%) στην Ελλάδα, 2004-2020

⁷ Κατά κεφαλήν εισόδημα είναι το μέσο εισόδημα που αντιστοιχεί ανά άτομο κάθε έτος. Υπολογίζεται διαιρώντας το ΑΕΠ με τον πληθυσμό. Δεν αντικατοπτρίζονται οι όποιες ανισότητες εισοδήματος.

⁸ Ανεργία ορίζεται ως το ποσοστό των ανέργων στο σύνολο του εργατικού δυναμικού (απασχολούμενοι και άνεργοι)

Η συσσώρευση των ετήσιων δημοσίων ελλειμμάτων δεν κατάφεραν να περιορίσουν την ανισότητα στην κατανομή του εισοδήματος. Οι υποχρεώσεις του δημοσίου αυξήθηκαν και το καθαρό⁹ δημόσιο χρέος το 2020 ήταν στο 213% του ΑΕΠ. Η εξέλιξη του χρέους από το 1980 έως το 2020 ήταν αλματώδης (διάγραμμα 2.19).

Πηγή : <https://jodi.graphics/9570>

Διάγραμμα 2.19 : Εξέλιξη του Δημόσιου Χρέους, Ελλάδα % ΑΕΠ, 1980-2020

Η Ελληνική οικονομία επανήλθε σε θετικούς ρυθμούς ανάπτυξης την περίοδο 2017-2019 ενώ από το 2020 λόγω πανδημίας επιδεινώθηκε η οικονομική δραστηριότητα και ανατράπηκε η αναπτυξιακή προοπτική. Το 2021 η Ελλάδα είχε το μεγαλύτερο χρέος στην Ευρωπαϊκή Ένωση στο 207,2% ως ποσοστό του ΑΕΠ με δεύτερη την Ιταλία στο 156% του ΑΕΠ.

Οι υφιστάμενοι κανόνες στην Ελλάδα, απαιτούν μείωση του χρέους κάθε χρόνο κατά 1/20 του υπερβάλλοντος ποσού του 60% του ΑΕΠ οπότε η Ελλάδα θα πρέπει να έχει πρωτογενή πλεονάσματα 6%-7% του ΑΕΠ ετησίως. Λόγω της πανδημίας covid-19 έγινε αναστολή των δημοσιονομικών κανόνων (χρέος έως 60% και έλλειμμα έως 3% του ΑΕΠ) έως και το τέλος του 2022. Το 2021 το έλλειμμα ήταν 7,4% και 2022 αναμένεται έλλειμμα 1,1%. Σύμφωνα με το ΔΝΤ αναμένεται πρωτογενές πλεόνασμα το

⁹ Το δημόσιο χρέος διακρίνεται σε ακαθάριστο και καθαρό. Το πρώτο εκφράζει τις συνολικές χρηματοδοτικές υποχρεώσεις του δημόσιου τομέα, ενώ το δεύτερο εκφράζει τη διαφορά του ακαθάριστου δημόσιου χρέους και των διαθεσίμων του δημοσίου

2025 στο 1%, ενώ για το δημόσιο χρέος προβλέπει το 2025 να επιστρέψει στα επίπεδα του 2019, περί το 185% του ΑΕΠ (Ναυτεμπορική, 2021).

2.4.1 Ο Προϋπολογισμός

Ο προϋπολογισμός του κράτους αποτυπώνει την δημοσιονομική κατάσταση και συντάσσεται σε ετήσια βάση. Αφορά το επόμενο έτος αλλά σχετίζεται με το τρέχον έτος και απολογιστικά με το προηγούμενο. Αν και αποτελεί διοικητική πράξη αφού με αυτόν δεν θεσπίζονται κανόνες δικαίου, θεωρείται ως νόμος αφού ψηφίζεται από την βουλή (Παπαηλίας, 2017). Αποτυπώνει από πού και σε ποιο βαθμό το κράτος θα συλλέξει τα έσοδα, πως θα τα διαχειριστεί και σε ποιούς θα τα διανείμει. Στην περίπτωση που τα έσοδα είναι λιγότερα από τα έξοδα (ελλειμματικός προϋπολογισμός), θα υπάρξει δανεισμός και κατά συνέπεια δημιουργία χρέους.

Η σύνταξη του προϋπολογισμού μέχρι το 1980, όπου επικρατούσε έντονα η παρεμβατική πολιτική, το κράτος υπολόγιζε πρώτα τα έξοδα του και μετά τα έσοδα του. Αυτό εν μέρει αντιστράφηκε διότι θεωρήθηκε αιτία δημιουργίας χρέους από την αναδυόμενη φιλελεύθερη πολιτική που επικράτησε από το 1980 και έκτοτε. Η εκτέλεση του προϋπολογισμού γίνεται υπό το αυξημένο βάρος της εξυπηρέτησης του Δημοσίου χρέους (σύμφωνα σταθερότητας) που απαιτεί μείωση των πρωτογενών δαπανών και παράλληλη αύξηση των φορολογικών εσόδων για την δημιουργία επαρκών πρωτογενών πλεονασμάτων.

2.4.2 Τα δημόσια έσοδα

Οι συνολικές εισπράξεις του κρατικού προϋπολογισμού προέρχονται κυρίως από φόρους¹⁰, τη επιχειρηματική δραστηριότητα του κράτος, τα τέλη, τους δασμούς, τα πρόστιμα, το δημόσιο δανεισμό και άλλα δημόσια έσοδα. Το μεγαλύτερο μέρος των δημόσιων εσόδων προέρχεται από τη φορολογία με ποσοστό άνω του 90%.

Η δομή και τη λειτουργία του φορολογικού συστήματος¹¹ επηρεάζεται από το μέγεθος του συνολικού και κατά κεφαλή ακαθάριστου εγχώριου προϊόντος (ΑΕΠ), από

---

¹⁰ Φόρος είναι μια υποχρεωτική πληρωμή του πολίτη προς το κράτος χωρίς συγκεκριμένη αντιπαροχή. Τα έσοδα από τη φορολογία χρηματοδοτούν τις υπηρεσίες που προσφέρει το κράτος στους πολίτες (υγεία, παιδεία, δημόσια διοίκηση κ.α). Ο προσωπικός φόρος εισοδήματος δρα κατασταλτικά ενώ ο φόρος μεταβίβασης ακινήτων δρα προληπτικά έναντι των εισοδηματικών ανισοτήτων που πάνε να δημιουργηθούν. Τα τέλη αποτελούν πληρωμή του πολίτη προς το κράτος με συγκεκριμένη αντιπαροχή όπως τα τέλη κυκλοφορίας που πληρώνουν οι πολίτες χρηματοδοτούν τις δαπάνες συντήρησης των δρόμων (Παπαηλίας).

¹¹ Το σύστημα φορολόγησης γίνεται μέσω της προοδευτικότητας της φορολογίας εισοδήματος φυσικών προσώπων, και λιγότερο μέσω των άλλων φόρων, και έτσι μεταφέρονται πόροι από τους

τη συμμετοχή κάθε τομέα της οικονομίας στο ΑΕΠ, από το μέγεθος και τη νομική μορφή οργάνωσης των επιχειρήσεων, από το μέγεθος της φοροδιαφυγής και της παραοικονομίας, από τη σχέση μισθωτών και αυτοαπασχολουμένων, από το επίπεδο της τεχνολογίας, από τις κοινωνικές αξίες που επικρατούν κ.λ.π.

Η φορολογία απορροφά εισοδήματα και αγοραστική δύναμη τα οποία διαφορετικά θα χρησιμοποιούνταν στην ιδιωτική οικονομία. Επηρεάζει την προσφορά εργασίας, την αποταμίευση, την κατανάλωση, τις επενδυτικές δαπάνες και τις συνολικές δαπάνες της οικονομίας. Δηλαδή επηρεάζεται το επίπεδο του εθνικού εισοδήματος καθώς και η λειτουργία της οικονομίας.

Οι άμεσοι φόροι περιλαμβάνουν τον φόρο εισοδήματος και περιουσίας των επιχειρήσεων και των ιδιωτών. Οι έμμεσοι φόροι περιλαμβάνουν τον φόρο δαπάνης ήτοι τον φόρο προστιθέμενης αξίας (ΦΠΑ) και τους ειδικούς φόρους κατανάλωσης στην αλκοόλη, τον καπνό και την ενέργεια. Αυτοί οι φόροι επιβαρύνουν άμεσα τις χαμηλές εισοδηματικές τάξεις διότι εφαρμόζεται η αντίστροφα προοδευτική φορολόγηση και όχι προοδευτική.

Η διάρθρωση των φορολογικών εσόδων αντανακλά και αναπαράγει τις χρόνιες παθολογίες της ελληνικής οικονομίας όπως μεγάλη άτυπη οικονομία (παραοικονομία), μεγάλο πλήθος αυτοαπασχολούμενων, χαμηλή παραγωγικότητα και προστιθέμενη αξία, υψηλή εξάρτηση από την κατανάλωση, μικρό ποσοστό οικονομικά ενεργού πληθυσμού, και υψηλή ανεργία.

Πίνακας 2.7 : Φόροι και εισφορές ως % ΑΕΠ

	Ελλάδα	Μ.Ο. Ευρωζώνης	Κατάταξη εντός Ευρωζώνης	Έτος Αναφοράς
Σύνολο φόρων & εισφορών	38,9%	40,5%	8η	2018
Άμεσοι φόροι	10,2%	13,3%	11η	2018
Έμμεσοι φόροι	17,1%	9,9%	1η	2018
Ασφαλιστικές εισφορές	11,6%	14,1%	12η	2018
Φόροι (recurrent) ακίνητης περιουσίας	2,6%	1,3%	2η	2018

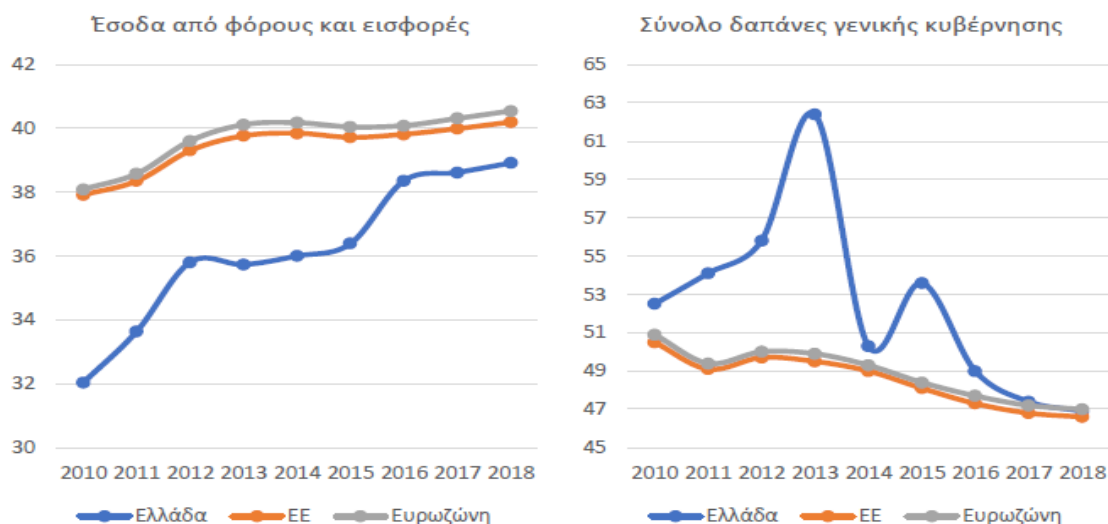
Πηγή: European Commission - DG Taxation

Σε σύγκριση με τον μέσο όρο της Ευρωζώνης, η Ελλάδα υπολείπεται σημαντικά στα έσοδα από άμεσους φόρους (10,2% έναντι 13,3%) ενώ έχει δυσανάλογα υψηλά έσοδα

ευπορότερους στους αδύναμους και αμβλύνεται η ανισοκατανομή του εισοδήματος. Το ποσό του φόρου που πληρώνει κάθε πολίτης εξαρτάται από τη φορολογική του βάση και το φορολογικό συντελεστή. Φορολογική βάση είναι το εισόδημα (φόρος εισοδήματος), η περιουσία (φόρος περιουσίας), και η δαπάνη του φορολογουμένου (φόρος δαπάνης). Ο φορολογικός συντελεστής είναι το ποσό του φόρου που αντιστοιχεί σε κάθε μονάδα της φορολογικής βάσης και εκφράζεται ως ποσοστό (Παπαηλιάς).

από έμμεσους φόρους (17,1% έναντι 9,9%). Το γεγονός ότι οι άμεσοι φόροι παραμένουν πολύ χαμηλότερα από την υπόλοιπη Ευρωζώνη, υποδεικνύει υψηλό ποσοστό αδήλωτων εισοδημάτων και φοροδιαφυγής. (Πισσαρίδης, 2020)

Πηγή: European Commission - DG Taxation

Διάγραμμα 2.20 : Έσοδα από φόρους και εισφορές και δαπάνες γενικής κυβέρνησης, % του ΑΕΠ, 2010-2018

Οι υψηλοί συντελεστές φόρων στην εργασία (μετά τα εισαγωγικά κλιμάκια εισοδήματος), και η ταυτόχρονη υστέρηση στα αντίστοιχα έσοδα, αντανακλούν το μικρό ποσοστό του οικονομικά ενεργού πληθυσμού, την υψηλή ανεργία και το υψηλό ποσοστό άτυπης (αδήλωτης ή υποδηλωμένης) εργασίας.

Πίνακας 2.8: Έμμεσοι φορολογικοί συντελεστές

	Ελλάδα	Μ.Ο. Ευρωζώνης	Κατάταξη εντός Ευρωζώνης	Έτος Αναφοράς
Φόροι στην κατανάλωση	17,6%	16,8%	14η	2018
Φόροι στην εργασία	43,2%	38,6%	2η - (1η η Σλοβακία)	2018
Φόροι στα ενεργειακά προϊόντα (€ ανά τόνο ισοδύναμου πετρελαίου)	335,4	271,5	2η - (1η η Ιταλία)	2018

Πηγή: European Commission - DG Taxation

Η πολυπλοκότητα του φορολογικού συστήματος, η αυξημένη φορολογία, καθώς και η χαμηλή εμπιστοσύνη των πολιτών στο φορολογικό σύστημα και διοίκηση έχουν οδηγήσει σε μεγάλη έκταση της φοροδιαφυγής. Η Φοροδιαφυγή στην έμμεση φορολογία, αφορά μεγάλο μέρος των υπηρεσιών που αντιστοιχεί σε υψηλό συντελεστή ΦΠΑ, δραστηριοποιείται στην άτυπη οικονομία και δεν καταγράφεται. Η Ελλάδα

εμφανίζει τη δεύτερη υψηλότερη υστέρηση στον ΦΠΑ (*VAT gap*) στην ΕΕ, με 33,6% της συνολικής φορολογικής απαίτησης (*VAT total tax liability*).

Αυτό που χαρακτηρίζει κατά κύριο λόγο την εξέλιξη των εσόδων του κρατικού προϋπολογισμού τα τελευταία έτη, είναι η αδυναμία επίτευξης των στόχων που τίθενται, παρά τη συνεχή αύξηση της φορολογικής επιβάρυνσης τόσο στο εισόδημα και στη περιουσία, όσο και στην έμμεση φορολογία (INE, 2014). Σε μελέτη του ΟΟΣΑ (*Leibfritz W. Et al.* 1997), διαπιστώνεται ότι υπάρχει σημαντικά αρνητική σχέση μεταξύ του φόρων και της μεγέθυνσης του κατά κεφαλή ΑΕΠ, γεγονός που συνεπάγεται ότι η υψηλή φορολογία μειώνει την οικονομική μεγέθυνση και δημιουργεί στρεβλώσεις στην αποταμίευση, στην επένδυση και τη προσφορά εργασίας.

Η αδυναμία του Κράτους να εξαλείψει την Φοροδιαφυγή, τη Φοροαποφυγή, τη παραοικονομία και να ελέγξει την πορεία των δημοσίων δαπανών ευθύνεται σε μεγάλο βαθμό για την διόγκωση των ελλειμμάτων, του δημόσιου δανεισμού (χρέους) και της ανισότητας. Ο δημόσιος δανεισμός αν και είναι σημαντική πηγή εσόδων, συνοδεύεται με τόκους που στο σύνολο θα πρέπει να εξοφληθούν από τις μελλοντικές γενιές. Για αυτό στόχος τους είναι οι επενδύσεις με σκοπό την αύξηση της παραγωγικότητας της οικονομίας.

Σύμφωνα με τα στοιχεία που έχει δημοσιοποίησε η ΑΑΔΕ, το σύνολο των ληξιπρόθεσμων οφειλών (πριν το 2021) των φορολογουμένων έχει φθάσει τα 110,17 δισ. με τα 24,99 δισ. να θεωρούνται ανεπίδεκτα είσπραξης και το εισπράξιμο ποσό περιορίζεται στα 85,1 δισ. Από το σύνολο των ληξιπρόθεσμων χρεών άνω του 90% είναι απλήρωτοι φόροι από τα φυσικά πρόσωπα και τις επιχειρήσεις. Χρέη στην εφορία εμφανίζονται να έχουν 4.138.953 φορολογούμενοι και επιχειρήσεις, ενώ αναγκαστικά μέτρα έχουν επιβληθεί σε 1.327.398 οφειλέτες.

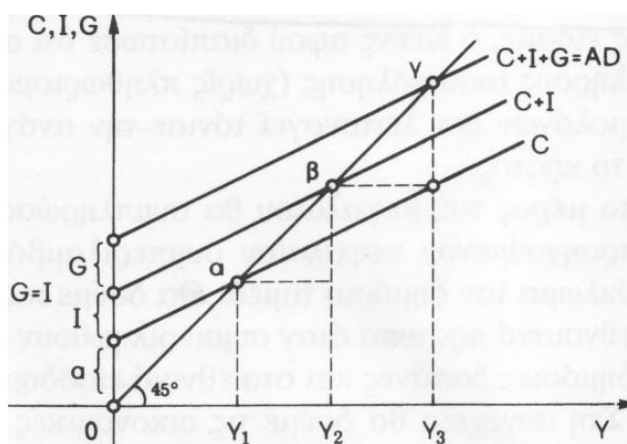
2.4.3 Τα Δημόσια έξοδα

Η αύξηση του πληθυσμού και της αστικοποίησης κανονικά οδηγεί στην αύξηση των δραστηριοτήτων του δημοσίου της δημόσιας διοίκησης, δικαιοσύνης, δημόσιας ασφάλειας, εκπαίδευσης, υγειονομικής περίθαλψης κ.τ.λ, με συνέπεια την οικονομική ανάπτυξη (*Adolph Wagner*, 1893). Στην οικονομική θεωρία υπάρχουν δύο αντίθετες απόψεις όσον αφορά στη σχέση μεταξύ δημοσίων δαπανών και οικονομικής ανάπτυξης.

Η μία υποστηρίζει τον ενεργό ρόλο (*Keynes*) της κυβέρνησης στην κοινωνική και οικονομική ζωή των πολιτών θεωρώντας τις κυβερνητικές δαπάνες μια εξωγενής

πολιτική μεταβλητή που προκαλεί μεγέθυνση του εθνικού εισοδήματος και η άλλη υποστηρίζει τον παθητικό ρόλο (Smith) της κυβέρνησης θεωρώντας ότι η μεγέθυνση του εθνικού εισοδήματος προκαλεί την αύξηση των κυβερνητικών δαπανών. Οι δημόσιες δαπάνες αποσκοπούν στο να εφαρμόσει το κράτος την αντικυκλική πολιτική του (ελλειμματικός προϋπολογισμός), προς αντιμετώπιση της ύφεσης και του πληθωρισμού, την αναδιανομή του εισοδήματος, την αναπτυξιακή πολιτική (έργα υποδομής και επιχειρηματική δραστηριότητα), και πως θα κατανεμηθούν οι οικονομικοί πόροι που διαθέτει για αγαθά και υπηρεσίες (Παπαηλίας).

Η επίδραση των δημοσίων δαπανών στο εθνικό προϊόν φαίνονται αν προστεθεί στο οικονομικό κύκλωμα $Y=C+G+I$ ο κρατικός τομέας. Η συνολική ζήτηση AD προκύπτει ως $AD=C+G+I$. Αυξανόμενων των δημοσίων δαπανών G , θα επιτευχθεί αύξηση στο εισόδημα Y . Στο διάγραμμα 2.21 η οικονομία αρχικά βρίσκεται σε ισορροπία στο σημείο a . Κατόπιν με επενδύσεις I που είναι οι δαπάνες του παραγωγικού τομέα για αγορά κεφαλαιουχικών αγαθών, το εισόδημα αυξάνεται από Y_1 σε Y_2 . Με αύξηση των δημοσίων δαπανών G το εισόδημα επιπλέον αυξάνεται σε Y_3 .

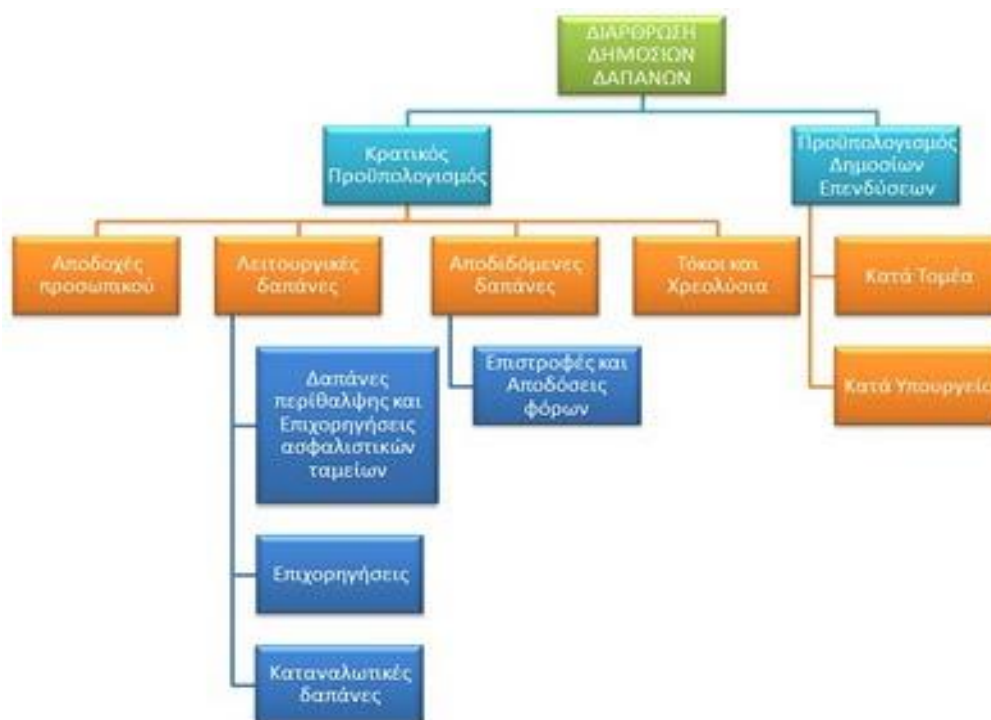

Διάγραμμα 2.19 : Δημόσιες δαπάνες και εισόδημα

Η ταξινόμηση των δημοσίων δαπανών με κριτήριο τον τομέα στον οποίο απευθύνονται διακρίνονται σε αυτές για την εθνική άμυνα, τη δημόσια διοίκηση, τη δικαιοσύνη, την υγεία και πρόνοια, την εκπαίδευση και σε λοιπές δράσεις του δημοσίου. Οι συνολικές δημόσιες δαπάνες, με κοινωνικοοικονομικά κριτήρια, διακρίνονται σε δαπάνες για την αγορά αγαθών και υπηρεσιών και στις μεταβιβαστικές πληρωμές. Στις πρώτες εντάσσονται οι καταναλωτικές δημόσιες δαπάνες που εξαντλούνται συνήθως εντός μικρής περιόδου (π.χ οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων) και καλύπτονται από την φορολογία καθώς και οι δαπάνες για δημόσιες επενδύσεις που

αποσκοπούν σε μακροχρόνιο όφελος και καλύπτονται από δανεισμό (ιδιωτικό η εξωτερικό). Το πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων αφορά τη δημιουργία υποδομών όπως είναι τα σχολεία, τα νοσοκομεία, οι εθνικοί δρόμοι και εξυπηρετούν οικονομικές και κοινωνικές ανάγκες της χώρα μας. Το πρόγραμμα δημοσίων επενδύσεων υπόκειται σε συνεχείς περικοπές. Οι μεταβιβαστικές πληρωμές του δημοσίου περιλαμβάνουν τις μεταβιβάσεις εισοδήματος για συντάξεις και κοινωνικές παροχές (επίδομα ανεργίας, κλπ) και τις μεταβιβάσεις κεφαλαίου προς τις επιχειρήσεις (δάνεια επιχειρήσεων) και τους πολίτες (π.χ. δάνεια για απόκτηση πρώτης κατοικίας) ενώ αποτελούν περίπου το 16% του ΑΕΠ. Οι μεταβιβαστικές πληρωμές της πρώτης κατηγορίας δεν μειώνουν το εθνικό εισόδημα λόγω του ότι τα έσοδα προέρχονται από την φορολογία και αποτελούν την μετάθεση ενός ποσού αγοραστικής δύναμης από το ένα τμήμα του πληθυσμού στο άλλο, επιβαρύνοντας μόνο τα έσοδα του κρατικού προϋπολογισμού.

Οι δαπάνες των μεταβιβαστικών πληρωμών εκτός από την κοινωνική προστασία δρουν παράλληλα και ως σταθεροποιητές της οικονομίας επιδρώντας στην μειωμένη κατανάλωση λόγω των συρρικνούμενων εισοδημάτων.

Διάγραμμα 2.20 : Διάρθρωση των δημοσίων δαπανών ως ποσοστό του ΑΕΠ

Κάθε κυβέρνηση εφαρμόζοντας την οικονομική και κοινωνική πολιτική της μεταβάλλει το μέγεθος και τη σύνθεση κάθε δαπάνης. Οι συνταξιοδοτικές δαπάνες

θεωρούνται ανελαστικές για την άσκηση δημοσιονομικής πολιτικής. Πριν την έναρξη της οικονομικής κρίσης και οι δαπάνες του δημοσίου για τους μισθούς των δημοσίων υπαλλήλων, θεωρούνταν ως ανελαστικές διότι το κράτος δεν είχε την δυνατότητα να αλλάξει ούτε τον αριθμό των δημοσίων υπαλλήλων (μονιμότητα), ούτε να μειώσει τις αμοιβές τους. Παρόλα αυτά λόγω των μνημονιακών απαιτήσεων μείωσης των δημοσίων δαπανών για τον περιορισμό των ελλειμμάτων του προϋπολογισμού και λόγω της εξάντλησης της δυνατότητας αύξησης των δημόσιων εσόδων, η όποια ανελαστικότητα έγινε παρελθόν και πραγματοποιήθηκαν απολύσεις, περικόπηκαν οι μισθοί των δημοσίων υπαλλήλων και οι συντάξεις και το κοινωνικό κράτος μειώθηκε.

Πίνακας 2.9 : Συνολικές δημόσιες δαπάνες ως % ΑΕΠ στην ΕΕ-15. 2014

ΧΩΡΕΣ	ΕΤΟΣ																	
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
ΒΕΛΓΙΟ	52,1	52,4	51,2	50,4	50,1	49,1	49,1	49,8	51,0	49,2	51,9	48,5	48,2	49,8	53,7	52,6	53,5	55,0
ΔΑΝΙΑ	59,3	58,9	56,7	56,3	55,5	53,7	54,2	54,6	55,1	54,6	52,8	51,6	50,8	51,5	58,1	57,7	57,7	59,4
ΓΕΡΜΑΝΙΑ	54,9	49,1	48,2	48,0	48,2	45,1	47,6	47,9	48,5	47,1	46,9	45,3	43,5	44,1	48,3	47,9	45,2	44,7
ΙΡΛΑΝΔΙΑ	40,9	39,2	36,8	34,7	34,2	31,1	33,2	33,5	33,2	33,7	33,9	34,5	36,7	42,8	48,1	65,5	47,1	42,6
ΕΛΛΑΔΑ	51,3	49,4	50,2	49,6	49,8	46,7	45,4	45,1	44,7	45,5	44,6	45,4	47,5	50,6	54,0	51,4	52,0	53,7
ΙΣΠΑΝΙΑ	44,5	43,2	41,6	41,1	39,9	39,2	38,7	38,9	38,4	38,9	38,4	38,4	39,2	41,4	46,2	46,3	45,7	47,7
ΓΑΛΛΙΑ	54,4	54,5	54,2	52,8	52,6	51,7	51,7	52,9	53,4	53,3	53,6	53,0	52,6	53,3	56,8	56,6	55,9	56,6
ΙΤΑΛΙΑ	52,2	52,2	50,0	48,9	47,9	45,9	47,7	47,1	48,1	47,5	47,9	48,5	47,6	48,6	51,9	50,4	49,8	50,6
ΛΟΥΞΕΜΒΟΥΡΓΟ	39,7	41,1	40,7	41,1	39,2	37,6	38,1	41,5	41,8	42,6	41,5	38,6	36,3	39,1	45,2	43,5	42,6	44,3
ΟΛΛΑΝΔΙΑ	56,4	49,4	47,5	46,7	46,0	44,2	45,4	46,2	47,1	46,1	44,8	45,5	45,3	46,2	51,4	51,3	49,9	50,4
ΑΥΣΤΡΙΑ	56,3	55,9	53,5	53,7	53,4	51,9	51,3	50,7	51,3	53,8	50,0	49,1	48,6	49,3	52,6	52,8	50,8	51,7
ΠΟΡΤΟΓΑΛΙΑ	41,9	42,4	41,6	41,4	41,5	41,6	43,2	43,1	44,7	45,4	46,6	45,2	44,4	44,8	49,8	51,5	49,3	47,4
ΦΙΛΑΝΔΙΑ	61,5	60,1	56,6	52,9	51,7	48,3	48,0	49,0	50,3	50,2	50,3	49,2	47,4	49,2	56,1	55,8	55,1	56,7
ΣΟΥΗΔΙΑ	64,9	62,9	60,7	58,8	58,1	55,1	54,5	55,6	55,7	54,2	53,9	52,7	51,0	51,7	54,9	52,3	51,5	52,0
ΗΝΩΜΕΝΟ ΒΑΣΙΛΕΙΟ	43,2	41,5	39,8	38,9	38,5	36,4	39,8	40,9	41,8	42,7	43,4	43,6	43,3	47,1	50,8	49,9	48,0	48,1

Source: Eurostat, available at: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/mui/show.do?dataset=gov_a_exp&lang=en (accessed 30 May 2014)

Πηγή: Eurostat

Λόγω της συρρίκνωσης της οικονομικής δραστηριότητας και των καταναγκαστικών δημοσιονομικών στόχων, η αδυναμία αύξησης των εσόδων οδήγησε, στη σοβαρή περικοπή των δημόσιων δαπανών για κατανάλωση, μισθούς, συντάξεις, κοινωνικά επιδόματα αλλά και για τις δημόσιες επενδύσεις, τροφοδοτώντας το φαύλο κύκλο της ύφεσης και του περιορισμού των δημόσιων εσόδων (INE, 2014). Το όποιο ψηλό ποσοστό των δημοσίων δαπανών δεν οφείλεται στην αύξησή τους αλλά στη μείωση του ΑΕΠ.

Τα ΔΝΤ εκτιμά μείωση των δημόσιων δαπανών για τα επόμενα έτη και έως το 2026. Από το υψηλό επίπεδο του 60,7% του ΑΕΠ το 2020 εξαιτίας και των μέτρων που ελήφθησαν λόγω της πανδημίας, στο 52,4% του ΑΕΠ το 2022, στο 50,9% του ΑΕΠ το 2023, στο 50,2% του ΑΕΠ το 2024, στο 49,1% του ΑΕΠ το 2025 και στο 48,3% το 2026. Στην Ευρωζώνη το αντίστοιχο ποσοστό θα κυμανθεί από το 46,9% στο 53,8% του ΑΕΠ (Ναυτεμπορική).

Η οικονομική ανάπτυξη της χώρας επηρεάζεται εκτός από τη φορολογία και τις δημόσιες δαπάνες και από την μη σωστή λειτουργία θεσμών.

2.4.4 Το Κοινωνικό κράτος

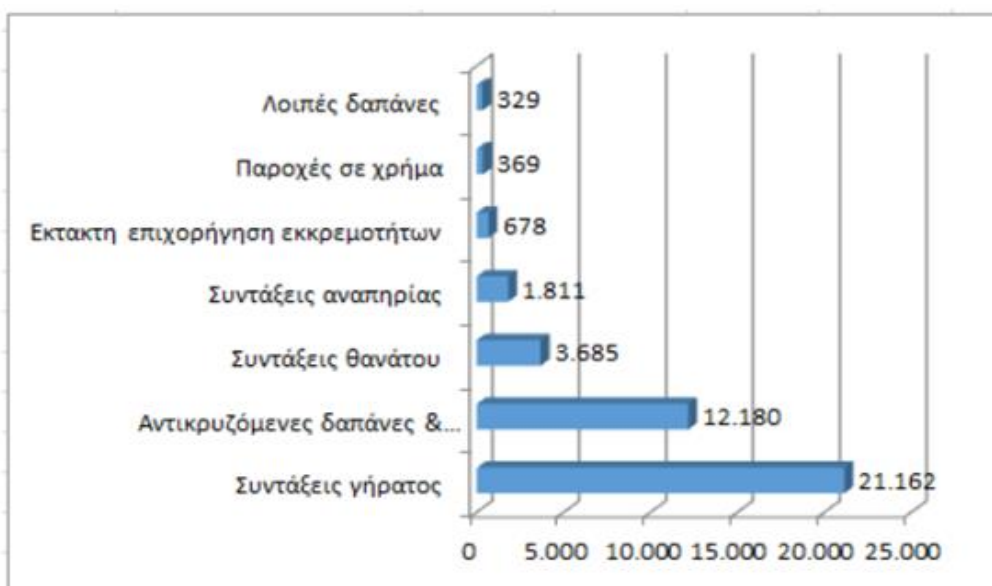
Το κοινωνικό κράτος στην Ελλάδα ενώ υπήρχε θεμελιωμένο, καθιερώθηκε συνταγματικά με την αναθεώρηση του συντάγματος το 2001 ως ο βασικός πυλώνας της οργάνωσης και λειτουργίας της κοινωνίας και του κράτους παράλληλα με το κράτος δικαίου. Κύρια χαρακτηριστικά του κοινωνικού κράτους είναι η κοινωνική ασφάλιση και η εκπαίδευση. Μέσω της κοινωνικής ασφάλισης εκφράζεται η κοινωνική πολιτική της κυβέρνησης και στόχος είναι η αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού μέσω αναδιανομής του εισοδήματος και συρρίκνωσης των ατελειών της αγοράς, οι επιπτώσεις των οποίων έχουν δυσμενή αντίκτυπο στα φτωχά κοινωνικά και γενικότερα σε μικρομεσαία στρώματα.

Η κοινωνική ασφάλιση παρέχεται από την πολιτεία μέσω των ασφαλιστικών ταμείων τα οποία υπάγονται στο Υπουργείο Εργασίας, Κοινωνικής Ασφάλισης και Κοινωνικής Αλληλεγγύης. Προσφέρει υπηρεσίες υγείας και εξασφαλίζει πόρους στους άνεργους (επιδόματα ανεργίας) και στους μη οικονομικά ενεργούς (συντάξεις γήρατος, αναπηρίας, θανάτου), προστατεύει την οικογένεια (οικογενειακά επιδόματα, επιδόματα τέκνων, βρεφονηπιακών σταθμών) και τις ευαίσθητες κοινωνικές ομάδες (φοιτητικό επίδομα, επιδόματα ορεινών και μειονεκτικών περιοχών, επίδομα θέρμανσης). Το ασφαλιστικό σύστημα της Ελλάδας είναι διανεμητικό (*pay as you go*), που σημαίνει ότι οι υποχρεωτικές εισφορές των σημερινών εργαζόμενων και εργοδοτών πληρώνουν τις τρέχουσες συντάξεις των συνταξιούχων. Τα έσοδα των ασφαλιστικών ταμείων προέρχονται από τις ασφαλιστικές εισφορές των εργαζομένων και των εργοδοτών, από τις προσόδους περιουσίας, την απόδοση των κεφαλαίων των αποθεματικών, τις κρατικές επιχορηγήσεις και κοινωνικούς πόρους (ν.4670/2020).

Την τελευταία εικοσαετία το Σύστημα Κοινωνικής Ασφάλισης στη χώρα μας έχει υποστεί σημαντικές αλλαγές και παρεμβάσεις με σκοπό την οικονομική βιωσιμότητα (να καλύπτει τους σημερινούς και μελλοντικούς ασφαλισμένους) και την κοινωνική αποτελεσματικότητα (οι κοινωνικές παροχές να είναι επαρκής και να γίνεται αναπλήρωση του εισοδήματος). Το 2008 πραγματοποιήθηκε ενοποίηση όλων των ασφαλιστικών ταμείων σε 5 κύριας ασφάλισης, 6 επικουρικής και 2 πρόνοιας. Στο πλαίσιο του τρίτου μνημονίου συνεργασίας (2015), εισήχθη ο Ν. 4387/2016, μέσω του οποίου προβλέφθηκε η ένταξη όλων των δημόσιων συνταξιοδοτικών ταμείων σε ένα κύριο ταμείο κοινωνικής ασφάλισης και συλλογής εισφορών, τον Ενιαίο Φορέα Κοινωνικής Ασφάλισης (ΕΦΚΑ). Ο ΕΦΚΑ ξεκίνησε να λειτουργεί το 2017 και στο πλαίσιο εισαγωγής των Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ΤΠΕ) στο δημόσιο, δημιουργήθηκε το 2020 ένας ενοποιημένος ψηφιακός οργανισμός ο e-ΕΦΚΑ παρέχοντας ψηφιακές υπηρεσίες προς τους πολίτες (Ν.4670/2020).

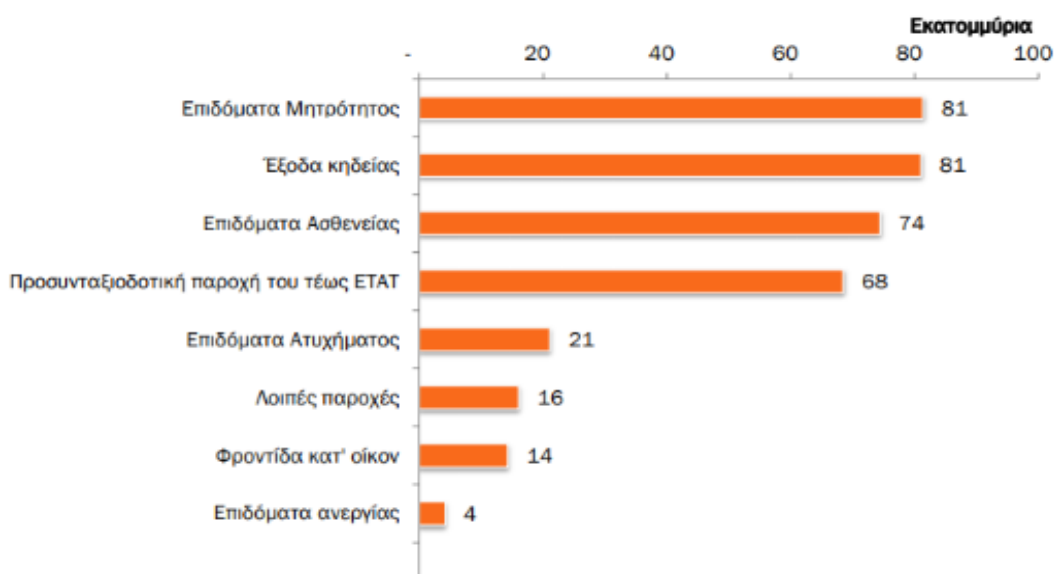
Σκοπός τους ΕΦΚΑ με βάση τον Ν. 4387/2016, είναι *«η κάλυψη των υπακτέων στην ασφάλισή του προσώπων ως προς τους ασφαλιστικούς κινδύνους που προβλέπονται από τη νομοθεσία με τη χορήγηση: α. μηνιαίας κύριας σύνταξης, λόγω γήρατος, αναπηρίας και θανάτου στους ασφαλισμένους ή/και στα μέλη της οικογένειάς τους β. προσυνταξιοδοτικών και άλλων παροχών στους συνταξιούχους γ. παροχών ασθένειας σε χρήμα δ. ειδικών προνοιακών επιδομάτων και ε. κάθε άλλης παροχής σε χρήμα ή υπηρεσιών, για τις οποίες καθίσταται αρμόδιος ο ΕΦΚΑ»*(ΕΦΚΑ, 2018).

Το μεγαλύτερο ποσοστό δαπανών του ΕΦΚΑ αντιστοιχεί στις συντάξεις γήρατος (21.162 εκ. €), καθώς στις αντικριζόμενες δαπάνες και μεταβίβασης εισοδήματος σε τρίτους (12.180εκ. €). Μικρότερο ποσοστό των εξόδων αποτελούν οι συντάξεις θανάτου και αναπηρίας και οι υπόλοιπες παροχές και δαπάνες (διάγραμμα 2.23).

Πηγή: ΕΦΚΑ 2018

Διάγραμμα 2.21 : Κατανομή εξόδων ΕΦΚΑ, 2018 (σε εκατ. €)

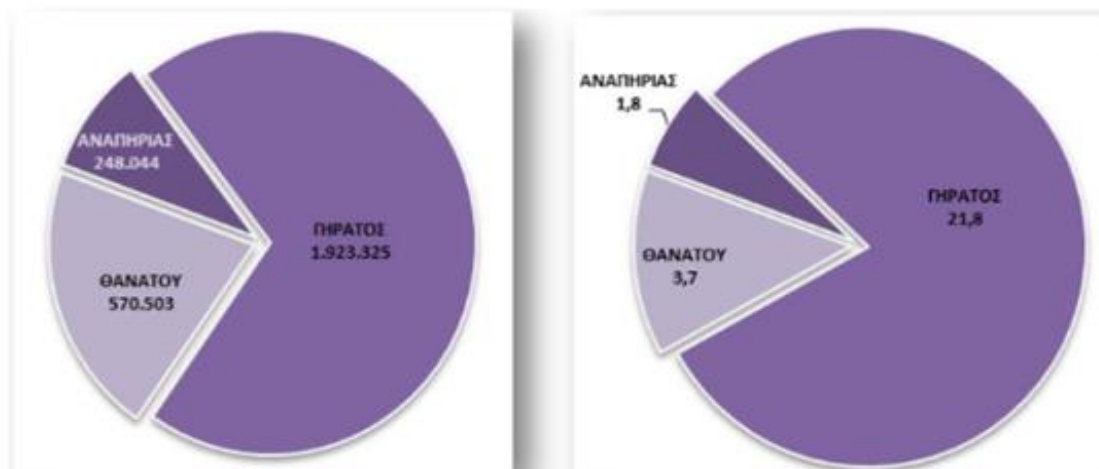

Πηγή: ΕΦΚΑ, 2018

Διάγραμμα 2.22 : Η κατανομή των παροχών του ΕΦΚΑ σε χρήμα για το 2018

Με τον ΕΦΚΑ η σύνταξη διαχωρίστηκε σε εθνική και ανταποδοτική σύνταξη. Υπολογίζεται ότι λόγω εξάλειψης των ελλειμμάτων, από το 2025 και μετά μόνο η εθνική σύνταξη θα έχει ανάγκη κρατικής χρηματοδότησης (4,8% του ΑΕΠ) ενώ από το 2026 θα καλύπτεται από τις εισφορές των εργαζομένων και των εργοδοτών. Οι συνταξιοδοτικές παροχές, του ΕΦΚΑ είναι 2,741 εκ. συντάξεις (27,3 δισ €), εκ των

οποίων οι συντάξεις γήρατος είναι 1,923 εκ.(21,8 δισ €), οι συντάξεις αναπηρίας 248 χιλ(1,8 δισ €). και οι συντάξεις θανάτου 570,5 χιλ. (3,7 δισ €) (διάγραμμα 2.25).

Πηγή: ΕΦΚΑ, 2018

Διάγραμμα 2.23 : Συνταξιοδοτικές παροχές ΕΦΚΑ για το 2018. Αριστερά είναι το πλήθος και δεξιά οι συνολικές δαπάνες ανά κατηγορία

Σύμφωνα με την έκθεση Πισσαρίδη¹², η συνταξιοδοτική δαπάνη στην Ελλάδα, σε σχέση με τις συνολικές δαπάνες, παραμένει ιδιαίτερα υψηλή ως ποσοστό του ΑΕΠ, (16,5% έναντι 13,2% κατά μέσο όρο στην Ευρωζώνη), με τη χώρα να βρίσκεται στην υψηλότερη θέση στην Ευρωζώνη, παρά τις διαδοχικές περικοπές και αλλαγές στο ασφαλιστικό σύστημα. Αναφέρει επίσης ότι δρα ιδιαίτερα επιβαρυντικά, για τα δημόσια οικονομικά, με το ποσοστό κρατικής επιχορήγησης για την κάλυψη συντάξεων (10,1% του ΑΕΠ το 2018) να είναι υψηλότερο σε σύγκριση με το 3,1% του ΑΕΠ κατά μέσο όρο στην ΕΕ. Σε συνδυασμό με την υψηλή μισθολογική δαπάνη της γενικής κυβέρνησης (11,7% έναντι 9,9% κατά μέσο όρο στην Ευρωζώνη), το Ελληνικό Δημόσιο καταλήγει να δαπανά το υψηλότερο ποσοστό του ΑΕΠ (28,4%) σε μισθούς και συντάξεις έναντι του μέσου όρου (23,1%) της Ευρωζώνης (Πίνακας 2.10). Αποτέλεσμα της άνιση κατανομής των δαπανών, σημαντικοί τομείς όπως η υγεία, η εκπαίδευση και οι δημόσιες επενδύσεις να υποχρηματοδοτούνται.

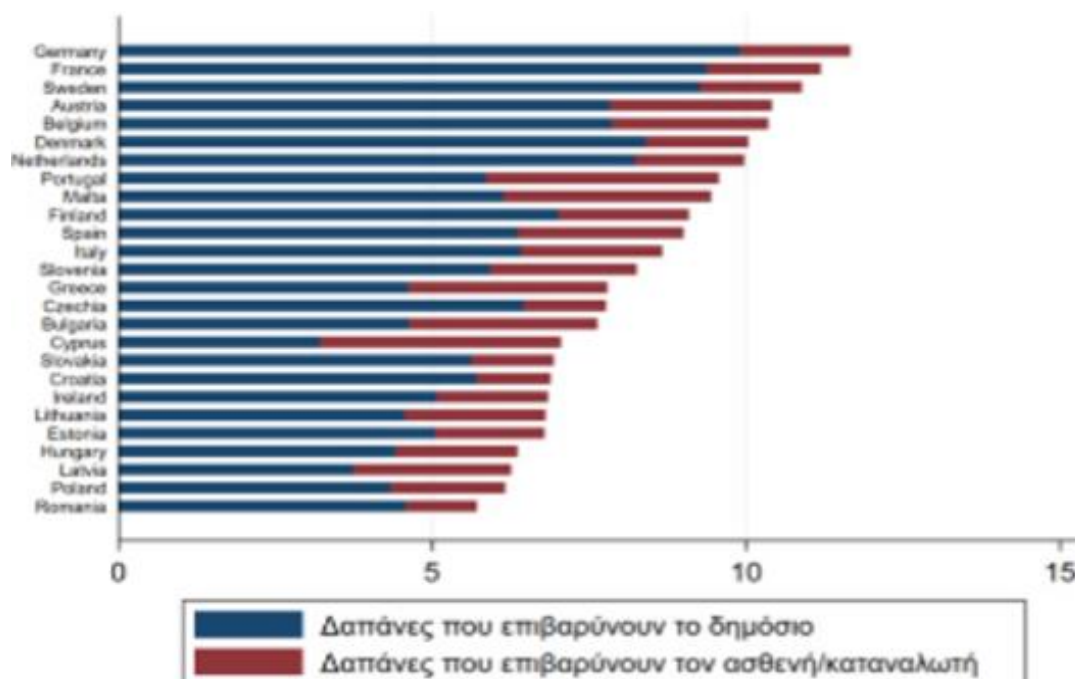
¹² Έκθεση Επιτροπής Πισσαρίδη, Χ. Πισσαρίδης, Δ. Βαγιανός Ν. Βέττας, Κ. Μεγίρη, Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία, 2020.

Πίνακας 2.10 : Δαπάνες ως % του ΑΕΠ

	Ελλάδα	Μ.Ο Ευρωζώνης	Κατάταξη εντός Ευρωζώνης	Ετος Αναφοράς
Σύνολο Δαπανών	46,30%	47,10%	6η	2019
Συνταξιοδοτική Δαπάνη	16,50%	13,20%	1η	2017
Μισθολογική Δαπάνη Γεν.Κυβ.	11,70%	9,90%	5η	2019
Συνταξιοδοτική & Μισθολογική Δαπάνη	28,20%	23,10%	1η	2017

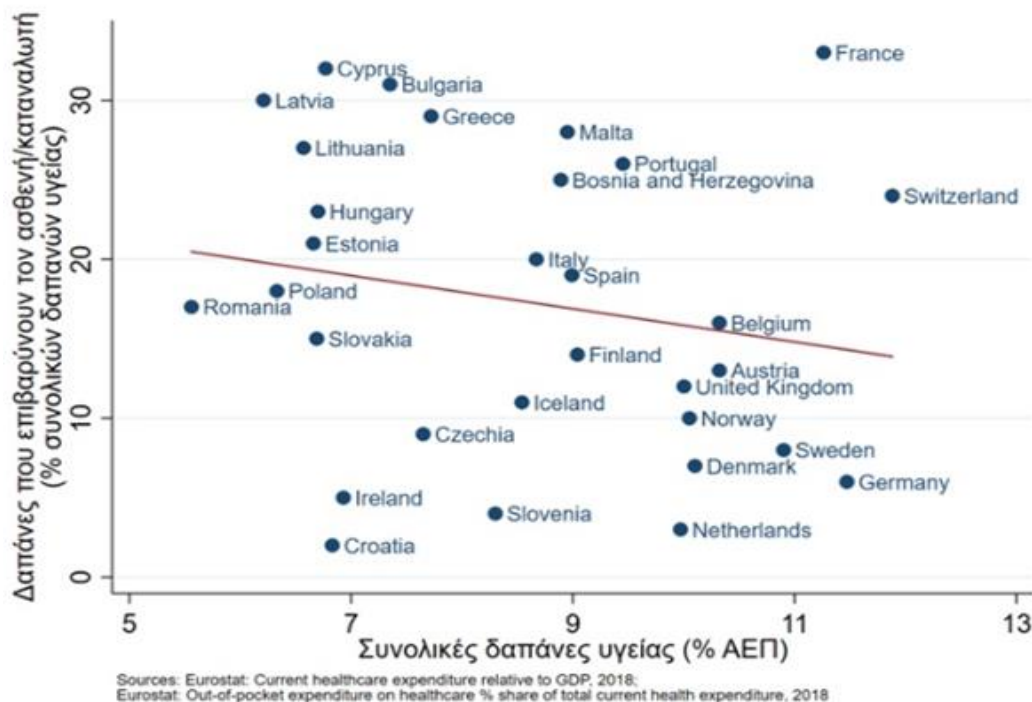
Πηγή : Eurostat

Ο ΕΦΚΑ εκτός από τις συντάξεις και τις παροχές σε χρήμα στους ασφαλισμένους, παρέχει επίσης χρηματοδότηση για υπηρεσίες υγειονομικής περίθαλψης (παροχές ασθένειας σε είδος και σε χρήμα). Αυτές οι υπηρεσίες παρέχονται από δημόσια ιδρύματα και νοσοκομεία μέσω του Εθνικού Οργανισμού Παροχής Υπηρεσιών Υγείας (ΕΟΠΥΥ). Οι δαπάνες υγειονομικής περίθαλψης στην Ελλάδα από 9,41% του ΑΕΠ το 2009 μειώθηκαν σε 7,84% το 2019. Η σύνθεση των συνολικών δαπανών για την υγεία διακρίνονται στις δημόσιες δαπάνες που αναλογούν στο 4,7% του ΑΕΠ, (με έσοδα μέσω των ασφαλιστικών συστημάτων ή της φορολογίας), και στις δαπάνες που επιβαρύνουν τον ίδιο τον πολίτη-ασθενή (*out-of-pocket payments on healthcare*) που αναλογούν στο 3,14% του ΑΕΠ.

Πηγή : OECD, Health at a Glance 2020

Διάγραμμα 2.24: Συνολικές δαπάνες Υγείας που επιβαρύνουν το δημόσιο και τον πολίτη/ ασθενή, (% του ΑΕΠ), ΕΕ

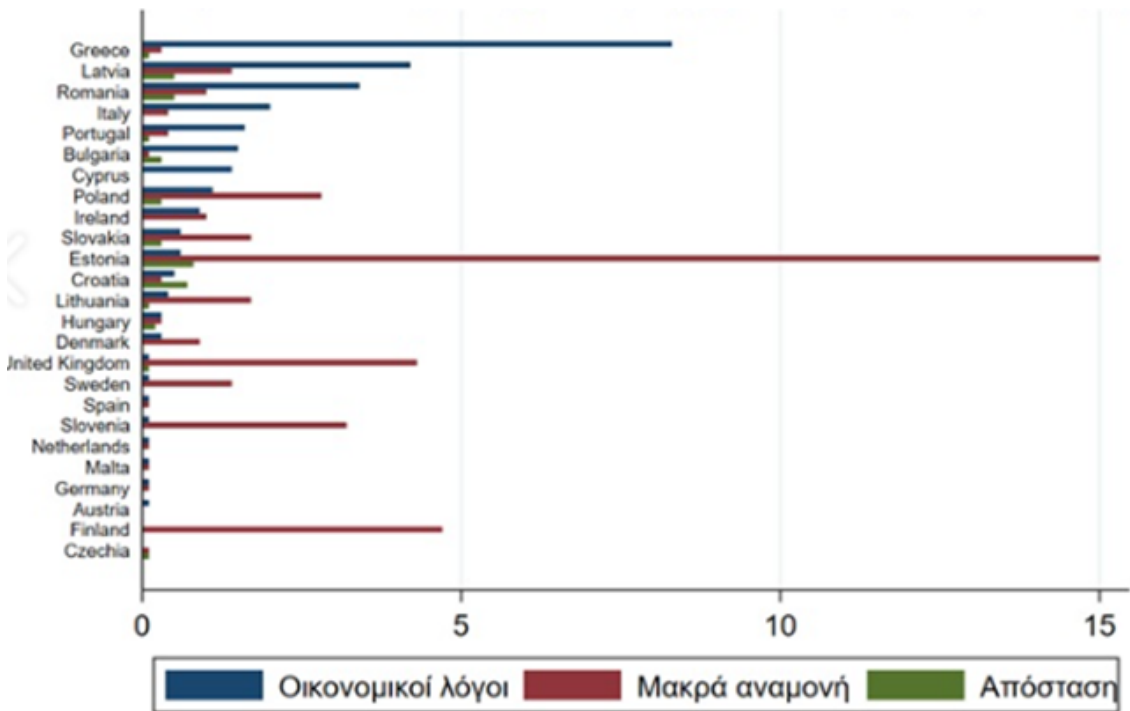

Πηγή : OECD, Health at a Glance 2020

Διάγραμμα 2.27: Δαπάνες Υγείας που επιβαρύνουν τον ασθενή/καταναλωτή και συνολικές δαπάνες υγείας, ΕΕ

Στο διάγραμμα 2.26 παρατηρείται ότι οι συνολικές δαπάνες υγείας στην Ελλάδα (2018) είναι σχεδόν στο 8% του ΑΕΠ με τον ευρωπαϊκό μέσο όρο να βρίσκεται στο 8,3%. Στο διάγραμμα 2.27 παρατηρείται, παρά την αρνητική συσχέτιση μεταξύ των ποσοστών δαπανών υγείας % του ΑΕΠ και των ποσοστών των δαπανών που επιβαρύνουν τον πολίτη-ασθενή, ότι οι ιδιωτικές δαπάνες υγείας στην Ελλάδα δεν ακολουθούν την γραμμή τάσης (κόκκινη γραμμή) και είναι αρκετά αυξημένες σε σχέση με τις χώρες που βρίσκονται κάτω και δεξιά, όπως Ολλανδία, Γερμανία, Δανία, Σουηδία κλπ.

Οι Τσομπάνογλου Γ. και Γιαννοπούλου Ι. κάνουν λόγο τις παρατηρούμενες ανεκπλήρωτες ανάγκες υγειονομικής περίθαλψης από τους πολίτες. Οι λόγοι μη εκπλήρωσης αυτών των αναγκών αποτυπώνονται στο δείκτη "*Self-reported unmet needs for healthcare*" της Eurostat (διάγραμμα 2.28). Στην Ελλάδα ως κύριο λόγο ανεκπλήρωτης ανάγκης για Ιατρική Περίθαλψη το 8,3% των ερωτηθέντων, δήλωσε το οικονομικό αναδεικνύοντας την αναποτελεσματική δημόσια παροχή υγείας αλλά και την οικονομική δυσκολία των πολιτών να καλύψουν τις σχετικές δαπάνες υγείας ιδιωτικά.

Source: Eurostat (2018). Self-reported unmet need for medical care

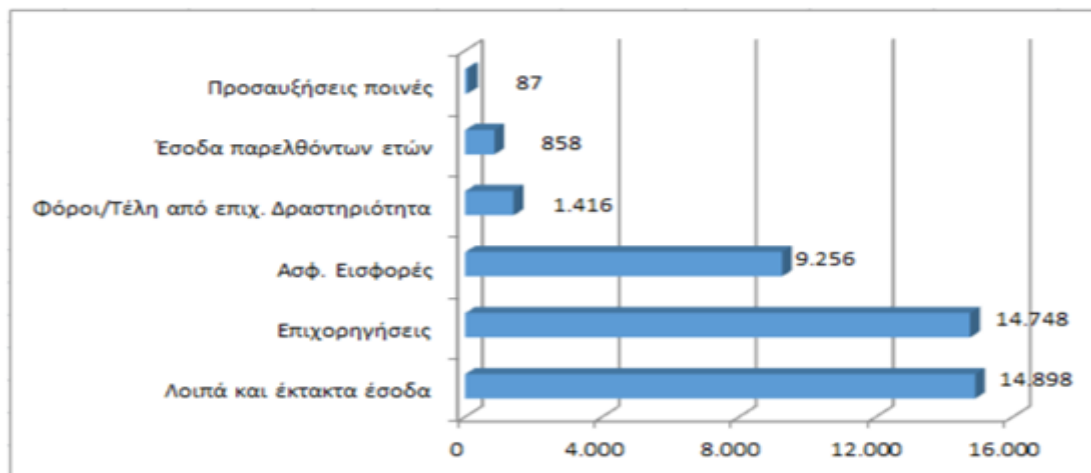
Πηγή : Eurostat, 2020

Διάγραμμα 2.28: Λόγοι ανεκπλήρωτης ανάγκης για Ιατρική Περίθαλψη

Σύμφωνα με πρόσφατες εκτιμήσεις του ΟΟΣΑ, την περίοδο 2008-13 ο ρυθμός αύξησης των δαπανών για υγειονομική περίθαλψη στην Ελλάδα παρουσίασε αρνητική μεταβολή -7,3% ετησίως (+0,7% στην ΕΕ), και από το 2013 μέχρι το 2019 η Ελλάδα αύξησε τις δαπάνες της για υγειονομική περίθαλψη κατά 0.4% ετησίως (3% στην ΕΕ). Στην Ελλάδα όπου υπάρχει υψηλό μερίδιο ιδιωτικής επιβάρυνσης και μικρό μερίδιο δημόσιας συμμετοχής, η όποια μείωση των εισοδημάτων (υποαπασχόληση, υψηλή ανεργία κλπ) αποκλείει σημαντικό αριθμό ασθενών/καταναλωτών από τις υπηρεσίες υγείας ή τους αναγκάζει να περιορίσουν άλλες δαπάνες διαβίωσης προκειμένου να καλυφθεί το κόστος της υγειονομικής περίθαλψης

Σχεδόν το 30% των εσόδων του ασφαλιστικού συστήματος προέρχεται από κρατική χρηματοδότηση (φορολογία ή δανεισμό), ενώ περίπου το 50% των συνταξιοδοτικών δαπανών καλύπτεται από κρατική χρηματοδότηση. Η συνεχής απορρόφηση πόρων έχει σημαντικές επιπτώσεις με επιβάρυνση του κόστους εργασίας (μισθολογικό κόστος) και αποθάρρυνση της απασχόλησης, περιορισμό των επενδύσεων, επιβάρυνση των δημόσιων οικονομικών και διεύρυνση του δημόσιου χρέους. Σύμφωνα με τα δημοσιευμένα οικονομικά στοιχεία που παρέχει ο ΕΦΚΑ, στις 31/12/2018 ο οργανισμός είχε πλεόνασμα 732 εκ. €, με τα έσοδα να είναι 41,3 δισ. € και τα έξοδα

40,5 δισ. €. Η κατανομή των εσόδων του ΕΦΚΑ όπως φαίνονται στο διάγραμμα 2.29. δείχνουν την μεγάλη εξάρτηση των εσόδων από την κρατική επιχορήγηση (14,7 δισ. €) σε σχέση με τις εισφορές των ασφαλισμένων (9,3 δισ. €).

Πηγή: ΕΦΚΑ 2018

Διάγραμμα 2.25: Κατανομή εσόδων ΕΦΚΑ, 2018 (σε εκατ. €)

Τα έσοδα του ΕΦΚΑ που προέρχονται από τις ασφαλιστικές εισφορές των ασφαλισμένων και των εργοδοτών, σύμφωνα με το και ν. 4670/2020, διαμορφώνονται σύμφωνα με το πίνακα 2.11.

Πίνακας 2.11 : Κλάδοι ασφάλισης και ποσοστά εισφορών, με βάση τον ν. 4670/2020

ΚΛΑΔΟΙ ΑΣΦΑΛΙΣΗΣ - ΠΟΣΟΣΤΑ ΕΙΣΦΟΡΩΝ			
Κλάδοι	Εισφορές Εργοδοτών %	Εισφορές Εργαζομένων %	Σύνολο %
Σύνταξης	13,33	6,67	20,00
Υγειονομικής περίθαλψης	4,55	2,55	7,10
Επικουρικής ασφάλισης	3,25	3,25	6,50
Άλλες εισφορές (ανεργία κλπ)	3,20	2,86	6,06
Σύνολο	24,33	15,33	39,66

Πηγή ΕΦΚΑ. Ίδιοι Υπολογισμοί

Σύμφωνα με το Ν. 4670/2020 από το 2020 οι εισφορές των ελεύθερων επαγγελματιών και αυτοαπασχολούμενων ταξινομούνται σε έξι (6) κατηγορίες κοινωνικής ασφάλισης (INE, 2020), με ελεύθερη επιλογή κατηγορίας εισφορών (πίνακας 2.12).

Πίνακας 2.12 : Κατηγορίες και ποσά εισφορών ελευθέρων επαγγελματιών και αυτοαπασχολούμενων βάσει του Ν. 4670/2020

Κατηγορία εισφορών	Κύρια σύνταξη	Ασφάλιση υγειονομικής περιθαλψης σε γρήμα	Ασφάλιση υγειονομικής περιθαλψης σε είδος	Ανεργία	Σύνολο
< 5 έτη επαγγελματικής δραστηριότητας	93	3	30	10	136
1 ^η κατηγορία	155	5	50	10	220
2 ^η κατηγορία	186	6	60	10	262
3 ^η κατηγορία	236	6	60	10	312
4 ^η κατηγορία	297	6	60	10	373
5 ^η κατηγορία	369	6	60	10	445
6 ^η κατηγορία	500	6	60	10	576

Πηγή: ΕΦΚΑ

Ο ΕΦΚΑ έχει αναλάβει μέσω του Κέντρου Είσπραξης Ασφαλιστικών Οφειλών (ΚΕΑΟ) την είσπραξη των ληξιπρόθεσμων ασφαλιστικών οφειλών των Οργανισμών Κοινωνικής Ασφάλισης, τη διαχείριση του Ενιαίου Ηλεκτρονικού Μητρώου Οφειλετών, την παρακολούθηση των οφειλετών, τον σχεδιασμό και την εκτέλεση δράσεων και ενεργειών για την επίτευξη των παραπάνω στόχων (ΕΦΚΑ, 2020). Σύμφωνα με τα στατιστικά στοιχεία του ΕΦΚΑ, οι συνολικές οφειλές το 2018 ανήλθαν σε 34,7 δισ. €, και οι οφειλέτες σε 1,4 εκ. (ΕΦΚΑ, Δεκέμβριος 2018)

Συμπερασματικά το ασφαλιστικό σύστημα βελτιώνει σημαντικά το επίπεδο ευημερίας του πληθυσμού ενώ οι συντάξεις συμβάλλουν στη μείωση του ποσοστού φτώχειας κατά 25,4%, και όλα τα υπόλοιπα κοινωνικά επιδόματα κατά 4,9% (Ν. Κανελλόπουλος Ν. και Χολέζας Ι., 2015). Η μείωση της κρατικής επιχορήγησης του ασφαλιστικού σε συνδυασμό με το δημογραφικό αποτελούν το μείζον πρόβλημα της επιβίωσης της κοινωνικής ασφάλισης στην Ελλάδα.

2.5 Ανακεφαλαίωση

Στο κεφάλαιο αυτό έγινε μια ανάλυση του δημογραφικού, των δημόσιων οικονομικών καθώς και περιγράφηκε το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης στην Ελλάδα.

Η οικονομική κρίση και τα μνημόνια διαμόρφωσαν την κοινωνικοοικονομική κατάσταση της χώρας και επιβάρυναν το δημογραφικό πρόβλημα το οποίο με την σειρά του όπως θα αναλυθεί στην συνέχεια επέδρασε αρνητικά στα δημόσια οικονομικά.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3. Ο ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

3.1 Εισαγωγή

Αξιοσημείωτες είναι οι αρνητικές αλλαγές τόσο στην κοινωνία όσο και στην οικονομία την τελευταία εικοσαετία και κυρίως από την έναρξη της παγκόσμιας αλλά και της εγχώριας οικονομικής κρίσης. Το ελληνικό πρόγραμμα διάσωσης, που επιβλήθηκε αναγκαστικά από το 2010 μέχρι και το 2018 και τα "λάθη" που έγιναν όπως αποδέχθηκε το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο, οδήγησαν στην αύξηση της εισοδηματικής ανισότητας, της φτώχειας, του κοινωνικού αποκλεισμού και της δημογραφικής γήρανσης του πληθυσμού. Οι συνεχείς φορολογικές επιβαρύνσεις, πέραν του ανώτατου ανεκτού ορίου από την κοινωνία, και η μη επέκταση των δημοσίων δαπανών εξέτιναν την ύφεση, και αύξησαν την ανεργία και τις μεταναστευτικές εκροές προς το εξωτερικό. Ο λιγότερος πληθυσμός επωμίστηκε το βάρος της οικονομικής κρίσης με ανεπαρκείς πολιτικές απέναντι σε χρόνιες παθολογίες του συστήματος καθιστώντας τον άνθρωπο λιγότερο σημαντικό από το χρήμα κάτι όχι σπάνιο μιας και το είχε εντοπίσει αρκετά χρόνια πριν ο A. Marshall (1842 –1924) λέγοντας ότι *"Ο άνθρωπος θα πρέπει να είναι το ίδιο σημαντικός όσο το χρήμα, και πρέπει να υπάρχει έμφαση στην ανθρώπινη ευημερία, αντί απλά στην ευημερία"*.

Οι δημοσιονομικοί περιορισμοί επιβάρυναν την οικονομική κατάσταση των νοικοκυριών με επιπλέον αρνητική επίδραση στην γονιμότητα, στον δείκτη εξάρτησης και κυρίως στη γήρανση του πληθυσμού καθιστώντας το δημογραφικό την νέα απειλή για τα δημόσια οικονομικά.

3.2 Οι συνέπειες της οικονομικής κρίσης στα νοικοκυριά

Με την ένταξη της Ελλάδας στο ευρώ το 2001, η εθνική νομισματική πολιτική αντικαταστάθηκε από την ενιαία ευρωπαϊκή νομισματική πολιτική της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (ΕΚΤ). Οι καλύτεροι όροι χρηματοδότησης της Ελλάδας από το 1998 και η υιοθέτηση του ευρώ, οδήγησαν σε ισχυρή ανάπτυξη περιορίζοντας το κόστος νέου δανεισμού και διευκολύνοντας την αύξηση των δημοσίων επενδύσεων και της δημόσιας κατανάλωσης με παράλληλη αύξηση των εισοδημάτων και την πιστωτική επέκταση των νοικοκυριών.

Η αύξηση των εισοδημάτων συνοδεύτηκε με άνοδο του μοναδιαίου κόστους εργασίας, η οποία την περίοδο 2001-2007 έφτασε σωρευτικά το 8,3%, και οδήγησε σε

μείωση της ανταγωνιστικότητας. Ο τραπεζικός δανεισμός των νοικοκυριών, μεταξύ 2001-2007, από 10,4% τετραπλασιάστηκε στο 41,0% του ΑΕΠ. Η ραγδαία και ‘λανθάνουσα’ πιστωτική επέκταση αποτυπώθηκε αργότερα, στη διάρκεια των προγραμμάτων οικονομικής προσαρμογής, με την απότομη αύξηση των μη εξυπηρετούμενων δανείων (Ναυτεμπορική).

Οι καλύτεροι όροι χρηματοδότησης ενώ ευνόησαν την πραγματοποίηση παραγωγικών επενδύσεων παράλληλα ενίσχυσαν κυρίως τις μη παραγωγικές δημόσιες δαπάνες, καθώς και τον δανεισμό των νοικοκυριών αναβάλλοντας τις αναγκαίες διαρθρωτικές αλλαγές. Η ελληνική οικονομία δεν κατάφερε να ενισχύσει την ανταγωνιστικότητά της και να αξιοποιήσει τα όποια πλεονεκτήματα της ενιαίας αγοράς και του κοινού νομίσματος και με την εκδήλωση της παγκόσμιας χρηματοπιστωτικής κρίσης βρέθηκε με σημαντικές ανισορροπίες στο δημοσιονομικό και το εξωτερικό ισοζύγιο της (Ναυτεμπορική).

Το 2009 η παγκόσμια οικονομία κατέγραψε αρνητικό ρυθμό ανάπτυξης, για πρώτη φορά στη μεταπολεμική περίοδο, καθώς οι περισσότερες προηγμένες οικονομίες εισήλθαν σε βαθιά ύφεση. Οι εξελίξεις αυτές προκάλεσαν τη μεγαλύτερη οικονομική ύφεση από τη δεκαετία του 1930 και σοβαρή δημοσιονομική επιδείνωση στις περισσότερες χώρες (ΤΤΕ, 2014: 27).

Η οικονομική αναταραχή και η αυστηρή δημοσιονομική εποπτεία λόγω του δημόσιου χρέους είχαν κοινωνικό αντίκτυπο και επέφεραν αυξημένη ανεργία, μειώσεις μισθών, συντάξεων και διακοπή των δώρων σε δημοσίους υπαλλήλους και συνταξιούχους. Στο πίνακα 3.1 φαίνονται οι μεταβολές της περιόδου 2008-2018 όσον αφορά τους μισθούς, την ανεργία, τη φτώχεια και την ανισότητα.

Πίνακας 3.1 : Μέσος Μισθός, Ανεργία, Φτώχεια, Ανισότητα 2008-2018

	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Μέσος ετήσιος καθαρός μισθός (€)	21.232	22.230	20.748	19.388	18.508	17.310	17.647	17.517	17.322	17.513	17.336
Ποσοστά ανεργίας (%)	7,8	9,7	12,7	17,9	24,5	27,5	26,5	25,0	23,5	21,5	19,3
Φτώχεια ή στα όρια της φτώχειας επί τοις εκατό (%) του πληθυσμού	28,1%	27,6% (-0,5%)	27,7% (+0,1%)	31% (+3,3%)	34,6% (+1,6%)	35,7% (+1,1%)	36% (+0,3%)	35,7% (-0,3%)	35,6% (-0,1%)	34,8% (-0,8%)	31,8% (-3,4%)
Ποσοστά σχετικής φτώχειας	19,7	20,1	21,4	23,1	23,1	22,1	21,4	21,2	20,2	18,5	17,9
Όριο φτώχειας (€)		598	549 (-8,2%)	476 (-13,3%)			384	375	380		410
Όριο φτώχειας 4-μελούς οικογένειας(€)		1256	1153	999			806	787	798		860
Ανισότητα στην κατανομή του εισοδήματος Συντελεστής Τζίνι (%)	33,1	33,6	34,1	34,8	36,2	36,1	35,8	36,0	34,3	33,70	33,20

Πηγή : ΕΛΣΤΑΤ, Ίδιοι υπολογισμοί

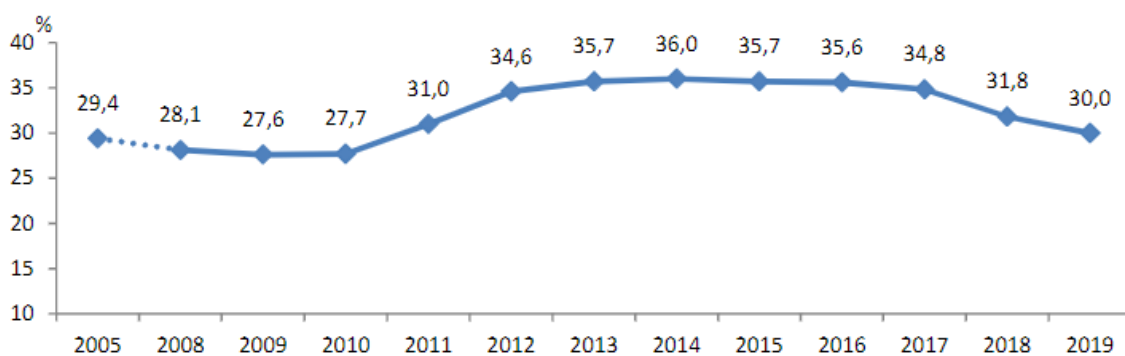
Από το 2009 έως το 2018 έντονη είναι η μείωση του ετήσιου καθαρού μισθού (-18,35%) και αύξηση των ποσοστών ανεργίας κατά 11,5 ποσοστιαίες μονάδες (+247%). Η μείωση της καταναλωτικής εμπιστοσύνης και η επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης των νοικοκυριών είχε αποτέλεσμα τη μείωση του ΑΕΠ κατά 22%.

Πηγή : IMF, WEO database

Διάγραμμα 3.1 : Πραγματικό ΑΕΠ της Ελλάδας (εκατ. €)

Την συγκεκριμένη περίοδο είναι σημαντική η μείωση του καθαρού πλούτου¹³ και του εισοδήματος των νοικοκυριών και ειδικότερα των ασθενέστερων οικονομικά. Το 2008 κάτω από το όριο της φτώχειας¹⁴, (6.879 ευρώ ανά άτομο) ή στα όρια της φτώχειας κατατασσόταν το 28,1% του πληθυσμού ενώ το 2015 κάτω από το όριο της φτώχειας, παρά την μείωση του ορίου φτώχειας (4.512 ευρώ ανά άτομο), λόγω της μείωσης του ΑΕΠ και του μέσου εισοδήματος, στα όρια της φτώχειας κατατασσόταν το 35,7% του πληθυσμού (διάγραμμα 3.2).

Πηγή : ΕΛΣΤΑΤ, 2020

Διάγραμμα 3.2: Ποσοστό πληθυσμού σε κίνδυνο φτώχειας ή σε κοινωνικό αποκλεισμό: 2005, 2008 – 2019

Ενώ η στατιστική φτώχεια παραμένει σχετικά σταθερή επειδή μειώθηκε το όριο φτώχειας, ο πληθυσμός που βρίσκεται στα όρια της φτώχειας και κάτω αυξήθηκε. Αν αφαιρεθούν τα τυχόν επιδόματα που λαμβάνονται (ανεργίας, αναπηρίας, μητρότητας, συντάξεις κλπ). και μετρηθεί μόνο το εισόδημα από εργασία, τότε σύμφωνα με την ΕΛΣΤΑΤ η φτώχεια θα έπληττε το 52,2% του πληθυσμού.

Το επίπεδο οικονομικής ευημερίας της χώρας την περίοδο 2008-2014, χειροτέρευσε και το καθαρό διαθέσιμο εθνικό εισόδημα μειώθηκε κατά 27%, η τελική καταναλωτική δαπάνη των νοικοκυριών μειώθηκε κατά 19%, η εθνική αποταμίευση ως ποσοστό του ΑΕΠ σημείωσε περαιτέρω μείωση από -6% σε -9,5% και τα νοικοκυριά απώλεσαν περί το 40% του καθαρού συνολικού πλούτου τους (ΤΤΕ, οικονομικό δελτίο, 2017). Εν μέσω μεταρρυθμίσεων στην αγορά εργασίας και στη κοινωνική ασφάλιση, οι μεταβολές που υπέστησαν τα νοικοκυριά όσον αφορά το καθαρό πλούτο, το εισόδημα

¹³ Καθαρός πλούτος είναι η αξία ακινήτων, οι κινητές αξίες και τα ρευστά διαθέσιμα.

¹⁴ Το «όριο φτώχειας» ορίζεται ως το 60% του κατά κεφαλήν εισοδήματος για ένα άτομο. Σε μια τετραμελή οικογένεια μόνο ένας ενήλικος υπολογίζεται με συντελεστή 1 και οι υπόλοιποι ενήλικοι υπολογίζονται με συντελεστή 0,5 και οι ανήλικοι με 0,3. Δηλαδή, το όριο φτώχειας για μια τετραμελή οικογένεια είναι, όριο φτώχειας x (1 + 0,5 + 0,3 + 0,3).

και τη κατανάλωση ήταν σημαντικές και αποτυπώθηκαν με τις έρευνες για τα Οικονομικά και την Κατανάλωση των Νοικοκυριών¹⁵ (*Household Finance and Consumption Survey HFCS*), που έγιναν στην Ελλάδα το 2014 (1^ο κύμα) και το 2019 (2^ο κύμα).

Πίνακας 3.2 : Κατανομή του καθαρού πλούτου των νοικοκυριών του 1ου και 2ου κύματος της έρευνας HFCS.

Εκατοστημόρια	1ο κύμα 2009	2ο κύμα 2014	Ποσοστό μεταβολής (%)	t-stat σύγκρισης εκατοστημορίων
	Καθαρός πλούτος νοικοκυριού (σε ευρώ)	Καθαρός πλούτος νοικοκυριού (σε ευρώ)		
P ₁₀	2.011	588	-70,8	-2,2**
P ₂₀	15.947	6.967	-56,3	-3,1***
P ₃₀	51.763	29.369	-43,3	-5,1***
P ₄₀	78.474	49.238	-37,3	-7,0***
P ₅₀	108.649	65.030	-40,1	-7,9***
P ₆₀	138.356	85.266	-38,4	-6,9***
P ₇₀	177.281	110.384	-37,8	-6,8***
P ₈₀	234.985	151.513	-35,5	-6,7***
P ₉₀	353.573	238.900	-32,4	-4,3***

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων του 1ου και του 2ου κύματος της έρευνας HFCS της Τράπεζας της Ελλάδος.

Σημείωση: Ορίζουμε ως P_k εκατοστημόριο την τιμή για την οποία έως και k% των παρατηρήσεων είναι μικρότερο του P_k και έως και (100-k)% των παρατηρήσεων είναι μεγαλύτερο από το P_k.

***, **, * στατιστικά σημαντική μεταβολή σε επίπεδο σημαντικότητας 1%, 5% και 10% αντίστοιχα.

Παρατηρείται, ότι ο καθαρός πλούτος των νοικοκυριών μειώθηκε σημαντικά την περίοδο της κρίσης και η διάμεσος του καθαρού πλούτου των νοικοκυριών (P₅₀), από 108.649 ευρώ το 2009, μειώθηκε σε 65.030 ευρώ το 2014, δηλαδή μειώθηκε κατά 40%. Η μείωση του καθαρού πλούτου των νοικοκυριών σημαίνει μείωση στα περιουσιακά στοιχεία και τα δάνειά τους. Τα πλουσιότερα νοικοκυριά έχουν την μεγαλύτερη μείωση

¹⁵ Διεξήχθησαν δυο κύματα έρευνας για την οικονομική κατάσταση των νοικοκυριών (*Household Finance and Consumption Survey-HFCS*). Το πρώτο κύμα της HFCS διεξήχθη για την Ελλάδα το 2009 με δείγμα 2.971 νοικοκυριά, και το δεύτερο κύμα το 2014 με δείγμα 3.003 νοικοκυριά. Παρέχει πληροφόρηση για τα περιουσιακά στοιχεία, τα δάνεια και τον καθαρό πλούτο των νοικοκυριών καθώς και για το εισόδημα και την κατανάλωσή τους.

Ειδικότερα, το δίκτυο ερευνητών που διεξάγει την έρευνα, ασχολείται μεταξύ άλλων και με ερωτήματα όπως η επίδραση του πλούτου των νοικοκυριών στην κατανάλωση του κάθε νοικοκυριού, τη σχέση μεταξύ τιμών ακινήτων και δανεισμού του νοικοκυριού και την πρόσβαση σε δανεισμό του νοικοκυριού. Τα διάφορα αποτελέσματα χρησιμοποιούνται κατόπιν, μεταξύ άλλων, στο πλαίσιο της άσκησης νομισματικής πολιτικής (*European Central Bank, 2018*)

Τα αποτελέσματα της έρευνας αυτής μπορούν να χρησιμοποιηθούν και για τη μελέτη των κοινωνικών ανισοτήτων, επιτρέποντας διαχρονικές και διακρατικές συγκρίσεις. Η μελέτη των ανισοτήτων έχει ιδιαίτερο ρόλο στην κατανόηση και ανάλυση των κοινωνικών φαινομένων, όπως της φτώχειας και του κοινωνικού αποκλεισμού. Επίσης, η διαπίστωση του βαθμού και της εξέλιξης των ανισοτήτων συντελεί στην εξεύρεση τρόπων και μέτρων για την (μερική) αντιμετώπισή του φαινομένου.

καθαρού πλούτου σε απόλυτες τιμές αλλά την μικρότερη ποσοστιαία μεταβολή. Τα ασθενέστερα οικονομικά νοικοκυριά. (10% των οικονομικά ασθενέστερων νοικοκυριών) απώλεσαν το 71% του καθαρού πλούτου όπου από 2.011 ευρώ το 2009, μειώθηκε σε 588 ευρώ το 2014. Η μεταβολή και η κατανομή του ετήσιου μικτού εισοδήματος¹⁶ των νοικοκυριών φαίνεται στον πίνακα 3.3.

Πίνακας 3.3 : Κατανομή του ετήσιου μικτού εισοδήματος των νοικοκυριών των δύο κυμάτων της έρευνας HFCS.

Εκατοστημότητα	1ο κύμα 2009	2ο κύμα 2014	Ποσοστό μεταβολής (%)	t-stat σύγκρισης εκατοστημορίων
	Ετήσιο εισόδημα νοικοκυριού (σε ευρώ)	Ετήσιο εισόδημα νοικοκυριού (σε ευρώ)		
P ₁₀	7.758	6.569	-15,3	-2,4**
P ₂₀	11.729	9.924	-15,4	-6,7 ***
P ₃₀	15.533	12.207	-21,4	-6,7***
P ₄₀	19.179	15.003	-21,8	-7,0***
P ₅₀	23.492	17.465	-25,7	-8,5***
P ₆₀	28.453	20.312	-28,6	-8,6***
P ₇₀	34.209	24.336	-28,9	-8,2***
P ₈₀	42.259	30.454	-27,9	-8,0***
P ₉₀	56.865	39.737	-30,1	-7,9***

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων του 1ου και του 2ου κύματος της έρευνας HFCS της Τράπεζας της Ελλάδος.

Σημείωση: Ορίζουμε ως P_k εκατοστημότητα την τιμή για την οποία έως και k% των παρατηρήσεων είναι μικρότερο του P_k και έως και (100-k)% των παρατηρήσεων είναι μεγαλύτερο από το P_k.

***, **, * στατιστικά σημαντική μεταβολή σε επίπεδο σημαντικότητας 1%, 5% και 10% αντίστοιχα.

Τα πλουσιότερα νοικοκυριά υπέστησαν τις μεγαλύτερες μειώσεις στο εισόδημα, τόσο σε απόλυτα μεγέθη όσο και σε ποσοστιαία. Σύμφωνα με τον Χαραλαμπίδη (ΤΤΕ, 2017) η μείωση του μικτού εισοδήματος των νοικοκυριών οφείλεται πιθανότατα στη μείωση των εισοδημάτων από την εργασία και κυρίως από τη μισθωτή απασχόληση, σε συνδυασμό με την περιστολή των επιδομάτων, ως απόρροια της δημοσιονομικής προσαρμογής της χώρας την περίοδο της κρίσης.

Η μείωση του εισοδήματος των νοικοκυριών και η αυξημένη ανεργία είχαν αρνητική επίδραση στην κατανάλωση. Από τα παρεχόμενα στοιχεία κατανάλωσης των

¹⁶ Το συνολικό ετήσιο μικτό εισόδημα του νοικοκυριού προκύπτει από το εισόδημα από εργασία και από πηγές εισοδήματος που δεν σχετίζονται με την εργασία..

Το εισόδημα από εργασία είναι το άθροισμα του εισοδήματος από μισθωτή εργασία και του εισοδήματος από αυτοαπασχόληση.

Το εισόδημα από πηγές που δεν σχετίζονται με την εργασία προκύπτει εάν αθροίσουμε το εισόδημα από συντάξεις, από κοινωνικές μεταβιβάσεις, από ιδιωτικές μεταβιβάσεις, από ενοίκια ακίνητης περιουσίας, από συμμετοχή σε εταιρίες μη εισηγμένες στο χρηματιστήριο και από επενδύσεις (μερίσματα μετοχών, τοκομερίδια ομολόγων, τόκοι καταθέσεων κ.λπ.).

ελληνικών νοικοκυριών των δύο κυμάτων της έρευνας HFCS¹⁷, συμπεραίνεται μια μείωση την περίοδο της κρίσης, όπου το διάμεσο ύψος της ετήσιας κατανάλωσης τροφίμων μειώθηκε από 6.520 ευρώ το 2009, σε 4.764 ευρώ το 2014, δηλαδή μειώθηκε κατά -27% (πίνακας 3.4). Σε όλη την κατανομή παρατηρείται μείωση της συνολικής ετήσιας κατανάλωσης τροφίμων των νοικοκυριών. Στο 10% των νοικοκυριών με τη χαμηλότερη κατανάλωση τροφίμων ετησίως, παρατηρείται μείωση κατά 29% ενώ στο 10% των νοικοκυριών με την υψηλότερη κατανάλωση τροφίμων ετησίως, παρατηρείται μείωση κατά 36% την περίοδο 2009-2014.

Πίνακας 3.4 : Κατανομή της συνολικής ετήσιας κατανάλωσης τροφίμων των νοικοκυριών των δύο κυμάτων της έρευνας HFCS.

Εκατοστημόρια	1ο κύμα 2009	2ο κύμα 2014	Ποσοστό μεταβολής (%)	t-stat σύγκρισης εκατοστημορίων
	Ετήσια κατανάλωση τροφίμων (σε ευρώ)	Ετήσια κατανάλωση τροφίμων (σε ευρώ)		
P ₁₀	3.144	2.223	-29,3	-5,5***
P ₂₀	4.202	2.937	-30,1	-6,4***
P ₃₀	5.089	3.567	-29,9	-16,3***
P ₄₀	5.743	4.145	-27,8	-11,9***
P ₅₀	6.520	4.764	-26,9	-7,3***
P ₆₀	7.644	5.363	-29,8	-17,0***
P ₇₀	8.865	5.958	-32,8	-9,8***
P ₈₀	10.089	6.598	-34,6	-8,2***
P ₉₀	12.700	8.144	-35,9	-10,2***

Πηγή: Επεξεργασία στοιχείων του 1ου και του 2ου κύματος της έρευνας HFCS της Τράπεζας της Ελλάδος.

Σημείωση: Ορίζουμε ως P_k εκατοστημόριο την τιμή για την οποία έως και k% των παρατηρήσεων είναι μικρότερο του P_k και έως και (100-k)% των παρατηρήσεων είναι μεγαλύτερο από το P_k.

***, **, * στατιστικά σημαντική μεταβολή σε επίπεδο σημαντικότητας 1%, 5% και 10% αντίστοιχα.

Οι καταθέσεις ιδιωτών, οι οποίες αποτελούσαν το 88,1% το 2014 και 80,7% το 2009 του συνόλου του χρηματοοικονομικού πλούτου των νοικοκυριών, από 237,5 δισ. ευρώ το Δεκέμβριο του 2009 μειώθηκαν σε 160,3 δισ. ευρώ το Δεκέμβριο του 2014, μια μείωση κατά -32,5%. Το 2020 παρά την ύφεση, την αυξημένη φορολογία και τις αυξημένες ληξιπρόθεσμες οφειλές, οι αποταμιεύσεις των νοικοκυριών εμφάνισαν αύξηση για πρώτη φορά από το 2012, ως αποτέλεσμα των αναγκαστικών περιορισμών μετακίνησης και της καταναλωτικής αποστασιοποίησης. Παρόλη την αύξηση, το κενό σε αποταμιεύσεις που θα χρηματοδοτούσαν επενδύσεις, με βάση τα συμπεράσματα της έκθεσης της επιτροπής Πισσαρίδη από το 2010 έως το 2020, αγγίζει τα 125 δισ. ευρώ.

¹⁷ περιέχουν μόνο την κατανάλωση τροφίμων, και όχι την κατανάλωση καταναλωτικών αγαθών και υπηρεσιών, κοινής ωφέλειας.

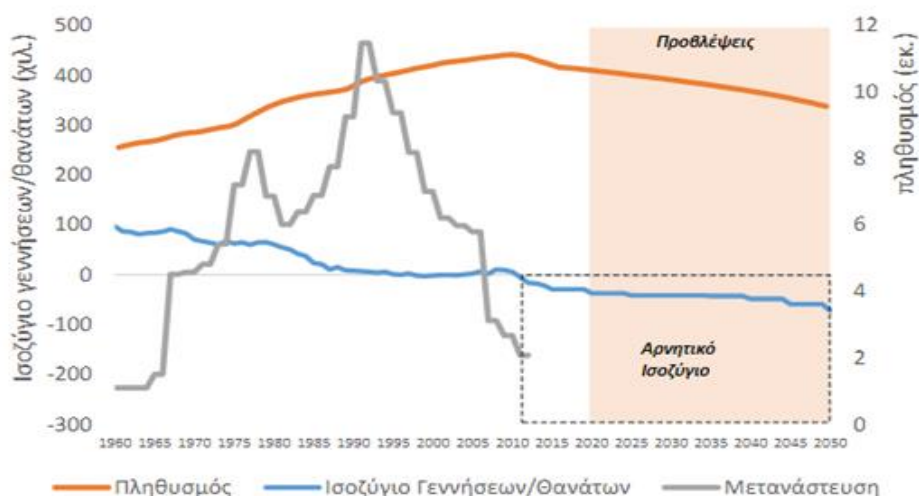
Η χώρα παρουσιάζει μια εύθραυστη ανάπτυξη από το 2019, με διαφορετικό αντίκρισμα στα νοικοκυριά, στο διαθέσιμο εισόδημα (στα μεσαία και τα κατώτερα άκρα της κλίμακας κατανομής του εισοδήματος), στην απασχόληση (όγκος και ποιότητα, άνεργοι), την δικαιοσύνη, την υγεία και την παιδία.

Στις αρνητικές επιπτώσεις της κρίσης της περιόδου 2008-2016, με συμβολή στη δημογραφική διαταραχή, συγκαταλέγεται η μετανάστευση των νέων. Εκτός από την μείωση της γονιμότητας και την αύξηση του προσδόκιμου ζωής ο παράγοντας μετανάστευση των νέων (διαρροή εγκεφάλων ή *brain drain*¹⁸) συνέβαλε στην γήρανση του πληθυσμού. Η αρνητική μεταναστευτική ροή από το 2008 έως το 2016 επιτάχυνε την γήρανση του πληθυσμού και συνέβαλε στην οικονομική επιβάρυνση των εσόδων του Κράτους. Σύμφωνα με μελέτη της τράπεζας της Ελλάδος, από τους 427.000 που έφυγαν από την Ελλάδα, το 86% αυτών ανήκε στην ηλικιακή εργασιμη ηλικία 15-64 ετών, το 51% από αυτούς στην αναπαραγωγική και παραγωγική ηλικιακή ομάδα των 25-44 ετών, και το 33% αυτών είναι πτυχιούχοι. Ενώ η μεταπολεμική μετανάστευση, λόγω της μεγάλης ανεργίας, είχε θετικό αντίκρισμα στην οικονομία με το μεταναστευτικό συνάλλαγμα να καλύπτει το εμπορικό έλλειμμα της Ελλάδας τροφοδοτώντας τις επενδύσεις, δεν συμβαίνει το ίδιο. Το νέο κύμα μετανάστευσης από το 2008 δεν στήριξε την οικονομία και της στέρησε επιστημονικό και εξειδικευμένο ανθρώπινο κεφάλαιο¹⁹, στο οποίο έχουν πραγματοποιηθεί μεγάλες δαπάνες σε χρόνο και σε χρήμα (εκπαίδευση κλπ).

---

¹⁸ Ενδεικτικό του μεγέθους και της έντασης της εξερχόμενης ροής είναι το γεγονός ότι στη διεθνή αρθρογραφία έχει επικρατήσει ο όρος *Greek brain drain*. Βλ. *Euronews*, 24.4.2014, *Der Spiegel*, 10.4.2013, *BBC News*, 29.5.2013, *The Economist*, 10.7.2015. (ΤτΕ, 2016, οικονομικό δελτίο 43)

¹⁹ Ως ανθρώπινο κεφάλαιο ορίζεται το σύνολο των γνώσεων, ικανοτήτων, δεξιοτήτων και της κατάρτισης που αποκτά ο άνθρωπος με σπουδές και επαγγελματική εμπειρία. Ποσοτικά μετρείται με την παρούσα αξία των προσδοκώμενων απολαβών σε όλη τη διάρκεια του κύκλου του εργασιακού βίου του ατόμου.

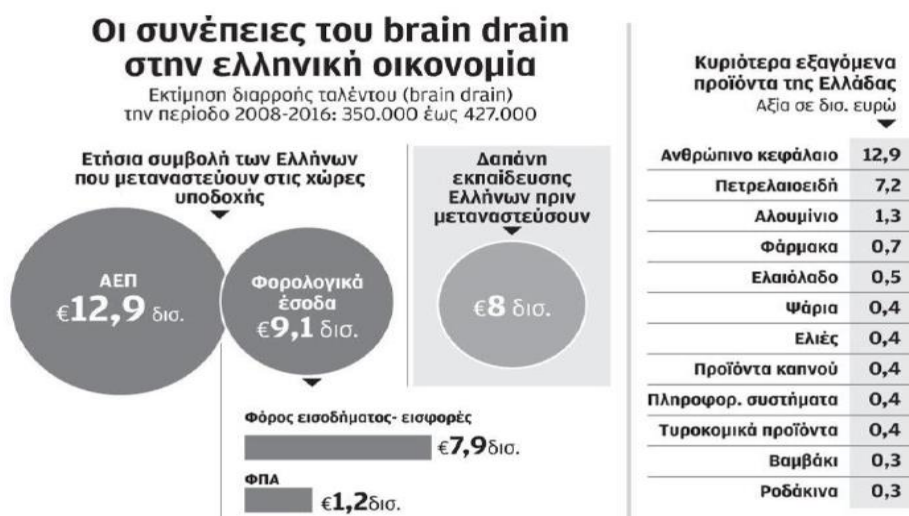

Πηγή : Παγκόσμια Τράπεζα

Διάγραμμα 3.3: Πληθυσμός, Μετανάστευση, Ισοζύγιο γεννήσεων-θανάτων. Ελλάδα 1960-2050

Το δημοσιονομικό κόστος λόγω της μη απόδοσης της δημόσιας επένδυσης που έχει γίνει για την εκπαίδευση όσων φεύγουν σύμφωνα με εκτιμήσεις είναι 34.037 ευρώ ανά άτομο για αποφοίτους τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Μελέτη της *Endeavor Greece* υπολογίζει ότι το κόστος της εκπαίδευσης των ελλήνων μεταναστών περί τα 8 δισ. ευρώ και το χαμένο ΑΕΠ εκτιμάται περί τα 12,9 δισ ευρώ ενώ κατά άλλους περί τα 25 δισ ευρώ. Τα χαμένα δημόσια έσοδα εκτιμούνται περί τα 9,1 δισ. ευρώ εκ των οποίων 7,9 δισ. ευρώ πρόκειται για έσοδα από φόρο εισοδήματος και εισφορές και τα υπόλοιπα 1,2 δισ. ευρώ για ΦΠΑ. Με απώλειες 12,9 δισ ευρώ το ανθρώπινο κεφάλαιο ήταν το κύριο εξαγόμενο προϊόν της Ελλάδας (Εικόνα 3.1).

Εικόνα 3.1 : Συνέπειες του brain drain στην Ελληνική Οικονομία

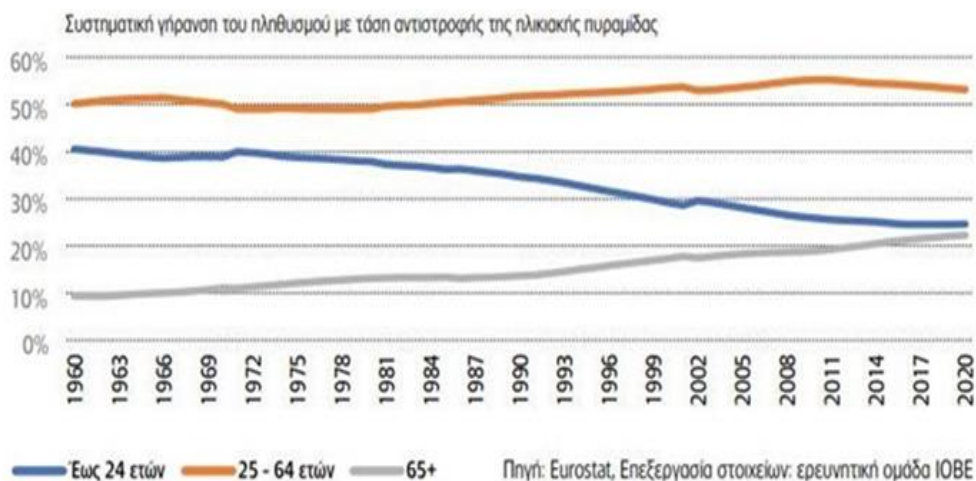

Πηγή: Endeavor Greece

Η επένδυση στην εκπαίδευση και τη διά βίου κατάρτιση αποτελούν έναν από τους βασικότερους προσδιοριστικούς παράγοντες της ανάπτυξης αλλά δεν επιφέρει τα αναμενόμενα όταν ένα κρίσιμο τμήμα του υψηλής ποιότητας εργατικού δυναμικού της εξέρχεται μονίμως από τη χώρα ενώ κάθε προσπάθεια περιορισμού της παρατηρούμενης έλλειψης συγκεκριμένων δεξιοτήτων (μέσω της βελτίωσης της εκπαίδευσης) καθίσταται μάταιη, εάν δεν συνοδεύεται από ισχυρά αντικίνητρα εξόδου . (ΤτΕ, 2016, οικονομικό δελτίο 43).

3.3 Η επίδραση των δημογραφικών μεταβολών στα δημόσια οικονομικά

Η οικονομική κρίση επιτάχυνε και επιδείνωσε το υπάρχον δημογραφικό πρόβλημα της χώρας με την δημογραφική κρίση να πλήττει την κοινωνία και την οικονομία. Η χαμηλή γονιμότητα, η αύξηση του προσδόκιμου ζωής και η αρνητική μετανάστευση, μετέβαλαν την ηλικιακή κατανομή του πληθυσμού (διάγραμμα 3.4) και επηρέασαν αυξητικά τον αριθμό των ηλικιωμένων ατόμων στο σύνολο του πληθυσμού δημιουργώντας μεταβολές και ανατροπές στη λειτουργία του εργασιακού και συνταξιοδοτικού συστήματος.

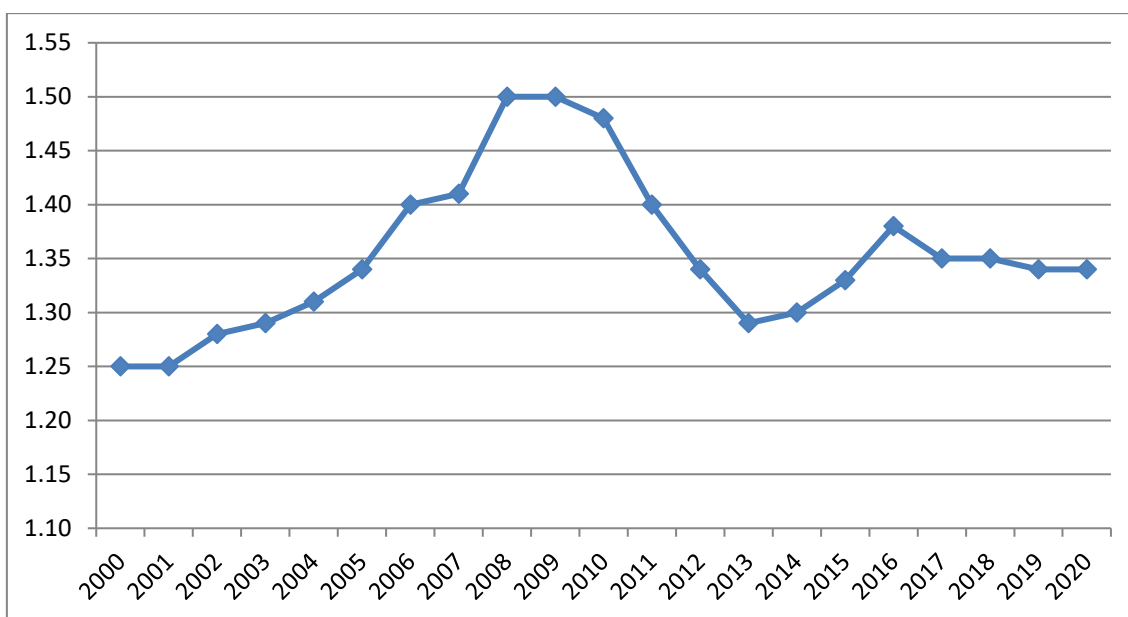
Διάγραμμα 3.4: Ηλικιακή κατανομή Ελληνικού πληθυσμού, 1960-2020

Δεδομένου ότι από το 2011 παρατηρείται συνεχώς αρνητικό φυσικό & μεταναστευτικό ισοζύγιο, από το 2030 και μετά αναμένεται η μείωση του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας να είναι πιο εμφανής. Η ανάγκη κάλυψης των αναγκών των ηλικιωμένων άνω των 65 ετών που θα αποτελούν το 24,6% του πληθυσμού της Ελλάδας, τόσο σε χρήμα όσο και σε υπηρεσίες θα είναι αυξημένες (ΟΟΣΑ). Παρόλα αυτά η στρατηγική της

νομισματικής πολιτικής της ΕΚΤ περιορίζεται σε απλή παρατήρηση της μείωσης του ενεργού πληθυσμού λόγω της συνεχιζόμενης γήρανσης και δεν έχει εφαρμόσει καμία αλλαγή επαναπροσδιορισμού της στρατηγικής της επί του προβλήματος.

Στις πρόσφατες εκθέσεις της ΤΤΕ αναφέρεται συνεχώς ότι η γήρανση θα υπονομεύσει ενδεχομένως τη βιωσιμότητα των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης, ενώ πλήθος πρόσφατων μελετών από ερευνητές και επίσημους οργανισμούς τη θεωρούν αναπόφευκτη.

Η μείωση του νεανικού πληθυσμού και η μεγάλη αύξηση του ποσοστού των άνω των 65 ετών το διάστημα 2000-2020 είναι εμφανής στις δημογραφικές πυραμίδες των ετών 2000 και 2020 (Διάγραμμα 2.4 και 2.5). Ο Δείκτης γονιμότητας στην Ελλάδα (διάγραμμα 3.5), από 1,25 το 2000 αυξήθηκε σε 1,5 το 2009, στην συνέχεια μειώθηκε σε 1,29 το 2013, και παραμένει σχετικά σταθερός στο χαμηλό επίπεδο του 1,34 το 2020 με προβλέψεις το 2050 να είναι 1,46.

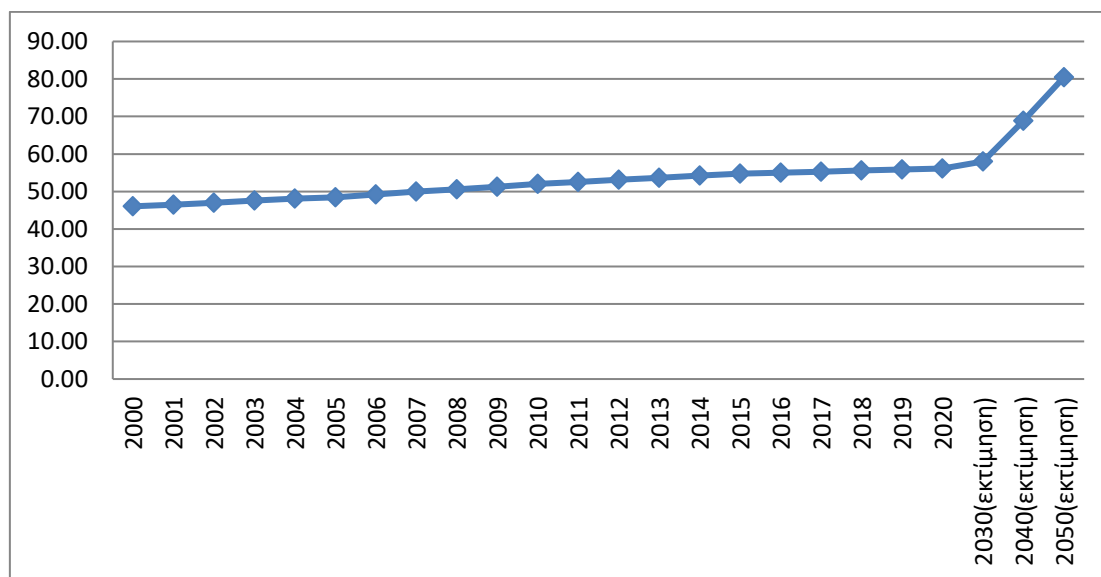
Πηγή : Παγκόσμια Τράπεζα, ίδιοι υπολογισμοί

Διάγραμμα 3.5: Δείκτης Γονιμότητας στην Ελλάδα, 2000-2020

Σύμφωνα με την μελέτη “*The Effect of Population Aging on Economic Growth, the Labor Force and Productivity*” του *National Bureau of Economic Research* (ΗΠΑ) έχει προκύψει ότι η μείωση του ρυθμού γονιμότητας και η ταυτόχρονη αύξηση του πληθυσμού άνω των 60 ετών κατά 10%, μειώνει τον ρυθμό αύξησης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ κατά 5,5%. Χρησιμοποιώντας δεδομένα από 14 χώρες η έρευνα κατέληξε (με την μέθοδο της γραμμικής παλινδρόμησης μεταξύ δείκτη γονιμότητας και του κατά

κεφαλής ΑΕΠ), στη θετική συσχέτιση μεταξύ γονιμότητας και οικονομικής ανάπτυξης. Υπολογίστηκε ότι για κάθε αύξηση του δείκτη γονιμότητας κατά μία ποσοστιαία μονάδα, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ θα αυξηθεί κατά 2% περίπου. Για την Ελλάδα η άνοδος του δείκτη γονιμότητας κατά μία ποσοστιαία μονάδα θα είχε θετική επίπτωση στην οικονομία της τάξης του 1,6% και στο κατά κεφαλήν ΑΕΠ, κατά περίπου 2,4%. Μια αύξηση της γονιμότητας δεν έχει άμεσα θετικές επιπτώσεις στα δημόσια οικονομικά. Ενώ αρχικά θα αυξηθούν οι δαπάνες για τη δημόσια παιδική υγεία και παιδιά στην συνέχεια θα αυξηθεί ο πληθυσμός εργασίμης ηλικίας (ηλικίες 15–64 ετών) και οι δυνητικά εργαζόμενοι και τα έσοδα θα αυξηθούν (Godbout et al. (2012). Τα εμπειρικά αποτελέσματα των Χονδρογιάννης και Παπαπέτρου (2000) δείχνουν ότι υπάρχει μια μακροχρόνια σχέση μεταξύ γονιμότητας, αγοράς εργασίας και οικονομικής ανάπτυξης. Τα αποτελέσματα δείχνουν ότι μια ταυτόχρονη αύξηση της αναλογίας εξάρτησης των ηλικιωμένων και μείωση του ποσοστού γονιμότητας θα αυξήσουν το μέγεθος των συνολικών δαπανών, και θα μειώσουν τα συνολικά φορολογικά έσοδα.

Ο Δείκτης ηλικιακής εξάρτησης στην Ελλάδα (διάγραμμα 3.6), από 46,05% το 2000 αυξήθηκε στο 56,1% το 2020²⁰ και προβλέπεται να αυξηθεί σε έως και 80% το 2050 (διανέοσις). Μετά το 2011 ο δείκτης εξάρτησης αυξήθηκε ακόμη πιο γρήγορα, κάτι που πιθανώς σχετίζεται με την οικονομική κρίση (ΕΛΣΤΑΤ, 2019).

Πηγή : Παγκόσμια Τράπεζα, ίδιοι υπολογισμοί.

Διάγραμμα 3.6: Δείκτης ηλικιακής εξάρτησης, Ελλάδα 2000-2020

²⁰ Το 2020 η Ελλάδα με δείκτη εξάρτησης στο 56,1%, ήταν κοντά στο μέσο όρο των χωρών της ΕΕ28 (56%), και σημαίνει ότι για κάθε δυο άτομα ενεργού πληθυσμού αντιστοιχούσε ένα άτομο ανενεργού πληθυσμού,

Από τα εμπειρικά αποτελέσματα των *K. Karamanis* και *A. Hyz*, (2020) διαπιστώθηκε ότι μεταξύ του λόγου εξάρτησης και των κοινωνικών παροχών προς το ΑΕΠ υπάρχει θετική σχέση και μεταξύ του λόγου εξάρτησης και των κοινωνικών εισφορών προς ΑΕΠ αρνητική σχέση. Συμπεραίνεται ότι η αύξηση του λόγου εξάρτησης θα αυξήσει τις δαπάνες της Γενικής Κυβέρνησης για προστασία των ηλικιωμένων, της οικογένειας, των παιδιών, των ανέργων, και του κοινωνικού αποκλεισμού. Από την άλλη θα μειώσει τα έσοδα της γενικής Κυβέρνηση από τις υποχρεωτικές εισφορές που καταβάλλονται για το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης.

Την περίοδο 2000-2020, ο πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας (15-64 ετών), από 7,4 εκατ. συρρικνώθηκε στα 6,8 εκατ. (-543.876) και ο πληθυσμός ηλικίας 65 ετών και άνω, από 1,8 εκατ. αυξήθηκε στα 2,4 εκατ. (+606.946) (Πίνακας 3.5). Ο δείκτης εξάρτησης ηλικιωμένων αυξήθηκε κατά δέκα ποσοστιαίες μονάδες.

Πίνακας 3.5 : Δημογραφικοί δείκτες και κατανομή του πληθυσμού σε μεγάλες ηλικιακές ομάδες, Ελλάδα 2000-2020

Έτη	0-14	15-64	65+	Γονιμότητα	Δείκτης εξάρτησης συνολικός (%)	Δείκτης εξάρτησης ηλικιωμένων (%)	Δείκτης γήρανσης	Προσδόκιμο ζωής	0-14(%)	15-64(%)	65+(%)
2000	1.629.581	7.398.619	1.777.608	1,25	46,05	24,03	109,08	77,89	15,08	68,47	16,45
2001	1.619.969	7.415.408	1.826.755	1,25	46,48	24,63	112,76	78,39	14,91	68,27	16,82
2002	1.615.342	7.415.638	1.871.042	1,28	47,01	25,23	115,83	78,64	14,82	68,02	17,16
2003	1.614.737	7.404.147	1.909.185	1,29	47,59	25,79	118,24	78,84	14,78	67,75	17,47
2004	1.616.378	7.397.183	1.941.580	1,31	48,10	26,25	120,12	79,04	14,75	67,52	17,72
2005	1.618.266	7.400.877	1.968.170	1,34	48,46	26,59	121,62	79,24	14,73	67,36	17,91
2006	1.628.385	7.383.789	2.008.188	1,40	49,25	27,20	123,32	79,44	14,78	67,00	18,22
2007	1.641.432	7.368.441	2.038.600	1,41	49,94	27,67	124,20	79,44	14,86	66,69	18,45
2008	1.656.127	7.356.513	2.065.201	1,50	50,59	28,07	124,70	79,94	14,95	66,41	18,64
2009	1.668.694	7.343.262	2.095.061	1,50	51,25	28,53	125,55	80,19	15,02	66,11	18,86
2010	1.674.313	7.317.088	2.129.940	1,48	51,99	29,11	127,21	80,39	15,05	65,79	19,15
2011	1.671.338	7.279.540	2.154.021	1,40	52,55	29,59	128,88	80,73	15,05	65,55	19,40
2012	1.652.358	7.214.133	2.178.520	1,34	53,10	30,20	131,84	80,63	14,96	65,32	19,72
2013	1.624.733	7.136.265	2.204.213	1,29	53,65	30,89	135,67	81,29	14,82	65,08	20,10
2014	1.598.531	7.063.412	2.230.470	1,30	54,21	31,58	139,53	81,39	14,68	64,85	20,48
2015	1.575.504	6.992.363	2.253.017	1,33	54,75	32,22	143,00	81,04	14,56	64,62	20,82
2016	1.546.920	6.952.093	2.276.958	1,38	55,00	32,75	147,19	81,39	14,36	64,51	21,13
2017	1.527.681	6.925.566	2.301.432	1,35	55,29	33,23	150,65	81,29	14,20	64,40	21,40
2018	1.510.250	6.898.397	2.324.235	1,35	55,59	33,69	153,90	81,79	14,07	64,27	21,66
2019	1.489.935	6.879.174	2.352.473	1,34	55,86	34,20	157,89	81,64	13,90	64,16	21,94
2020	1.461.259	6.854.743	2.384.554	1,34	56,10	34,79	163,18	81,09	13,66	64,06	22,28

Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα, ίδιοι υπολογισμοί

Η μείωση του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας και των απασχολουμένων σε συνδυασμό με την αύξηση του ποσοστού των υποαπασχολουμένων, σύμφωνα με διάφορες μελέτες έχει δημοσιονομική επίπτωση με μείωση κρατικών εσόδων, μείωση εισφορών, αύξηση δαπανών, αύξηση του χρέους, μείωση ξένων επενδύσεων, παραγωγικότητας και οικονομικής ανάπτυξης. Τα κρατικά έσοδα έχουν υψηλή

εξάρτηση άνω του 90% από την φορολογία και την κατανάλωση ενώ τα έσοδα του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης έχουν υψηλή εξάρτηση από τις εισφορές, όπου με βάση τα ποσοστά του κοινωνικού προϋπολογισμού, υπολογίζεται περίπου στο 65% για τη χώρα μας με βάση τα στοιχεία του κοινωνικού προϋπολογισμού (Μ. Θεοδωρουλάκης και Β. Κουμαριανός, 2012).

Οι αυξημένες απαιτήσεις του ασφαλιστικού συστήματος και η μειωμένη αναλογία εργαζομένων προς ηλικιωμένους έχουν αποτέλεσμα την αύξηση των ελλειμμάτων (μειωμένες εισφορές και αυξημένες παροχές).

Πίνακας 3.6 : Αναλογία απασχολούμενων, υποαπασχολούμενων, ανέργων στον πληθυσμό ηλικίας 15 ετών και άνω στην Ελλάδα, 2000-2020

Έτη	Πληθυσμός 15+	Απασχολούμενοι	Υποαπασχολούμενοι	Απασχόληση (% του πληθυσμού, 15+)	Υποαπασχολούμενοι (% των απασχολούμενων)	Ανεργία (% του συνολικού εργατικού δυναμικού)
2000	9.176.227	4.258.412	806.969	46,41	18,95	11,25
2001	9.242.163	4.265.166	844.929	46,15	19,81	10,46
2002	9.286.680	4.330.936	851.029	46,64	19,65	9,97
2003	9.313.332	4.407.441	843.584	47,32	19,14	9,41
2004	9.338.763	4.438.434	867.270	47,53	19,54	10,31
2005	9.369.047	4.461.072	951.547	47,62	21,33	9,99
2006	9.391.977	4.536.043	992.033	48,30	21,87	9,01
2007	9.407.041	4.560.910	1.052.658	48,48	23,08	8,40
2008	9.421.714	4.604.297	1.089.377	48,87	23,66	7,76
2009	9.438.323	4.559.465	1.199.139	48,31	26,30	9,62
2010	9.447.028	4.411.762	1.072.499	46,70	24,31	12,71
2011	9.433.561	4.080.487	947.897	43,26	23,23	17,86
2012	9.392.653	3.713.949	890.234	39,54	23,97	24,44
2013	9.340.478	3.524.816	872.392	37,74	24,75	27,47
2014	9.293.882	3.540.969	942.252	38,10	26,61	26,49
2015	9.245.380	3.609.766	970.305	39,04	26,88	24,90
2016	9.229.051	3.679.992	956.798	39,87	26,00	23,54
2017	9.226.998	3.772.735	972.234	40,89	25,77	21,49
2018	9.222.632	3.862.438	999.599	41,88	25,88	19,29
2019	9.231.647	3.966.469	1.020.176	42,97	25,72	17,31
2020	9.239.297	3.943.979	1.289.287	42,69	32,69	16,30

Πηγή: Παγκόσμια Τράπεζα, ίδιοι υπολογισμοί

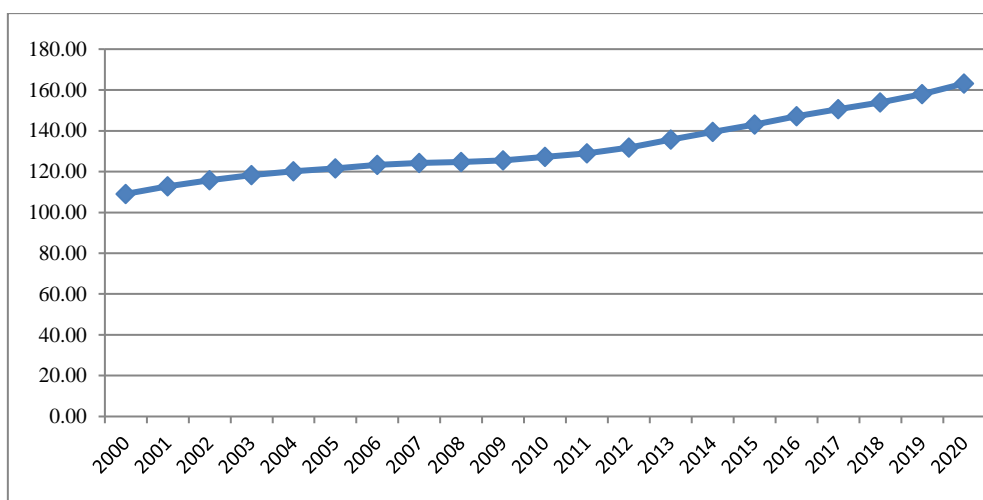
Οι απασχολούμενοι στην Ελλάδα την περίοδο 2008-2013 είχαν την μέγιστη μείωση κατά 1,08 εκατ. Την περίοδο 2000-2020 οι απασχολούμενοι μειώθηκαν κατά 314.000 και οι υποαπασχολούμενοι (στο σύνολο των απασχολούμενων), αυξήθηκαν κατά 482.000. Αν υπολογιστούν ως άνεργοι οι εργαζόμενοι που υποαπασχολούνται, ο επίσημος δείκτης ανεργίας θα ήταν στο 49%. Το 2020 εργαζόταν περίπου ένας στους τρεις, για την ακρίβεια 1: 2,7 ή το 37% του συνολικού πληθυσμού, όταν το 22,3% ήταν άνω των 65 ετών και το 13,7% ήταν ηλικίας 0-14 ετών. Σύμφωνα με τα επίσημα

στοιχεία του ΕΦΚΑ η αναλογία απασχολούμενοι προς συνταξιούχους ήταν 1,3:1 το 2018 ενώ λαμβάνοντας υπόψη ότι το 30% με 35% (περί τους 370.000) των μη μισθωτών (επαγγελματιών, αγροτών) αδυνατούσε να καταβάλλει εισφορές, τότε η πραγματική αναλογία απασχολούμενοι προς συνταξιούχους ήταν στο 1,1 προς 1. Δηλαδή αναλογούσε σχεδόν ένας εργαζόμενος σε ένα συνταξιούχο.

Η αύξηση του δείκτη εξάρτησης την τελευταία εικοσαετία αντιμετωπίστηκε με δημοσιονομικά μέτρα μείωσης των δαπανών και αύξησης των εσόδων και λαμβάνοντας υπ' όψιν το προσδόκιμο ζωής, αυξήθηκαν τα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης και έγινε μείωση των συντάξεων. Δηλαδή μειώθηκε ο συνταξιοδοτικός χρόνος και τα χρήματα των συνταξιούχων ενώ παράλληλα αυξήθηκαν τα εργάσιμα χρόνια (σύνταξη στα 67 ή 70) και το μισθολογικό κόστος (η μέση εισφορά).

Ο δείκτης γήρανσης σύμφωνα με μελέτες, επηρεάζει σημαντικά τις κοινωνικές παροχές και τις κοινωνικές εισφορές οι οποίες έχουν μεταξύ τους θετική σχέση. Επίσης υπάρχει θετική και στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ συνολικών κυβερνητικών εσόδων και δείκτη γήρανσης, δηλαδή αυξάνονται τα έσοδα της γενικής κυβέρνησης από τις υποχρεωτικές εισφορές που καταβάλλονται από τους ασφαλισμένους. Τα εμπειρικά αποτελέσματα των *K. Karamanis* και *A. Hyz*, (2020) δείχνουν ότι η αύξηση του δείκτη γήρανσης αυξάνει το δημόσιο χρέος προς το ΑΕΠ και αυτό συμβαίνει λόγω αύξησης του κόστους του δημόσιου συνταξιοδοτικού συστήματος και του κόστους υγείας. Ο δείκτης γήρανσης κατά την περίοδο 2000-2019 στην Ελλάδα, αυξήθηκε σημαντικά κατά περίπου 49 ποσοστιαίες μονάδες, από 109,1% το 2000 σε 157,9% (διάγραμμα 3.7) και το προσδόκιμο ζωής αυξήθηκε κατά 3,2 έτη.

Πηγή : Παγκόσμια Τράπεζα, ίδιοι υπολογισμοί

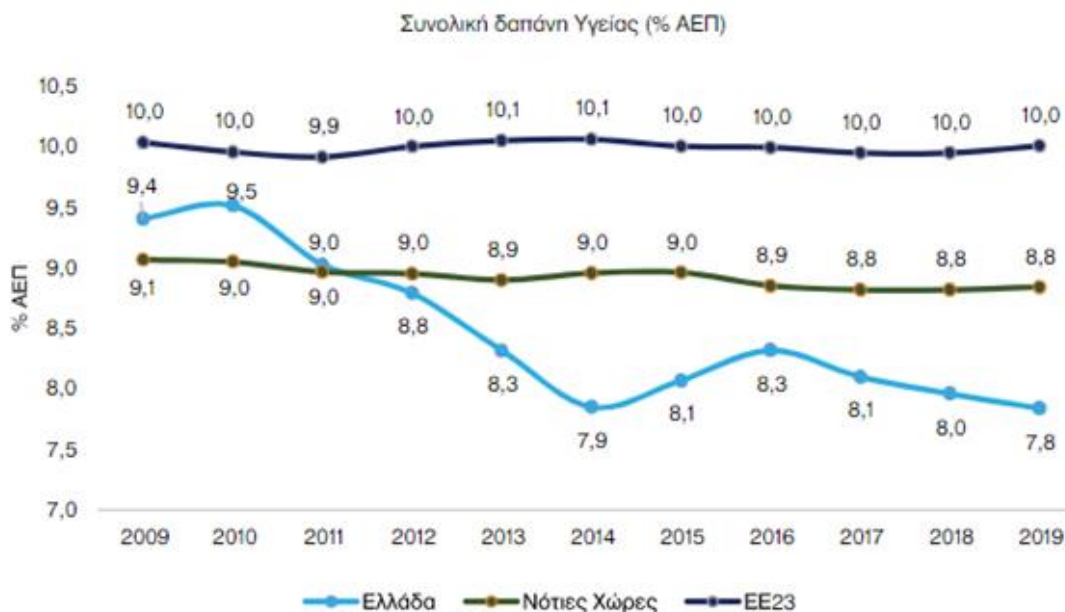
Διάγραμμα 3.7 : Δείκτης γήρανσης, Ελλάδα 2000-2020

Οι δημόσιες δαπάνες για το δημόσιο συνταξιοδοτικό σύστημα αυξήθηκαν από το 12,6% το 2000 στο 16% του ΑΕΠ το 2019 ενώ οι δημόσιες δαπάνες για το σύστημα υγείας αυξήθηκαν ελάχιστα από το 4,5% στο 4,7% του ΑΕΠ. (Πίνακας 3.7). Οι συνολικές δαπάνες υγείας στην Ελλάδα αυξήθηκαν από το 2000 έως το 2010 και υποχώρησαν στην συνέχεια έως το 2019 κατά -33,7% (+1,7% στις Νότιες χώρες, +17,0% στην ΕΕ), στα €14,4 δις. ή 7,8% του ΑΕΠ. Το συνολικό κόστος γήρανσης στην Ελλάδα το 2019 ήταν στο 23.6% του ΑΕΠ (*ageing report*, 2021).

Πίνακας 3.8 : Δαπάνες συνταξιοδοτικές και υγείας, Ελλάδα, 2000-2019

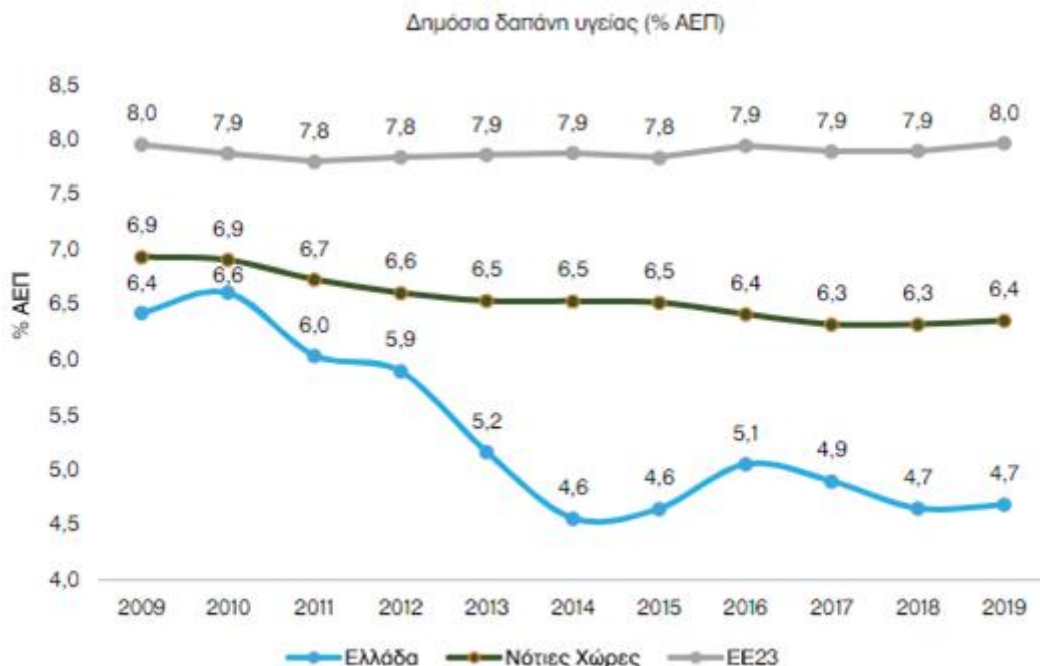
	Συνολικές δημόσιες δαπάνες (% ΑΕΠ)	Δημόσιες συντάξεις (% ΑΕΠ)	Συνολικές δαπάνες για την υγεία (% του ΑΕΠ)	Δαπάνες υγείας κρατικές (% ΑΕΠ)	Δαπάνες υγείας Ιδιωτικές (% ΑΕΠ)	Ιδιωτικές δαπάνες υγείας (% των δαπανών υγείας)
2000	46,7	12,6	7,24	4,5	2,78	38,37
2001	45,4	11,1	7,99	5,0	2,94	36,79
2002	45,1	11,2	8,23	5,0	3,26	39,54
2003	44,7	11,0	8,45	5,1	3,39	40,14
2004	45,5	11,1	8,09	4,7	3,35	41,37
2005	44,6	12,0	8,56	5,2	3,35	39,17
2006	45,4	12,0	8,26	5,1	3,17	38,39
2007	47,5	12,3	8,40	5,3	3,08	36,66
2008	50,6	13,7	8,83	5,8	3,06	34,67
2009	54,0	14,5	9,41	6,4	2,98	31,68
2010	51,4	14,9	9,50	6,6	2,89	30,39
2011	55,1	16,7	9,00	6,0	3,00	33,33
2012	56,7	17,9	8,80	5,9	2,90	32,95
2013	62,8	16,8	8,37	5,2	3,17	37,85
2014	50,7	17,3	7,91	4,6	3,31	41,83
2015	54,1	17,8	8,07	4,6	3,47	42,99
2016	49,9	17,3	8,32	5,1	3,22	38,71
2017	48,5	16,8	8,10	4,9	3,20	39,53
2018	48,5	16,9	7,96	4,7	3,26	40,95
2019	47,9	16,0	7,84	4,7	3,14	40,03

Πηγή: Eurostat & Παγκόσμια Τράπεζα, 2022 ίδιοι υπολογισμοί

ΠΗΓΗ: Σύστημα Λογαριασμών Υγείας (ΣΛΥ) 2019, ΕΛΣΤΑΤ, 2021, Eurostat, OECD Health Statistics, 2020, επιδημιολογία στατικών ΙΟΘΕ. Νότιες Χώρες (Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία), ΕΕ-23: (μη διαθέσιμα στοιχεία για Βουλγαρία, Κροατία, Κύπρος, Ρουμανία και Μάλτα)

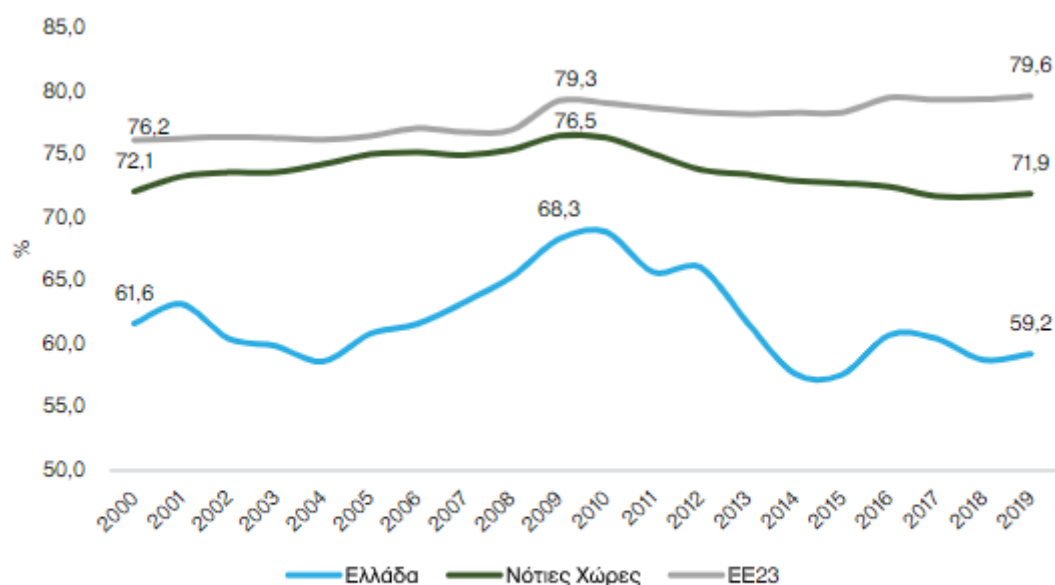
Διάγραμμα 3.8 : Συνολικές δαπάνες υγείας, Ελλάδα, Νότιες Χώρες, ΕΕ23, 2009-2019

ΠΗΓΗ: Σύστημα Λογαριασμών Υγείας (ΣΛΥ) 2019, ΕΛΣΤΑΤ, 2021, Eurostat, OECD Health Statistics, 2020, επιδημιολογία στατικών ΙΟΘΕ. Νότιες Χώρες (Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία), ΕΕ-23: (μη διαθέσιμα στοιχεία για Βουλγαρία, Κροατία, Κύπρος, Ρουμανία και Μάλτα)

Διάγραμμα 3.9: Κρατικές δαπάνες υγείας, Ελλάδα, Νότιες Χώρες, ΕΕ23, 2009-2019

Στα διαγράμματα 3.8, 3.9 και 3.10 φαίνεται ότι οι συνολικές δαπάνες υγείας μειώθηκαν από το 2010 και η κρατική χρηματοδότηση παρέμεινε χαμηλά και σχετικά σταθερή ως προς τη συνολική χρηματοδότηση δαπανών υγείας.

ΠΗΓΗ: OECD Health Statistics, 2020, επεξεργασία στοιχείων ΙΟΒΕ. Νότιες Χώρες (Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία). ΕΕ-23: (μη διαθέσιμα στοιχεία για Βουλγαρία, Κροατία, Κύπρος, Ρουμανία και Μάλτα)

Διάγραμμα 3.10 : Κρατική χρηματοδότηση για δαπάνες υγείας (% της συνολικής), Ελλάδα, Νότιες Χώρες, ΕΕ23, 2000-2019

3.4 Προβλέψεις

Σύμφωνα με την έκθεση του 2021 για τη γήρανση στην Ε.Ε., προβλέπεται μεγάλη μείωση του πληθυσμού στην Ελλάδα κατά 2,1 εκατ. κυρίως εξαιτίας των περιορισμένων γεννήσεων και όχι λόγω της μετανάστευσης. Η γονιμότητας έως το 2070 θα παραμείνει πολύ χαμηλότερα από το φυσικό ποσοστό αντικατάστασης. και οι προβλεπόμενες καθαρές μεταναστευτικές ροές δεν θα αρκούν για να αντισταθμίσουν την τάση συρρίκνωσης και γήρανσης του πληθυσμού (Συμβούλιο *Ecofin*) (πίνακας 3.8).

Πίνακας 3.9 : Κύριες δημογραφικές και μακροοικονομικές προβλέψεις για την Ελλάδα
(2019–2070)

	2019	2030	2040	2050	2060	2070	μεταβολή 2019-2070
Συνολικός πληθυσμός σε εκατ.	10,7	10,3	9,9	9,5	9,0	8,6	-2,1
Δείκτης γονιμότητας	1,34	1,39	1,43	1,47	1,50	1,54	+0,2
Καθαρή μετανάστευση (% του πληθυσμού)	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,3	+0,2
Νεανικός πληθυσμός (0-19) as % of total population	19,4	17,5	16,3	16,7	16,8	16,9	-2,5
Πληθυσμός εργ.ηλικίας (20-64) as % of total population	58,4	56,5	53,0	49,5	49,8	50,3	-8,1
Ηλικιωμένος πληθυσμός (65+) as % of total population	22,2	26,0	30,6	33,8	33,5	32,8	+10,6
Προσδόκιμο ζωής κατά την γέννηση, άντρες	79,0	80,8	82,4	83,8	85,2	86,4	+7,4
Προσδόκιμο ζωής κατά την γέννηση, γυναίκες	84,3	85,7	86,9	88,1	89,3	90,3	+6,0
Δείκτης εξάρτησης (0-19 & 65+) / (20-64)	71,1	77,0	88,6	101,8	100,9	98,7	+27,6
Δείκτης εξάρτησης ηλικιωμένων (65+ / 20-64)	37,9	46,1	57,8	68,2	67,3	65,2	+27,3
Συνταξιοδοτικές δαπάνες (% ΑΕΠ)	15,7	13,8	14,0	13,6	12,0	11,9	-3,8
Δαπάνες για συντάξεις γήρατος (% ΑΕΠ)	11,2	10,2	10,5	10,5	9,2	9,2	-2,0
Συνταξιοδοτικές εισφορές εργαζομένου και εργοδότη (% ΑΕΠ)	6,0	6,5	6,5	6,4	6,5	6,5	+0,5
Συνταξιοδοτική χρηματοδότηση από το κράτος (% ΑΕΠ)	5,5	5,1	5,1	4,7	3,8	3,2	-2,3
Δαπάνες υγείας % ΑΕΠ	4,4	4,9	5,5	5,9	6,1	6,1	+1,6
Δαπάνες Μακρ. φροντίδας % ΑΕΠ	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,0
Συνολικό κόστος γήρανσης % ΑΕΠ	23,6	21,6	21,8	21,7	20,2	19,9	-3,7

Πηγή : Ευρωπαϊκό Συμβούλιο, *ageing report*, 2021, Ίδιοι υπολογισμοί

Ο πληθυσμός άνω των 65 ετών θα αυξάνεται συνεχώς και θα εξαρτάται από λιγότερο ενεργό πληθυσμό (20-64 ετών), με αποτέλεσμα ο δείκτης εξάρτησης ηλικιωμένων από 37,9 το 2019 να αυξηθεί στο 65,2 το 2070. Η αναμενόμενη μείωση του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας σημαίνει ότι μακροπρόθεσμα, η παραγωγικότητα της

εργασίας γίνεται ο μοναδικός μοχλός της πιθανής αύξησης του ΑΕΠ (Συμβούλιο *Ecofin*).

Οι συνταξιοδοτικές εισφορές ως ποσοστό του ΑΕΠ θα παραμένουν σχετικά σταθερές έως το 2070. Οι συνολικές δαπάνες που σχετίζονται με την ηλικία μεταξύ του 2019-2070 θα μειωθούν κατά 3.7 ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ (+1,9 π.μ στην Ε.Ε) με σημαντική μείωση των συνταξιοδοτικών δαπανών -2,3 π.μ (+0,1 π.μ στην Ε.Ε) και μικρότερη μείωση στις υπόλοιπες δαπάνες λόγω ηλικίας. Οι συνταξιοδοτικές δαπάνες από το 15,7% του ΑΕΠ μειώνονται συνεχώς στο 11,9% του ΑΕΠ έως το 2070. Οι δαπάνες υγείας και μακροχρόνιας περίθαλψης θα αυξηθούν κατά 1,6 π.μ του ΑΕΠ (+2 π.μ στην ΕΕ) αντανακλώντας επιεικώς τις πληθυσμιακές εξελίξεις.

Ο ΟΟΣΑ στην ετήσια έκθεσή του για τις συντάξεις (*Pensions at a Glance 2021*), προβλέπει ότι η αύξηση του προσδόκιμου ζωής θα επιφέρει αύξηση στα όρια ηλικίας συνταξιοδότησης κατά 2,8 χρόνια έως το 2050. Σύμφωνα με τις προβλέψεις οι μεταρρυθμίσεις που πραγματοποιήθηκαν στο συνταξιοδοτικό σύστημα, θα εξασφαλίσουν μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα παρά τις δυσμενείς δημογραφικές εξελίξεις. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Οικονομικών και Δημοσιονομικών Θεμάτων (*Ecofin*) τονίζει ότι η γήρανση του πληθυσμού αποτελεί σημαντική πρόκληση για τη μακροπρόθεσμη βιωσιμότητα των δημόσιων οικονομικών και η πρόωρη απόσυρση της δημοσιονομικής στήριξης θα πρέπει να αποφευχθεί.

3.5 Ανακεφαλαίωση

Στο κεφάλαιο αυτό έγινε μια ανάλυση της δυσμενούς επίδρασης την οικονομικής κρίσης στα νοικοκυριά χρησιμοποιώντας δεδομένα της έρευνας *HFCS*. Αναλύθηκε η αρνητική οικονομική και δημογραφική επίδραση της αυξημένης μεταναστευτικής εκροής από το 2008 έως το 2016. Οι απαιτήσεις κάλυψης των αναγκών του αυξημένου αριθμού των ηλικιωμένων άνω των 65 ετών, θα είναι αυξημένες και θα επηρεάσουν όλους τους οικονομικούς δείκτες. Τέλος έγινε περιγραφή του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης στην Ελλάδα που παρά την μελλοντική επιβάρυνση θεωρείται βιώσιμο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4. ΑΙΤΙΕΣ ΚΑΙ ΑΝΑΓΚΑΙΑ ΜΕΤΡΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΗΣ ΓΗΡΑΝΣΗΣ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ

4.1 Εισαγωγή

Κύριες αιτίες που συνέβαλαν στη μείωση του πληθυσμού την τελευταία εικοσαετία είναι μειωμένη γονιμότητα και η αυξημένη εκροή μεταναστών. Σε συνδυασμό με την αύξηση του προσδόκιμου ζωής των άνω των 65 ετών, κατέστησαν γερασμένο τον πληθυσμό.

Η αναγνώριση του μεγέθους του προβλήματος και των αιτιών, θα βοηθήσουν να αντιμετωπιστεί η γήρανση του πληθυσμού εφαρμόζοντας τις αναγκαίες πολιτικές μακροχρόνιας πληθυσμιακής και μεταναστευτικής στρατηγικής.

4.2. Η γονιμότητα

Ως αιτία της μείωσης του πληθυσμού που συνέβαινε περί το 165 π.χ ο Πολύβιος αναφέρει : *“...η αιτία είναι προφανής και ο τρόπος διορθώσεως στα χέρια μας. Διότι, επειδή οι άνθρωποι έγιναν εγωιστές και φιλοχρήματοι, έτσι ώστε να μη θέλουν να παντρευτούν, ούτε να κάνουν παιδιά, ούτε να ανατρέφουν, αλλά να αποκτούν το πολύ ένα ή δύο, ώστε να τους αφήσουν πλούσια κληρονομιά και να μη ζοδεύουν για την ανατροφή τους, γι' αυτό το λόγο το κακό μεγαλώνει.*». Ο Πολύβιος με τα λεγόμενά του αγγίζει και την σημερινή πραγματικότητα, τονίζοντας ότι ‘το κακό μεγαλώνει’ επειδή οι άνθρωποι δεν θέλουν γάμο, παιδιά, ανατροφή και εστιάζουν στον εαυτό τους και τα χρήματα.

Υποστηρίζεται ότι κύριος λόγος μη απόκτησης παιδιών δεν είναι η απροθυμία αλλά η αύξηση της μέσης ηλικίας τεκνοποίησης (Κοτζαμάνης Β. 2016). Η προτεραιότητα της καριέρας έναντι της μητρότητας και η θεώρηση των παιδιών ως εμπόδιο ικανοποίησης αναγκών και φιλοδοξιών έχει οδηγήσει στην αναβολή δημιουργίας οικογένειας. Για να υπάρχουν αυξημένες γεννήσεις, κατά τον παγκόσμιο οργανισμό υγείας (ΠΟΥ) προϋπόθεση είναι να υπάρχει “καλή αναπαραγωγική υγεία”²¹ ανδρών και γυναικών. Μέσα στο πλαίσιο του οικογενειακού προγραμματισμού και ευρύτερα πλέον της έννοιας της αναπαραγωγικής υγείας, εντάσσεται η απόφαση χρονικής μετάθεσης του γάμου και δημιουργία οικογένειας έναντι της καλύτερης εκπαίδευσης προς καλύτερη εργασία με μεγαλύτερες αποδοχές.

---

²¹ Στη διάσκεψη του Καΐρου, 1994, αναπαραγωγή υγεία ορίστηκε η κατάσταση πλήρους φυσικής, πνευματικής και κοινωνικής ευημερίας.

Η εστίαση στην εκπαίδευση αποτυπώνεται από τα ποσοστά των νέων που εισχωρούν στο εργατικό δυναμικό. Από αυτούς μόνο το 1,2% είναι αγράμματο όταν στους αποχωρήσαντες εργαζομένους των τελευταίων χρόνων, το 29% ήταν αγράμματοι. Όσον αφορά τα δυο φύλλα, υποστηρίζεται ότι ενώ οι άντρες μπορούν ενδεχομένως να αναπληρώσουν την έλλειψη δεξιοτήτων με χειρωνακτική εργασία, οι γυναίκες χωρίς εκπαίδευση ή με χαμηλό επίπεδο εκπαίδευσης διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να μείνουν εκτός αγοράς εργασίας.

Σύμφωνα με την έρευνα γονιμότητας που είχε διεξαχθεί από το Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών (ΕΚΚΕ) το 1983 και το 1997 στην περιφέρεια της Αθήνας, από την συμμετοχή γυναικών στην αγορά εργασίας μεταξύ 1983 και 1997, μόνο το 31% των γυναικών θεώρησε την οικονομική κατάσταση βελτιωμένη, το 23% τη θεώρησε στάσιμη, ενώ πάνω από το 46% θεώρησαν ότι έχει χειροτερεύσει. Η έλλειψη στήριξης της οικογένειας καθώς και της επανένταξης στην οικονομική δραστηριότητα των γυναικών, όπου λόγω μητρότητας αποχωρούν από το εργατικό δυναμικό αποτελεί μια βασική αιτία της μειωμένης γονιμότητας. Στην έρευνα αναφέρεται ότι *«οι νέοι άνθρωποι συχνά δηλώνουν ότι δεν επιθυμούν να κάνουν παιδιά, διότι γνωρίζουν ότι δεν τους το επιτρέπουν οι συνθήκες και όχι επειδή πραγματικά δεν το θέλουν»*. Το 61% των γυναικών που έλαβαν μέρος στην έρευνα, θα επιθυμούσαν ένα με δύο παιδιά ενώ θεωρούν ιδανικό αριθμό τα τρία ή περισσότερα παιδιά. Η έρευνα καταλήγει στο συμπέρασμα ότι τα μέτρα που έχουν ληφθεί μέχρι στιγμής στην Ελλάδα και αφορούν τη στήριξη της οικογένειας είναι αποσπασματικά και εντελώς ανεπαρκή διότι οι εκάστοτε κυβερνήσεις θεωρούν ότι κοστίζουν, ενώ η χάραξη μιας συνεπούς δημογραφικής πολιτικής θα επηρέαζε σημαντικό τμήμα (περίπου το 1/5) του πληθυσμού των γυναικών αναπαραγωγικής ηλικίας που, ίσως λόγω των δεδομένων κοινωνικοοικονομικών συνθηκών και άλλων προσωπικών παραγόντων, περιορίζουν τον επιθυμητό και τον πραγματικό αριθμό παιδιών.

Σύμφωνα με τη μελέτη του Χονδρογιάννη (2010), εξετάζοντας τους προσδιοριστικούς παράγοντες της γονιμότητας σε 27 ευρωπαϊκές χώρες, διαπιστώθηκε από την εμπειρική ανάλυση ότι ένας καθοριστικός παράγοντας της μείωσης του δείκτη γονιμότητας και της απόφασης για τεκνοποίηση, είναι η αυξανόμενη οικονομική αβεβαιότητα η οποία σχετίζεται με την μεταβλητότητα της παραγωγής και την ανεργία. Η αύξηση του πραγματικού κατά κεφαλήν ΑΕΠ οδηγεί σε μια αύξηση της γονιμότητας, δηλαδή υπάρχει ένα θετικό αποτέλεσμα εισοδήματος και παιδιών. Εντούτοις, μια αύξηση του πραγματικού μισθού έχει ως αποτέλεσμα την αύξηση του κόστους

ευκαιρίας των παιδιών και συνεπώς οδηγεί σε μείωση του δείκτη γονιμότητας. Δηλαδή υφίσταται ένα αρνητικό αποτέλεσμα υποκατάστασης, το οποίο ενισχύεται από την αύξηση της γυναικείας απασχόλησης. Συμπεραίνει ότι το κόστος ευκαιρίας του χρόνου που αφιερώνεται στη φροντίδα των παιδιών αυξάνεται ως συνέπεια των υψηλότερων πραγματικών αμοιβών και της αυξανόμενης συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας, με αποτέλεσμα τη μείωση του δείκτη γονιμότητας. Διαπιστώθηκε επίσης ότι μια αύξηση του ποσοστού των γάμων οδηγεί σε αύξηση του δείκτη γονιμότητας με δεδομένο ότι τα παιδιά είναι ένα από τα σημαντικότερα οφέλη που έχει ένας άνδρας και μια γυναίκα από το γάμο.

Η απόφαση τεκνοποίησης από τον γυναικείο πληθυσμό αναπαραγωγικής ηλικίας σε όλο και μεγαλύτερη ηλικία έρχεται αντιμέτωπη με τα βιολογικά όρια της γονιμότητας. Οι πιθανότητες εγκυμοσύνης μειώνονται όσο περνά ο χρόνος. Μια γυναίκα αναπαραγωγικής ηλικίας ανά κύκλο (συνήθως κάθε μήνα), έχει πιθανότητα εγκυμοσύνης 25% μέχρι την ηλικία των 28 ετών, με συνεχή μείωση ώστε στην ηλικία των 35 ετών να έχει περίπου 15% πιθανότητα και σε ηλικίες άνω των 42 ετών να έχει λιγότερο από 5% πιθανότητα εγκυμοσύνης.

Είναι πλέον αναγκαίο να αναπτυχθούν πολιτικές ενθάρρυνσης της γονιμότητας που να άρουν το αυξημένο κόστος ανατροφής των παιδιών και να διευκολύνουν την εναρμόνιση της οικογενειακής και της επαγγελματικής ζωής. Η διαθεσιμότητα δημόσιας παιδικής φροντίδας και οι ευκαιρίες μερικής απασχόλησης θα επιτρέψουν στις μητέρες να επιλέξουν είτε να παραμείνουν στην αγορά εργασίας κατά τη διάρκεια των πρώτων ετών ζωής των παιδιών τους είτε να έχουν την αναλογική τους φροντίδα. Σήμερα στην Ελλάδα δεδομένου ότι η μερική απασχόληση δεν είναι αποτελεσματική, οι μελλοντικές δυνητικά μητέρες αναγκάζονται να επιλέξουν είτε στη μηδενική εργασία είτε στην πλήρη απασχόληση.

Ενώ οι αποφάσεις για εκπαίδευση και εργασία διαφέρουν στο ζευγάρι, οι αποφάσεις για γάμο και τεκνοποίηση παιδιών δεν εκτελούνται μεμονωμένα και λαμβάνονται από κοινού. Ο γάμος συνδέεται με την απόκτηση παιδιού και σύμφωνα με έρευνες η μεγαλύτερη πιθανότητα απόκτησης του πρώτου παιδιού υπάρχει στα δυο πρώτα χρόνια έγγαμου βίου (με πολλές συλλήψεις πριν τον γάμο), του δεύτερου παιδιού μετά από ένα με δύο χρόνια μετά τη γέννηση του πρώτου, και του τρίτου σε τρία χρόνια μετά τη γέννηση του δεύτερου. Η οικογένεια τα τελευταία χρόνια πλήττεται από την υποβάθμιση του θεσμού του γάμου μέσω της αύξησης της συχνότητας των διαζυγίων, της συγκατοίκησης χωρίς γάμο, της αύξησης των ελεύθερων ενώσεων και των

μονογονεϊκών οικογενειών. Η κρίση της οικογένειας ως θεσμός και πρότυπο, αποτελεί και κρίση των σημερινών αξιών οι οποίες εκφράζονται και αναπαράγονται από τους θεσμούς και τα πρότυπα (Μουσούρου Λ.,1999). Ο κοινωνικός εκσυγχρονισμός περιλαμβάνει αμφισεξουαλικά πρότυπα καθώς και την αναγνώριση μη παραδοσιακών τρόπων δημιουργίας οικογένειας, όπως σύμφωνα συμβίωσης ατόμων του ίδιου φύλου²², παρέχοντας αρκετά από τα δικαιώματα και τα οφέλη του γάμου. Η απαξίωση του θεσμού του γάμου οφείλεται κατά τη *Phyllis Schlafly*²³ (υπερασπίστρια των παραδοσιακών ρόλων των φύλων) αποκλειστικά στο λόμπυ ομοφυλοφίλων, «*Οι επιθέσεις στον ορισμό του γάμου ως ένωση ενός άνδρα και μιας γυναίκας προέρχονται από το λόμπι των ομοφυλόφιλων που αναζητούν κοινωνική αναγνώριση του τρόπου ζωής τους*».

4.3 Η μετανάστευση

Ένα από τα αίτια της μειωμένης γεννητικότητας είναι η μετανάστευση των νέων και κυρίως γυναικών αναπαραγωγικής ηλικίας. Βασικοί παράγοντες είναι η ανεργία και οι δυσοίονες προοπτικές στον χώρο της εργασίας. Το αυξημένο μορφωτικό επίπεδο έρχεται αντιμέτωπο με θέσεις εργασίας μειωμένης εξειδίκευσης και υποαπασχόλησης. Η υποτυπώδης ανάπτυξη της ελληνικής οικονομίας, δεν μπόρεσε να απασχολήσει αρκετούς μορφωμένους νέους και εξειδικευμένους επιστήμονες παρά ανειδίκευτους εργάτες με δεδομένες ανάγκες, με αποτέλεσμα την εξώθησή τους στο εξωτερικό. Από τους 320.000 περίπου πτυχιούχους που έχουν μεταναστεύσει τα τελευταία τριάντα χρόνια, οι 140.000 αποχώρησαν την τελευταία δεκαετία. Σύμφωνα με μελέτη της τράπεζας της Ελλάδος, το 86% εξ αυτών ανήκει στην ηλικιακή ομάδα 15-64 ετών και το 51% από αυτούς ανήκει στην αναπαραγωγική και παραγωγική ηλικιακή ομάδα των 25-44 ετών.

Η Ευρωπαϊκή ένωση προσβλέπει στην εισερχόμενη μετανάστευση, ως κύριο μέτρο αντιμετώπισης της γήρανσης του πληθυσμού θεωρώντας ότι η σχετική οικονομική ευημερία και το ανεπτυγμένο κράτος πρόνοιας, καθώς και η μελλοντική υψηλή ζήτηση εργασίας εξαιτίας του γερασμένου ευρωπαϊκού πληθυσμού, θα καταστήσουν την

---

²² Σύμφωνα με κυβερνητικές διαρροές στα ΜΜΕ αναμένεται η νομιμοποίηση υιοθέτησης παιδιών από ομόφυλα ζευγάρια.

²³ Phyllis Stewart Schlafly, (1924 –2016) ήταν Αμερικανίδα δικηγόρος, ακτιβίστρια και συγγραφέας. Είχε συντηρητικές κοινωνικές και πολιτικές απόψεις, αντιτάχθηκε στον φιλελεύθερο φεμινισμό, τα δικαιώματα των ομοφυλοφίλων και τις αμβλώσεις και έκανε επιτυχώς εκστρατεία κατά της επικύρωσης της τροποποίησης για τα ίσα δικαιώματα στο Σύνταγμα των ΗΠΑ.

οικονομία της ΕΕ δημοφιλή πόλο έλξης. Αν και η αντιμετώπιση της γήρανσης του πληθυσμού δύναται με εισερχόμενους μετανάστες, μιας αυτοί ανήκουν σε παραγωγική ηλικία (15-64) στην πλειοψηφία, ο Σιάμπος αναφέρει ότι αυτοί μακροχρονίως, με την δυνατότητα πρόσκλησης και άλλων μελών της οικογένειας τους θα εξανεμίσουν την όποια ευεργετική επίδραση στην αναστολή της δημογραφικής γήρανσης, και μελλοντικά θα αφομοιώσουν τα ίδια πρότυπα. Το να καταστεί η Ελλάδα χώρα προορισμού, προϋποθέτει αλλαγές σε ένα πλέγμα οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών παραγόντων (ΤΤΕ, 2016). Η ανεργία, η πολιτική αστάθεια, η έλλειψη θεμελιωδών ατομικών ελευθεριών, οι εχθροπραξίες, ο κίνδυνος απώλειας ζωής, η μη απονομή δικαιοσύνης, η οικονομική και κοινωνική υστέρηση, η απουσία ευκαιριών εξέλιξης και προκοπής συνιστούν παράγοντες ώθησης (*push factors*) προς μια πιο ανεπτυγμένη χώρα. Παράλληλα παράγοντες έλξης (*pull factors*) συνιστούν οι ευκαιρίες επιστημονικής και επαγγελματικής εξέλιξης, η καλύτερα αμειβόμενη εργασία, η δυνατότητα ανάληψης ερευνητικών και επιχειρηματικών πρωτοβουλιών, οι καλές συνθήκες εργασίας και το σταθερό και δίκαιο πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον.

Η προσέλκυση ατόμων με υψηλές δεξιότητες, προσόντα και εξειδικευμένη γνώση²⁴, έχει πολλαπλά θετικά οφέλη για την ελληνική καινοτομία, συμβάλλοντας επίσης στην αντιστροφή της τάσης φυγής ανθρώπινου κεφαλαίου (*brain drain*). Ο Κουμαριανός (2012), θεωρεί ότι η αντιμετώπιση του δημογραφικού προβλήματος δεν μπορεί και δεν πρέπει να περιοριστεί στη διεύρυνση της μετανάστευσης διότι δεν επαρκεί, αλλά πρέπει να εστιάσει στη βελτίωση της γονιμότητας και την αύξηση των γεννήσεων.

4.4 Το προσδόκιμο ζωής

Η μεγάλη πρόοδος στον τομέα της υγείας οδήγησε στην αλματώδη αύξηση του προσδόκιμου ζωής στη γέννηση και για το σύνολο του πληθυσμού. Η επιμήκυνση του προσδόκιμου ζωής δεν αντιστοιχεί πάντα με αύξηση των ετών υγιούς διαβίωσης αλλά συνοδεύεται συνήθως με αύξηση των χρόνιων νοσημάτων, των ονομαζόμενων ‘ασθενειών της τρίτης ηλικίας’. Το 30% των ατόμων ηλικίας άνω των 65 ετών χρίζουν ειδικής περίθαλψης και εκτιμάται πως στο τελευταίο έτος της ζωής ενός ατόμου καταναλώνεται το 1/5 του συνόλου της δαπάνης υγείας του (Υφαντόπουλος, 2000). Ο Σιάμπος αναφέρει ότι οι δαπάνες υγείας και κοινωνικής πρόνοιας λόγω της γήρανσης του πληθυσμού σε σύγκριση με τη μέση δαπάνη υγείας ενός ατόμου του πληθυσμού

---

²⁴ Μεγάλο μέρος αποτελούν οι ‘ψηφιακοί νομάδες’ που χρησιμοποιώντας την τεχνολογία, επιλέγουν πού θα ζήσουν και πού θα εργαστούν.

(ανεξαρτήτως ηλικίας), είναι διπλάσια στην ηλικιακή ομάδα 65-69 ετών, τριπλάσια στην ηλικιακή ομάδα 70-74 ετών, τετραπλάσια στην ηλικιακή ομάδα 75-79 ετών και πενταπλάσια στην ηλικιακή ομάδα 80 ετών και άνω. Υπολογίζεται ότι το κόστος (για την παροχή φροντίδας υγείας) ενός ανθρώπου, που πεθαίνει σε ηλικία άνω των 80 ετών, αντιστοιχεί στο 80% του συνολικού κόστους για άτομα που πεθαίνουν δέκα με δεκαπέντε χρόνια νωρίτερα. Επειδή οι γυναίκες ζουν περισσότερο η συμμετοχή τους στη συνολική δαπάνη υγείας είναι μεγαλύτερη (κατά 59%) και οφείλεται σημαντικά στην μεγαλύτερη παρουσία τους σε δομές μακροχρόνιας φροντίδας υγείας.

Από την αύξηση των ηλικιωμένων και την μείωση των νέων τα οικονομικά βάρη δεν ισοσκελίζονται και έρευνες δείχνουν ότι οι δαπάνες για συντάξεις και παροχές υγείας ενός ηλικιωμένου είναι 2,5 φορές μεγαλύτερες από τις δαπάνες για υγεία, επιδόματα και εκπαίδευση ενός παιδιού (Εμκε-Παυλοπούλου, 1983). Επίσης οι δαπάνες ηλικιωμένων μόνο για υπηρεσίες και προϊόντα υγείας, είναι έως και 8 φορές περισσότερες (Κουμαριανός, 2012).

Οι ανάγκες ασφαλιστικής κάλυψης για εξειδικευμένες μονάδες φροντίδας ηλικιωμένων θα ενταθούν. Σήμερα δεν υπάρχουν συγκεκριμένες ασφαλιστικές καλύψεις για αυτές τις διαρκώς αυξανόμενες ανάγκες και θα πρέπει να περιληφθούν επανασχεδιάζοντας το σύστημα υγείας και την κατανομή των πόρων. Το μειωμένο εργατικό δυναμικό και η κρατική χρηματοδότηση θα επωμιστούν να στηρίξουν το βάρος των αυξημένων δαπανών για συντάξεις, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη και μακροχρόνια φροντίδα των ηλικιωμένων. Η βιωσιμότητα των συστημάτων κοινωνικής ασφάλισης απαιτεί μια αναλογιστική βάση 1:4 με 1:3 όταν αναμένεται να διαμορφωθεί στο 1:1,26 το 2030 (Κουμαριανός, 2012). Για το λόγο αυτό η μέριμνα της πολιτείας για την κοινωνική ασφάλιση διασφαλίζεται με τη λειτουργία βιώσιμων ασφαλιστικών φορέων, στηριζόμενων σε υγιή αναλογιστική βάση.

Το πρόβλημα επιδέχεται τρεις λύσεις²⁵. Με αύξηση εισφορών ή εσόδων, με μείωση της μέσης σύνταξης και με περιορισμό του αριθμού των δικαιούχων μέσω της επιμήκυνσης του εργασιακού βίου. Η αύξηση των εισφορών μπορεί να επιτευχθεί είτε με την συμμετοχή περισσότερων νέων στο εργατικό δυναμικό, είτε με αύξηση της ηλικίας συνταξιοδότησης, είτε με αύξηση του μισθολογικού κόστους. Οι αυξημένες εισφορές (προς κάλυψη των αυξημένων παροχών), συνήθως αυξάνουν την δυσπιστία και την εισφοροδιαφυγή, μειώνοντας την κατανάλωση και το ΑΕΠ, το οποίο σε

---

²⁵ Οικονομία και Συντάξεις, Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος, 1997, σελ. xi.

ποσοστό 67% εξαρτάται από την ιδιωτική κατανάλωση. Η μείωση της κατανάλωσης αντισταθμίζεται σε κάποιο βαθμό από τις αυξημένες συντάξεις οι οποίες την ενισχύουν και άρα το ΑΕΠ διατηρείται σε υψηλότερα επίπεδα (Παπαηλίας, 2015). Οι συντάξεις συμβάλλουν στη μείωση του ποσοστού φτώχειας κατά 25,4%, όταν όλα τα υπόλοιπα κοινωνικά επιδόματα συμβάλουν κατά 4,9%.²⁶ Η κρατική χρηματοδότηση θεωρείται ιδιαίτερα σημαντική διότι σύμφωνα με μελέτες κάθε επένδυση ενός ευρώ για υποστήριξη ευάλωτων πληθυσμών επιστρέφει έως και 1,68 ευρώ χρηματοδότηση της πραγματικής οικονομίας με ταυτόχρονη αύξηση των θέσεων εργασίας και ενίσχυση του κοινωνικού ιστού²⁷. Ο Lindert (2004) διαπιστώνει ότι το μεγάλο κράτος πρόνοιας δεν έχει αρνητικές επιπτώσεις στην οικονομική μεγέθυνση, αρκεί να εφαρμοστούν οι κατάλληλες πολιτικές που την ενισχύουν. Χώρες με μεγάλο κοινωνικό κράτος που πέτυχαν την οικονομική ανάπτυξη από την μια εφόρμισαν μειωμένη άμεση φορολογία σε επιχειρήσεις προς αύξηση των επενδύσεων, και ταυτόχρονα αύξησαν την έμμεση φορολογία και ιδιαίτερα τους ειδικού φόρους με την διαβεβαίωση ότι οι φόροι αυτοί θα διατεθούν προς ενίσχυση του κοινωνικού κράτους. Η ενίσχυση του κοινωνικού κράτους στην συνέχεια αυξάνει τα κίνητρα να εισέλθουν περισσότεροι στο εργατικό δυναμικό, να ενισχύσουν τα εισοδήματά τους με αποτέλεσμα να αυξηθούν η κατανάλωση και τα έσοδα ενώ θα μειωθούν οι ανάγκες για επιδοματικές ενισχύσεις.

4.5 Οι επερχόμενες αλλαγές

Στην διεύρυνση της κοινωνικής ασφάλισης και των εσόδων της, πριν από την υιοθέτηση του ευρώ, είχε συμβάλει καταλυτικά η βιομηχανοποίηση. Η συνεχιζόμενη αποβιομηχάνιση και το μεγάλο ποσοστό απασχόλησης στον τομέα των υπηρεσιών, η μερική και πρόσκαιρη απασχόληση οδηγούν στη συρρίκνωση της κοινωνικής ασφάλισης και στον περιορισμό των εσόδων της ενώ δημιουργείται πρόσφορο έδαφος για εισφοροδιαφυγή. (B. Κουμαριανός και Μ. Θεοδορουλάκης, 2012).

Η πανδημία του κορονοϊού covid-19, η αύξηση του πληθωρισμού στο υψηλότερο επίπεδο από το 2011²⁸ και οι πρόσθετες επιβαρύνσεις συνέπεια του πολέμου στην Ουκρανία, θα αυξήσουν την ανάγκη για κοινωνική προστασία αφαιρώντας ταυτόχρονα πόρους που θα μπορούσαν να διατεθούν για διαρθρωτικές αλλαγές και αναπτυξιακές επενδύσεις.

²⁶ Ν. Κανελλόπουλος και Ι. Χολέζας, 2015, Επίκαιρα θέματα του ασφαλιστικού συστήματος.

²⁷ Ετήσια έκθεση ΕΙΕΑΔ, 2018

²⁸ Ο πληθωρισμός τον Απρίλιο του 2022 ήταν 9,4%

4.6 Ανακεφαλαίωση

Η χρονική μετάθεση της τεκνοποίησης, του γάμου και της δημιουργίας οικογένειας αποτελούν τις κύριες αιτίες της μειωμένης γονιμότητας. Η αφιέρωση από τις γυναίκες περισσότερου χρόνου στην καλύτερη εκπαίδευση προς αναζήτηση εργασίας με καλύτερες αποδοχές και η εστίαση στην καριέρα αύξησαν την μέση ηλικία τεκνοποίησης και ουσιαστικά μειώθηκε η περίοδος αναπαραγωγής.

Οι εισερχόμενοι μετανάστες δεν δύναται να ανατρέψουν την δημογραφική κατάσταση ενώ η βελτίωση των συνθηκών εργασίας, της τεχνολογίας και το σταθερό πολιτικό και οικονομικό περιβάλλον μπορούν να αποτρέψουν τη διαρροή πληθυσμού αναπαραγωγικής και παραγωγικής ηλικίας.

Η αύξηση των ηλικιωμένων και η μείωση του πληθυσμού αυξάνουν τις δαπάνες για συντάξεις και παροχές υγείας και προκειμένου τα οικονομικά βάρη να μην τα επωμιστούν οι λιγότεροι θα πρέπει να εφαρμοστούν αλλαγές στο σύστημα κοινωνικής ασφάλισης και να εφαρμοστούν πολιτικές προστασίας της γυναικείας απασχόλησης, της μητρότητας και του θεσμού του γάμου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Μέσα από την ανάλυση των δευτερογενών δεδομένων της τελευταίας εικοσαετίας αναδείχθηκαν οι σημαντικές αλλαγές τόσο στους δημογραφικούς όσο και στον οικονομικούς δείκτες. Η οικονομική κρίση επιτάχυνε τις δημογραφικές αλλαγές αλλά και αντιστρόφως οι δημογραφικές μεταβολές επηρέασαν σημαντικά τα δημόσια οικονομικά.

Η μείωση του συνολικού πληθυσμού στην εικοσαετία συνέβη παράλληλα με την αύξηση των ατόμων άνω των 65 ετών κατά 607 χιλ. αποτελώντας το 22,28% του συνολικού πληθυσμού και με τη μείωση του πληθυσμού εργάσιμης ηλικίας κατά 543 χιλ. αποτελώντας το 64,1% του συνολικού πληθυσμού. Το ΑΕΠ το 2020 βρισκόταν στο επίπεδο του 1998, το χρέος στο 206% του ΑΕΠ και το έλλειμμα στο 10,1% του ΑΕΠ. Οι προβλέψεις δείχνουν ότι ο συνολικός πληθυσμός και ο πληθυσμός εργάσιμης ηλικίας θα μειώνονται συνεχώς ενώ ο πληθυσμός άνω των 65 ετών θα αυξάνεται ενώ θα αποτελεί το 33% του συνολικού πληθυσμού το 2050.

Διαπιστώθηκε η θετική και σημαντική σχέση μεταξύ γονιμότητας και οικονομικής ανάπτυξης. Η αύξηση του πραγματικού κατά κεφαλήν ΑΕΠ οδηγεί σε μια αύξηση της γονιμότητας ενώ υπάρχει σημαντικά αρνητική σχέση μεταξύ των φόρων και της μεγέθυνσης του κατά κεφαλή ΑΕΠ. Παράλληλα μια αύξηση του πραγματικού μισθού οδηγεί σε μείωση του δείκτη γονιμότητας δηλαδή υφίσταται ένα αρνητικό αποτέλεσμα υποκατάστασης. Επίσης υπάρχει θετική σχέση μεταξύ του λόγου εξάρτησης και των κοινωνικών παροχών ως προς το ΑΕΠ και αρνητική σχέση μεταξύ του λόγου εξάρτησης και των κοινωνικών εισφορών ως προς το ΑΕΠ. Ο δείκτης γήρανσης επηρεάζει σημαντικά τις κοινωνικές παροχές και τις κοινωνικές εισφορές οι οποίες έχουν μεταξύ τους θετική σχέση. Επίσης υπάρχει θετική και στατιστικά σημαντική σχέση μεταξύ συνολικών κυβερνητικών εσόδων και δείκτη γήρανσης. Η αύξηση του δείκτη γήρανσης αυξάνει το δημόσιο χρέος προς το ΑΕΠ και αυτό συμβαίνει λόγω της αύξησης του κόστους του δημόσιου συνταξιοδοτικού συστήματος και του κόστους υγείας. Η συνέχιση της χαμηλής γονιμότητας και η αύξηση του ποσοστού των ηλικιωμένων θα πιέσουν την οικονομία και οι αυξημένες ανελαστικές δαπάνες κάλυψης των αναγκών της τρίτης ηλικίας θα πρέπει να καλυφθούν με αντίστοιχα έσοδα. Τα συνολικά έσοδα θα πρέπει επίσης να καλύψουν το μεγάλο δημόσιο χρέος καθώς και τους αστάθμητους παράγοντες που το επιβαρύνουν (πληθωρισμός, αύξηση των επιτοκίων).

Το χαμηλό εργατικό δυναμικό λόγω της μείωσης του πληθυσμού θα επωμιστεί το βάρος των αυξημένων εισφορών, λόγω αύξησης του αριθμού των συνταξιούχων. Η παραμονή περισσότερων εργαζομένων στην αγορά εργασίας και η αύξηση του αριθμού τους προϋποθέτουν αλλαγές όπως τη μεταρρύθμιση του φορολογικού συστήματος, τη μείωση των κινήτρων πρόωρης συνταξιοδότησης, την επένδυση στην εκπαίδευση, στην έρευνα, στη τεχνολογία, στην υγεία και στη συνεχή κατάρτιση του ανθρώπινου κεφαλαίου.

Η μετανάστευση δεν θα αποτελέσει παράγοντα αποτροπής της περαιτέρω αύξησης της δημογραφικής εξάρτισης που σύμφωνα με τις προβολές της *Eurostat*, η εξέλιξη της μετανάστευσης θα παραμείνει σταθερή ως το 2050.

Οι όποιες μελέτες και εκθέσεις έχουν παρουσιαστεί έως σήμερα προσεγγίζουν το πρόβλημα της γήρανσης στη χώρα μας, στο πλαίσιο κυρίως της χρηματοοικονομικής εξυγίανσης του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης το οποίοι αν και υπέστη διαχειριστικές παρεμβάσεις και αλλαγές είχαν δυσανάλογο αποτέλεσμα. Από αυτή την οπτική το πρόβλημα της κοινωνικής ασφάλισης με τις αυξημένες ανάγκες χρηματοδότησης εξαιτίας της γήρανσης, θα οδηγήσει σε “περιορισμένες” αναταράξεις στην οικονομία. Η δημογραφική στρατηγική και τα μέτρα που έχουν ληφθεί μέχρι στιγμής στην Ελλάδα και αφορούν τη στήριξη των γεννήσεων, της μητρότητας και της οικογένειας είναι ανεπαρκή ενώ δεν υπάρχουν ορατά σημάδια ανασχεσης αυτού του κύματος. Ως εκ τούτου προβλέπεται μελλοντική συρρίκνωση των πολιτικών για τους νέους λόγω συρρίκνωσης του αριθμού τους, και διεύρυνση των πολιτικών για τους ηλικιωμένους για κοινωνική ασφάλιση και υγεία (Κουμαριανός, 2012).

Η εστίαση στο άνθρωπο, στην καλή υγεία, στην ευημερία και στις προοπτικές για τους νέους είναι το ζητούμενο όπως εύστοχα επισημαίνει ο A. Marshall (1842 –1924): *“Ο άνθρωπος θα πρέπει να είναι το ίδιο σημαντικός όσο το χρήμα, και πρέπει να υπάρχει έμφαση στην ανθρώπινη ευημερία, αντί απλά στην ευημερία”*.

Η στήριξη της οικογένειας ως ένα υγιές πρότυπο και η κάλυψη των αναγκών μιας νέας οικογένειας δεν θα πρέπει να περιορίζεται σε πενιχρά επιδόματα. Κρίνεται επιτακτικός ο επανασχεδιασμός του φορολογικού συστήματος (δίκαιος φόρος), για τη χρηματοδότηση των προσδοκιών των νέων και των αυξημένων αναγκών των ηλικιωμένων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνική

- ΕΛΣΤΑΤ. *Η πορεία της Στατιστικής Υπηρεσίας στην Ελλάδα*. Διαθέσιμο στο: <https://www.statistics.gr/el/history> [Accessed February 24, 2022].
- Έμκε Πουλοπούλου, Ή. (1983). *Δημογραφική γήρανση στην Ελλάδα. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*. Διαθέσιμο στο: <https://doi.org/10.12681/grsr.180>
- Θεοδωρουλάκης, Μ. & Κουμαριανός, Β. (2012). *ΙΝΕ/ΓΣΕΕ, Συστήματα κοινωνικής ασφάλισης, ασφαλιστικό σύστημα και σύστημα κοινωνικής περίθαλψης*, Διαθέσιμο στο: <https://www.inegsee.gr>
- Ινστιτούτο Εργασίας - ΙΝΕ ΓΣΕΕ. (2021). *Η Ελληνική οικονομία και η απασχόληση*. Διαθέσιμο στο: <https://www.inegsee.gr>
- Κανελλόπουλος, Ν. Ι. Χολέζας, Ι. (2015). *Επίκαιρα θέματα του ασφαλιστικού συστήματος*, Διαθέσιμο στο: www.hellenicparliament.gr
- Καραβασίλη, Α. (2018). *Εισαγωγή στη Δημογραφία: Η ελληνική περίπτωση*. Διαθέσιμο στο: <https://dspace.lib.ntua.gr> [Accessed February 23, 2022]
- Κοτζαμάνης, Β. (1994). *Οι δημογραφικές αλλαγές στη μεταπολεμική Ελλάδα*. Αθήνα: Νέα Σύνορα.
- Κοτζαμάνης, Β. & Ανδρουλάκη, Ε. (2009). *Οι δημογραφικές εξελίξεις στη νεότερη Ελλάδα (1830-2007)*. Διαθέσιμο στο: <http://www.demography-lab.prd.uth.gr/Papers> [Accessed 27 February 2022].
- Κοτζαμάνης, Β. (2021). *Ο ρόλος των δημογραφικών συνιστωσών στο «Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία»*. Δημογραφικά Νέα, 42, 2021. Διαθέσιμο στο: <https://-doi.org/>
- Κοτζαμάνης, Β. & Βανταλή, Μ. *Λεξικό τεχνικών δημογραφικών όρων*. Διαθέσιμο στο: <http://www.demography-lab.prd.uth.gr> [Accessed February 22, 2022].
- Κοτζαμάνης, Β. (2020). *Γεννητικότητα- γονιμότητα*. Διαθέσιμο στο: <http://www.demography-lab.prd.uth.gr> [Accessed February 22, 2022].
- Κοτζαμάνης, Β. & Μαρούτσου, Α. & Τεπέρογλου, Α. & Τζωρτζινόπουλου, Α. (1998). *Γήρανση και Κοινωνία, Πρακτικά Πανελληνίου Συνεδρίου, Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών*. Αθήνα.
- Κοτζαμάνης, Β. (2000). *Οι δημογραφικές εξελίξεις κατά την μεταπολεμική περίοδο στις χώρες της ανατολικής Ευρώπης και στην Ελλάδα, μια πρώτη προσέγγιση*, Αθήνα.
- Κωστάκη, Α. (2003). *Δημογραφική Στατιστική*. Available at: <http://www2.stat-athens.aueb.gr> [Accessed February 25, 2022].

- Μαριάς, Ε. (2010). *Η δανειακή σύμβαση Ελλάδας - κρατών Ευρωζώνης υπό το πρίσμα των θεσμών και του δικαίου της ΕΕ*. Νομικό βήμα. Διαθέσιμο : <http://www.dsanet.gr>
- Μπαλούρδος, Δ. (1997). *Δημογραφική μετάβαση και δημογραφικό πρόβλημα της Ελλάδας: θεωρητικοί και μεθοδολογικοί προβληματισμοί*. Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών, 94, 3–44. Διαθέσιμο : <https://doi.org>
- Μπαλούρδος, Δ. & Δεμερτζής, Γ. & Πιερράκος, Γ. & Κικίλιας, Η. (2019). *Η χαμηλή γονιμότητα στην Ελλάδα, δημογραφική κρίση και πολιτικές ενίσχυσης της οικογένειας*. Διαθέσιμο : <https://www.dianeosis.org>. Αθήνα: διαΝΕΟσις
- Παπαηλίας, Θ. (2011). *Εισηγήσεις Κοινωνικής Πολιτικής. Αγορά Εργασίας - Κράτος Πρόνοιας -Κοινωνική Ασφάλιση*. Αθήνα: Σημειώσεις της Δημόσιας Οικονομικής & Δημοσιονομικής Πολιτικής,
- Παπαηλίας, Θ. (2017). *Παραδόσεις πολιτικής οικονομίας*. Αθήνα: Κριτική.
- Παπάνη, Ε. & Μπαλάσα, Α. & Παπάνης, Ε. (2010). *Υπογεννητικότητα, αστικοποίηση και εκπαίδευση*. Available at: <http://epapanis.blogspot.com> [Accessed 6 March 2022].
- Πιερρακάκης, Κ. (2016). *Γιατί είναι σημαντικός ο πληθυσμός για την οικονομική ανάπτυξη;*. διαΝΕΟσις.
- Πισσαρίδης, Χ Βαγιανός, Δ Βέττας, Ν Μεγήρ, Κ, (2020). *Σχέδιο Ανάπτυξης για την Ελληνική Οικονομία*. Online: <https://government.gov.gr>
- Ρομπόλης, Σ. Γ. & Μπέτσης Β. (2021), *Δημογραφία, οικονομική κρίση και κοινωνική ασφάλιση*. Διαθέσιμο στο: <https://doi.org>
- Σιάμπος, Γ. (2000). *Η κατά τόπο διαφορική γήρανση του πληθυσμού και παράγοντες αυτής*
- Τραγάκη, Α. Μπάγκαβος, Χ. Ντούνας, Δ. (2015). *Περί Δημογραφίας και Πληθυσμιακών Εξελίξεων*. Available at: <https://repository.kallipos.gr>

Ξενόγλωσση

- Berrington, A. & Pattaro, S. (2014). *Educational differences in fertility desires, intentions and behavior: A life course perspective, Advice in life couch research*
- Doe, J. (2021). *Δημογραφική Κατάσταση, Γλώσσες και θρησκείες*. Ευρωπαϊκή επιτροπή. Διαθέσιμο στο: <https://eacea.ec.europa.eu> [Accessed February 18, 2022]
- European Commission, (2020). *Report on the impact of demographic change* . European Commission. Available at: <https://ec.europa.eu> [Accessed February 20, 2022].

- Eurostat. (2017). *Πληθυσμιακή διάρθρωση και δημογραφική γήρανση*, Διαθέσιμο στο: <https://ec.europa.eu>
- Hondroyiannis, G. & Papapetrou, E. (2002). *Demographic Transition and Economic Growth: Empirical Evidence from Greece*. *Journal of Population Economics*, 15(2), 221–242.
- Eurostat. *Ο αντίκτυπος της δημογραφικής αλλαγής στην Ευρώπη*
- Eurostat. (2017). *Πληθυσμιακή διάρθρωση και δημογραφική γήρανση*
- IMF. (2021). *Reforming the Greek Pension System*, Available at: <https://www.imf.org>
- Karamanis, K. & Hyz, A. (2020). *Demographic changes and public finance: evidence from Greece, Vol. 9, Issue 3, pp.129-147*
- Kotzamanis, B. (2017). *Demographic Development in Post-War Greece: Trends and Bursts*, *LDSA Discussion Paper 12.2017*, University of Thessaly. Greece.
- Max Roser & Hannah Ritchie & Esteban Ortiz-Ospina. (2013). *World Population Growth*. Published online at OurWorldInData.org. Retrieved from: <https://ourworldindata.org>
- United Nations, (2019). *World Population Prospects - Population Division*. Department of Economic and Social Affairs. Available at: Available at: <https://population.un.org> [Accessed 27 February 2022].
- Worldometers. (2022). World data. Available at: <https://www.worldometers.info/gr/>
- Zokalj, M. (2016). *The impact of population aging on public finance in the European Union*. *Financial Theory and Practice*. Institute of Public Finance, Vol.40, No.4, pp.383–412

ΠΗΓΕΣ

- Βικιπαίδεια. (2021). *Δημογραφία*. Διαθέσιμο στο: <https://el.wikipedia.org> [Accessed February 20, 2022].
- Βικιπαίδεια. (2022). *Δημογραφία της Ελλάδας*, Available at: <https://el.wikipedia.org> [Accessed 27 February 2022].
- Δασόπουλος, Τ. (2021). *Πόσο στοίχισαν στα εισοδήματα τα 10 + 1 χρόνια μνημονίων και πανδημίας*. *Capital.gr*. Διαθέσιμο στο: <https://www.capital.gr/oikonomia>
- ΔιαΝΕΟσις. *Διάφορες μελέτες*. Available at: <https://www.dianeosis.org/crisis-monitor/>
- Εθνικό Ινστιτούτο Εργασίας και Ανθρώπινου Δυναμικού ΕΙΕΑΔ. (2018). *Κοινωνικές ανισότητες, κοινωνικά δικαιώματα και κοινωνική πολιτική*, Διαθέσιμο στο: <https://www.eiead.gr>

- ΕΛΣΤΑΤ. (2019). *Ειδική έρευνα για τον συνδυασμό οικογενειακής ζωής και εργασίας*.
Available at: www.statistics.gr
- ΕΛΣΤΑΤ. (2021). *Δείκτης μισθολογικού κόστους: Δ΄ τρίμηνο 2021*
- ΕΛΣΤΑΤ. *Διάφορα στατιστικά στοιχεία*
- ΕΛΣΤΑΤ. *Η πορεία της Στατιστικής Υπηρεσίας στην Ελλάδα*. Διαθέσιμο στο:
<https://www.statistics.gr> [Accessed February 20, 2022].
- ΕΛΣΤΑΤ. (2020). *Στοιχεία φυσικής κίνησης πληθυσμού*. Available at: <https://geotee.gr/>
[Ανάκτηση 23/2/2022].
- ΕΛΣΤΑΤ. (2020). *Στατιστικές γάμων έτους 2020*. Available at: <https://www.statistics.gr>
[Ανάκτηση 12/4/2022].
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2017). *Επάρκεια και βιωσιμότητα των συντάξεων*. Διαθέσιμο
στο: <https://ec.europa.eu>
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή. (2020). *Ο αντίκτυπος της δημογραφικής αλλαγής στην Ευρώπη*.
Διαθέσιμο στο: <https://ec.europa.eu/>
- ΕΦΚΑ. *Μηνιαία στοιχεία απασχόλησης 2002-2021*
- Θεοδωρουλάκης, Μ. & Κουμαριανός, Β. (2012). *Συστήματα κοινωνικής ασφάλισης,
ασφαλιστικό σύστημα και σύστημα κοινωνικής περίθαλψης*. ΙΝΕ/ΓΣΕΕ.
- Ινστιτούτο Εργασίας / ΓΣΕΕ. (2013). *Κοινωνική Ασφάλιση και οι επιπτώσεις της
γήρανσης του πληθυσμού στο ασφαλιστικό σύστημα της Ελλάδας 2013 – 2050*.
Διαθέσιμο στο: <https://www.inegsee.gr>
- Ινστιτούτο Εργασίας / ΓΣΕΕ, διάφορες εκθέσεις.
- ΙΟΒΕ. (2020). *Η φαρμακευτική αγορά στην Ελλάδα*. Διαθέσιμο στο:
<http://iobe.gr>
- Κανελλόπουλος, Ν. & Χολέζας, Ι. (2015). *Επίκαιρα θέματα του ασφαλιστικού
συστήματος*. Available at: www.hellenicparliament.gr
- Κοτζαμάνης, Β. (2016). *Η Πληθυσμιακή Εξέλιξη της Ελλάδας (2015-2050)*. διαΝΕΟσις
- Κοτζαμάνης, Β. *Οι πληθυσμιακές πυραμίδες*. Διαθέσιμο στο: <http://www.demography-lab.prd.uth.gr> [Ανάκτηση 15/3/2022].
- Κοτζαμάνης, Β. (2021). *Έρευνες και Μελέτες, Δημογραφικές εξελίξεις και προκλήσεις*.
ΙΜΕ/ ΓΣΕΒΕΕ. Διαθέσιμο στο: <https://imegsevee.gr>.
- Κοτζαμάνης, Β. *Λεξικό δημογραφικών όρων*. Διαθέσιμο στο: <http://www.demography-lab.prd.uth.gr> [Accessed February 13, 2022].
- Μουσούρου, Λ. Μ. (1999). *Κρίση της οικογένειας και κρίση αξιών*. Επιθεώρηση
Κοινωνικών Ερευνών, 98, σσ. 5–19. doi: 10.12681/grsr.740

- Ναυτεμπορική. (2021). *Πρωτογενή πλεονάσματα από το 2023 και μετά*. ΔΝΤ. Διαθέσιμο στο: <https://www.naftemporiki.gr>
- Παπαδής, Κ. (2018). *Ναρκοθετούν το Ασφαλιστικό, δημογραφικό και ελαστική εργασία*. Το Βήμα. Διαθέσιμο στο: <https://www.tovima.gr> [Ανάκτηση 18/4/2022].
- Σαλούρου, Ρ. (2015). *Το δημογραφικό πρόβλημα «νάρκη» για το σύστημα κοινωνικής ασφάλισης*. Καθημερινή. Διαθέσιμο στο: <https://www.kathimerini.gr> [Ανάκτηση 22/4/2022].
- Τράπεζα της Ελλάδος. (2017). Οικονομικό δελτίο 45
- Τράπεζα της Ελλάδας. (2016). Οικονομικό δελτίο 43
- Τράπεζα της Ελλάδος, (2020). Έκθεση του διοικητή, Διαθέσιμο στο: <https://www.bankofgreece.gr>
- Τράπεζα της Ελλάδος. Διάφορες εκθέσεις.
- Υπουργείο Εργασίας. Εκθέσεις ΗΛΙΟΣ. Διάφορες μηνιαίες εκθέσεις. Διαθέσιμο στο: <https://ypergasias.gov.gr>
- Φασιανός, Α. (2020). *Ποιος πληρώνει τον λογαριασμό της υγειονομικής περίθαλψης στην Ελλάδα και στην Ευρώπη*. Capital.gr. Διαθέσιμο στο: <https://www.capital.gr>
- Χονδρογιάννης, Γ. (2010). Οικονομικό δελτίο 33, Δοκίμιο εργασίας Νο. 96
- Endeavor Greece. (2016). *Μελέτη για το Ανθρώπινο Δυναμικό της Ελλάδας*. Διαθέσιμο στο: <https://endeavor.org.gr>
- Eurocapital.gr. (2021). *ΕΛΣΤΑΤ: Έρευνα του Εργατικού Δυναμικού τον Σεπτέμβριο του 2021*. Eurocapital.gr. Διαθέσιμο στο: <https://www.eurocapital.gr> [Ανάκτηση 15/3/2022].
- Eurostat. (2017). *Πληθυσμιακή διάρθρωση και δημογραφική γήρανση*. Διαθέσιμο στο: <https://ec.europa.eu>
- Eurostat. Διάφορα στατιστικά στοιχεία
- Hopegenesis. (2020). *Ο αντίκτυπος της υπογεννητικότητας στην οικονομική ανάπτυξη*. Διαθέσιμο στο: <https://www.hopegenesis.org>, [Accessed 26 March 2022].
- OECD. (2020), *Health at a Glance: Europe 2020. State of Health in the EU Cycle*, OECD Publishing, Paris , Available at: <https://ec.europa.eu>
- Our World in Data. World statistics. Available at: <https://ourworldindata.org>
- United Nations. (2019). *Population Division - World Population Prospects 2019*. Department of Economic and Social Affairs. Available at: <https://population.un.org>
- World bank. (2021). Διάφορα στατιστικά, Available at: <https://data.worldbank.org>
- Worldometers. Διάφορα στατιστικά. Available at: <https://www.worldometers.info/gr>

Our world in data, Statistics, Available at: <https://www.worldometers.info/gr>

NΟΜΟΛΟΓΙΑ

Νόμος 3863/2010 (ΦΕΚ 115/Α/15-07-2010): Νέο Ασφαλιστικό Σύστημα και συναφείς διατάξεις, ρυθμίσεις στις εργασιακές σχέσεις

Νόμος 4387/2016 (ΦΕΚ 85/Α/12-05-2016): Ενιαίο Σύστημα Κοινωνικής Ασφάλειας – Μεταρρύθμιση ασφαλιστικού – συνταξιοδοτικού συστήματος – Ρυθμίσεις φορολογίας εισοδήματος και τυχερών παιγνίων και άλλες διατάξεις

Νόμος 4670/2020 (ΦΕΚ 43/Α/28-2-2020) : Ασφαλιστική μεταρρύθμιση και ψηφιακός μετασχηματισμός Εθνικού Φορέα Κοινωνικής Ασφάλισης (e-Ε.Φ.Κ.Α.) και άλλες διατάξεις.

Νόμος 4808/2021 (ΦΕΚ 101/Α/19-6-2021) : Για την Προστασία της Εργασίας - Σύσταση Ανεξάρτητης Αρχής «Επιθεώρηση Εργασίας» - Κύρωση της Σύμβασης 190 της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας για την εξάλειψη της βίας και παρενόχλησης στον κόσμο της εργασίας - Κύρωση της Σύμβασης 187 της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας για Πλαίσιο Προώθησης της Ασφάλειας και της Υγείας στην Εργασία - Ενσωμάτωση της Οδηγίας (ΕΕ) 2019/1158 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 20ής Ιουνίου 2019 για την ισορροπία μεταξύ της επαγγελματικής και της ιδιωτικής ζωής, άλλες διατάξεις του Υπουργείου Εργασίας και Κοινωνικών Υποθέσεων και λοιπές επείγουσες ρυθμίσεις.

Νόμος 4356/2015 (ΦΕΚ 181/Α/24-12-2015) : Σύμφωνο συμβίωσης, άσκηση δικαιωμάτων, ποινικές και άλλες διατάξεις.

Νόμος 4046/2012 (ΦΕΚ 28/Α/14-2-2012) : Έγκριση των Σχεδίων Συμβάσεων Χρηματοδοτικής Διευκόλυνσης μεταξύ του Ευρωπαϊκού Ταμείου Χρηματοπιστωτικής Σταθερότητας (Ε.Τ.Χ.Σ.), της Ελληνικής Δημοκρατίας και της Τράπεζας της Ελλάδος, του Σχεδίου του Μνημονίου Συνεννόησης μεταξύ της Ελληνικής Δημοκρατίας, της Ευρωπαϊκής Επιτροπής και της Τράπεζας της Ελλάδος και άλλες επείγουσες διατάξεις για τη μείωση του δημοσίου χρέους και τη διάσωση της εθνικής οικονομίας.

Νόμος 3832/2010, (ΦΕΚ 38/Α/9-3-2010), Ελληνικό Στατιστικό Σύστημα (ΕΛ.Σ.Σ) Σύσταση της Ελληνικής Στατιστικής Αρχής (ΕΛ.ΣΤΑΤ.) ως Ανεξάρτητης Αρχής.

European Parliament, Regulation (EC) No 763/2008 of the European Parliament and of the Council of 9 July 2008 on population and housing censuses (Text with EEA relevance). Available at: <https://eur-lex.europa.eu> [Accessed February 20, 2022].